

איגרות אל ידידי

על המשבר החברתי והאישי בעת הזו

איגרת ראשונה אל ידידי

ידידים יקרים:

מזה זמן רב אני מקבל מכתבים מארצות שונות, ובהם בקשות להבהרות או להרחבות בנושאים המופיעים בספריי. ברוב המקרים מתבקשת הבהרה בסוגיות מוחשיות כגון אלימות, פוליטיקה, כלכלה, אקולוגיה, יחסים חברתיים ובין-אישיים. כפי שניתן לראות, מדובר בדאגות רבות ומגוונות, וברור כי בתחומים אלה ראוי שהמומחים הם שייתנו את התשובות. כמובן, אני נמנה עמם.

אשתדל, ככל האפשר, שלא לחזור כאן על דברים שכבר נכתבו במקומות אחרים, ולקוות שאוכל לתאר בכמה שורות את המצב הכללי שבתוכו אנו חיים ואת המגמות המיידיות המסתמנות בו. בתקופות אחרות ניתן היה לבחור רעיון כלשהו של "אי-נחת תרבותית" כחוט מקשר לתיאור כזה; כיום, לעומת זאת, ראוי לדבר על השינוי המהיר המתחולל בכלכלות, במנהגים, באידאולוגיות ובאמונות, ולנסות להתחקות אחר תחושת חוסר-ההתמצאות שנדמה כי היא חונקת יחידים ועמים כאחד.

בטרם ניכנס לגופו של עניין, ברצוני להקדים שתי אזהרות. האחת נוגעת לעולם שחלף, אשר ייתכן כי בכתיבה זו ניכרת כלפיו מידה מסוימת של נוסטלגיה; השנייה מתייחסת לאופן ההצגה, שבו עלול להיראות היעדר מוחלט של ניואנסים והבאה של הדברים לידי פשטנות, פשטנות שבפועל אינה מנוסחת כך בידי מי שאותם אנו מבקרים. אבהיר אפוא: אנו, המאמינים בהתפתחות האנושית, איננו מדוכאים מן השינויים, אלא להפך, מייחלים להאצתם, תוך ניסיון להסתגלות גוברת לזמנים החדשים.

ובאשר לאופן הצגת טיעוניהם של מגיני "הסדר החדש", אומר כך: כאשר אני עוסק בהם, מהדהדים בי ללא הרף צליליהן של אותן בדיות ספרותיות קוטביות, "1984" של אורוול (Orwell) ו"עולם חדש מופלא" של האקסלי (Huxley). סופרים מזהירים אלה חזו עולם עתידי שבו, באמצעים אלימים או משכנעים, האדם נותר בסופו של דבר שקוע במצב כמעט רובוטי. לדעתי, שניהם ייחסו בספריהם אינטליגנציה מופרזת "לרעים" וטיפשות מופרזת "לטובים", אולי מתוך פסימיות יסודית שאין זה המקום לפרשה כעת. "הרעים" של ימינו הם אנשים רוויי בעיות ותאוותנות, אך מכל מקום חסרי יכולת ממשית לכוון תהליכים היסטוריים אשר בבירור חומקים מרצונם ומכושר התכנון שלהם. לרוב מדובר באנשים שאינם מלומדים, ובטכנאים המשרתים אותם, המחזיקים במשאבים מוגבלים, ולעיתים אף פתטיים בחוסר-מספיקותם. לפיכך אבקש שלא לייחס רצינות יתר לכמה מן הפסקאות שבהן אנו משתעשעים בהשמת מילים בפיהם, מילים שאינם אומרים בפועל, אף שכוונותיהם נעות לעברן. דומני שראוי להתייחס לדברים הללו לא ברצינות תהומית, המתאימה אולי לעידן גווע, אלא בהומור בריא וברוח של בדיחה המאפיינת התכתבות בין חברים אמיתיים.

1. המצב הנוכחי

מראשית דרכה התפתחה האנושות מתוך מאמץ להשיג תנאי חיים טובים יותר. אף על פי כן, חרף ההתקדמות, נעשה כיום שימוש בכוח ובעוצמה כלכלית וטכנולוגית כדי לרצוח, להרעוב ולדכא באזורים נרחבים בעולם, תוך הרס עתידם של הדורות הבאים ופגיעה באיזון הכללי של החיים על פני כדור הארץ. מיעוט קטן מן האנושות מחזיק בעושר עצום, בעוד הרוב סובל ממחסור חמור. במקומות מסוימים קיימים תעסוקה ושכר הולמים, ואילו באחרים המצב קטסטרופלי. בכל מקום ובכל חברה, השכבות החלשות ביותר נאלצות לשאת סבל כבד כדי שלא למות ברעב.

כיום, לכל הפחות, מעצם היוולדו בתוך מסגרת חברתית, זכאי כל אדם לתזונה נאותה, לבריאות, לדיר, לחינוך, ללבוש ולשירותים בסיסיים; ובהגיעו לגיל מסוים – גם להבטחת עתידו לשארית חייו. בצדק גמור מבקשים אנשים לעצמם ולילדיהם תנאים אלה, מתוך שאיפה שילדיהם יוכלו לחיות חיים טובים משלהם. אולם שאיפותיהם של מיליארדי בני אדם אינן מתממשות כיום.

2. החלופה של עולם טוב יותר

במטרה למתן את הבעיות שהוזכרו נערכו ניסויים כלכליים שונים, שתוצאותיהם היו מגוונות. כיום ניכרת נטייה ליישם שיטה שלפיה חוקים-כביכול של השוק יסדירו באופן אוטומטי את ההתפתחות החברתית, ובכך יתגברו על האסונות שיצרו כלכלות ריכוזיות בעבר. לפי מתווה זה, מלחמות, אלימות, דיכוי, אי-שוויון, עוני ובורות ילכו ויצטמצמו מבלי לעורר זעזועים משמעותיים. מדינות ישתלבו בשווקים אזוריים עד להקמתה של חברה עולמית נטולת גבולות מכל סוג שהוא. בד בבד, השכבות העניות ביותר באזורים המפותחים ישפרו את רמת חייהן, והאזורים הפחות מפותחים יזכו להשפעת הקדמה.

הרוב הגדול יתאים עצמו למערכת החדשה, שתופעל בידי טכנאים מיומנים או אנשי עסקים. אם יתרחש כישלון כלשהו, הוא לא ייוחס לפגם בחוקי הכלכלה "הטבעיים", אלא לטעויות של אותם מומחים – כפי שקורה בעולם העסקי, שבו מחליפים עובדים כאשר הדבר נדרש. נוסף על כך, בחברה "חופשית" זו, הציבור הוא שיקבל את ההחלטות בדרך דמוקרטית, בין חלופות שונות של אותה מערכת עצמה.

3. ההתפתחות החברתית

על רקע המצב הנוכחי והחלופה המוצעת להשגת עולם טוב יותר, יש מקום לבחון בקצרה אפשרות זו. אכן, נערכו ניסויים כלכליים רבים שהניבו תוצאות שונות, ועל סמך זאת נאמר לנו כי הניסוי החדש הוא הפתרון היחיד לבעיות היסוד. עם זאת, ישנם היבטים מסוימים בהצעה זו שאיננו מצליחים להבין עד תום.

ראשית, עולה שאלת החוקים הכלכליים עצמם. נדמה כי מיוחסים להם מנגנונים מסוימים, בדומה לחוקי הטבע, שלפיהם, אם יפעלו בחופשיות, יוכלו להסדיר את האבולוציה החברתית. אנו מתקשים לקבל את הרעיון שכל תהליך אנושי, ובוודאי תהליך כלכלי, משתייך לאותו סדר של תופעות טבעיות. להפך, אנו סבורים כי הפעילויות האנושיות אינן טבעיות: הן מכוונות, חברתיות והיסטוריות – תופעות שאינן קיימות לא בטבע הכללי ולא בקרב בעלי החיים. מכאן שגם כאשר מדובר בכוונות ובאינטרסים, אין כל יסוד להניח שהמגזרים המחזיקים באמצעים יפעלו בהכרח להתגברות על קשייהם של הפחות מבוססים.

שנית, ההסבר שלפיו מאז ומתמיד התקיימו פערים כלכליים גדולים בין מיעוט לרוב, ואף על פי כן החברות התפתחו, נראה לנו בלתי מספק. ההיסטוריה מלמדת כי עמים התקדמו באמצעות דרישה פעילה לזכויותיהם אל מול הכוחות הממסדיים. הקדמה החברתית לא התרחשה משום שעושר שנצבר בידי מגזר אחד זרם באופן אוטומטי "כלפי מטה".

שלישית, הצגת מדינות מסוימות כמודל לחיקוי, מדינות שבהן פועלת כביכול כלכלה חופשית ואשר נהנות כיום מרמת חיים גבוהה, נראית לנו מוגזמת. מדינות אלו ניהלו מלחמות התפשטות, כפו קולוניאליזם וניאו-קולוניאליזם, ביתרו עמים ואזורים, צברו רווחים באמצעות אפליה ואלימות, ולבסוף ניצלו כוח עבודה זול תוך כפיית תנאי סחר בלתי הוגנים על כלכלות חלשות יותר. ניתן לטעון כי אלה היו דרכי הפעולה לביצוע "עסקים טובים" בזמנם; אולם אם כך הדבר, אי-אפשר לטעון שהפיתוח המדובר מנותק מסוג מסוים של יחסים עם עמים אחרים.

רביעית, מצביעים בפנינו על ההתקדמות המדעית והטכנית ועל היזמות המפותחת בכלכלה "החופשית". אשר להתקדמות המדעית והטכנית, יש לזכור כי זו מתקיימת מאז שהאדם המציא את הפטיש, את המנוף ואת האש, והיא תולדה של הצטברות היסטורית שאינה נראית ככפופה במיוחד לחוקי השוק. אם הכוונה היא לכך שכלכלות עשירות מושכות כישרונות, מממנות ציוד ומחקר ומייצרות מוטיבציה גבוהה יותר באמצעות שכר גבוה – הרי שתופעה זו מוכרת מאז ימי קדם, ואינה תלויה בסוג מסוים של כלכלה אלא בעיקר בעצם קיומם של משאבים זמינים במקום נתון, ללא קשר למקור הפוטנציאל הכלכלי שלהם.

חמישית, נותרת הטענה המסבירה את קדמתן של קהילות אלו "כמתת" טבעי ובלתי מוחשי של כישרונות מיוחדים, מעלות אזרחיות, חריצות, ארגון וכיזאצא באלה. זהו כבר לא טיעון אלא הצהרה כמעט-דתית, המסתירה את המציאות החברתית וההיסטורית המסבירה כיצד התגבשו עמים אלה.

מובן כי על רקע היסטורי כזה קשה לנו להבין כיצד סכמה זו תוכל להתקיים בעתיד הקרוב. אולם סוגיה זו שייכת לדיון אחר – הדיון בשאלה האם קיימת בכלל כלכלה חופשית מן הסוג המתואר, או שמא מדובר בפרוטקציוניזם ובניהול סמוי, המאפשר פתיחה של שסתומים מסוימים כאשר נדמה כי השליטה במצב מובטחת, וסגירה של אחרים כאשר המצב מתהפך. אם אכן כך הדבר, הרי שכל הבטחה להתפתחות תוגבל להפצה ולהתפוצצות של המדע והטכנולוגיה בלבד, ללא קשר לאוטומטיות המדומה של החוקים הכלכליים.

4. הניסויים העתידיים

כפי שאירע עד כה, כאשר יעלה הצורך, יוחלף המודל הקיים באחר "שיתקן" את פגמיו של קודמו. כך, צעד אחר צעד, יוסיף העושר להתרכז בידיו של מיעוט קטן, ההולך ומתחזק. ברור שהאבולוציה לא תיעצר, וכך גם השאיפות הלגיטימיות של העמים. לפיכך, בתוך זמן לא רב יתפוגגו האשליות האחרונות בדבר קץ האידיאולוגיות, העימותים, המלחמות, המשברים הכלכליים וההתפרצויות החברתיות. ממילא, גם הפתרונות וגם הקונפליקטים יהפכו לעולמיים, שכן לא יישארו עוד נקודות מבודדות זו מזו. דבר אחד בטוח: לא ניתן יהיה להמשיך ולהחזיק במודלים הנוכחיים של שליטה, ואף לא בנוסחאות המאבק שהיו תקפות עד כה.

5. השינוי והיחסים בין האנשים

האזוריזציה של השווקים, כמו גם הדרישות המקומיות והאתניות, מצביעות על התפרקותה של מדינת הלאום. ההתפוצצות הדמוגרפית באזורים העניים מובילה להגירה המונית עד לסף אובדן השליטה. המשפחה החקלאית המורחבת מתפוגגת, ודור צעיר נוהר לערים צפופות. המשפחה העירונית, התעשייתית והפוסט-תעשייתית, מצטמצמת למינימום, בעוד הערים הגדולות קולטות ציבורים אנושיים שעוצבו בתרבויות שונות.

המשברים הכלכליים והשינויים במודלים היצרניים מביאים לפריצה מחודשת של האפליה. במקביל, ההאצה הטכנולוגית והייצור ההמוני הופכים מוצרים למיושנים כבר עם כניסתם למעגל הצריכה. החלפת חפצים תואמת את חוסר היציבות והתזוזה ביחסים האנושיים. הסולידריות הישנה, יורשתה של מה שכונה פעם "אחוזה", איבדה את משמעותה. חברים לעבודה, ללימודים, לספורט וחברויות עבר הופכים לאויבים; בני זוג נאבקים על שליטה ומחשבים מראש, כבר בתחילת הקשר, את חלוקת הרווחים כל עוד יישארו יחד או לאחר שייפרדו.

מעולם לא היה העולם מחובר יותר, ובכל זאת מדי יום אנשים סובלים יותר ויותר מהיעדר תקשורת מדאג. מעולם לא היו המרכזים העירוניים מאוכלסים יותר, ובכל זאת מדברים על "בדידות". מעולם לא נזקקו בני אדם יותר לחום אנושי, ובכל זאת כל התקרבות הופכת את האדיבות ואת העזרה

לחשודות. כך הותירו את עמנו המסכן: גורמים לכל אדם במצוקה להאמין שיש בידיו דבר-מה חשוב להפסיד, וכי אותו "דבר" ערטילאי נחשק בידי שאר האנושות כולה. בתנאים אלה ניתן לספר את הסיפור הבא כאילו היה המציאות האותנטית ביותר...

6. סיפור למועמדים לדירקטורים

"החברה שמתחילה לפעול תוביל בסופו של דבר לשפע. אך מעבר לרווחים האובייקטיביים הגדולים, יתרחש גם שחרור סובייקטיבי של האנושות. הסולידריות הישנה, שנולדה מתוך העוני, לא תהיה עוד נחוצה. רבים כבר מסכימים שכסף, או משהו שקול לו, פותר כמעט כל בעיה; לפיכך יופנו המאמצים, המחשבות והחלומות לכיוון זה. בכסף יקנו מזון טוב, דיור איכותי, נסיעות, בידור, צעצועים טכנולוגיים וגם אנשים שיעשו כרצונך. תהיה אהבה יעילה, אמנות יעילה ופסיכולוגים יעילים שיפתרו את הבעיות האישיות שעוד יוותרו, ובהמשך ייפתרו אלה באמצעות כימיות חדשות במוח והנדסה גנטית."

"בחברת השפע הזו יפחתו שיעורי ההתאבדות, האלכוהוליזם, ההתמכרות לסמים, חוסר הביטחון האזרחי והפשיעה, כפי שכבר מראות כיום מדינות מפותחות כלכלית (?). גם האפליה תיעלם והתקשורת בין בני אדם תגבר. איש לא ירגיש צורך להרהר במשמעות החיים, בבדידות, במחלה, בזקנה ובמוות, שכן באמצעות קורסים מתאימים וסיוע טיפולי ניתן יהיה לחסום את אותן תגובות שפגעו כל כך בביצועים וביעילות החברתית. כולם יאמינו בכולם, משום שהתחרות בעבודה, בלימודים ובזוגיות תוביל ליחסים בוגרים."

"לבסוף, האידיאולוגיות ייעלמו ולא ייעשה בהן עוד שימוש לשטיפת מוח. כמובן, איש לא ימנע מחאה או חוסר שביעות רצון בעניינים שוליים, כל עוד יובאו בערוצים המתאימים. מבלי לבלבל בין חופש לבין הפקרות, יתכנסו האזרחים בקבוצות קטנות (מטעמי בריאות), ויוכלו להביע את דעתם במקומות פתוחים, בלי להפריע ברעשים מזהמים או בפרסומות המכערות את 'העיר', או איך שלא ייקראו לה בעתיד."

"אך המדהים מכול יתרחש כאשר כבר לא יהיה צורך בפיקוח משטרתי: כל אזרח יהיה אדם נחוש, שישמור על זולתו מפני שקרים שמישהו בעל מניעים אידיאולוגיים עשוי לנסות להחדיר. אותם מגיני חירות יגלו אחריות חברתית כה רבה, שיפנו מיד לערוצי התקשורת, יקבלו שם מענה מידי כדי להזהיר את הציבור, יכתבו מחקרים מבריקים שיפורסמו לאלתר ויארגנו פורומים שבהם מובילי דעה בעלי רמה תרבותית גבוהה יסבירו למי שעדיין לא הבין את הכוונות, כיצד להימנע מן הכוחות האפלים של כלכלה מנוהלת, סמכותנות, אנטי-דמוקרטיה ופנאטיות דתית. אפילו לא יהיה צורך לרדוף אחרי המפריעים: במערכת תקשורת כה יעילה, איש לא ירצה להתקרב אליהם מחשש 'להידבק'. ובמקרה הגרוע ביותר, יעברו 'תהליך השבה' יעיל, יודו בפומבי על חזרתם ויקירו את יתרונות ההכרה בחופש. לעומתם, המגינים עצמם – אם אינם שליחים ייעודיים – יהיו אנשים רגילים שיוכלו לצאת מאלמוניותם, לזכות בהכרה חברתית על איכותם המוסרית, לחתום על אוטוגרפים וכמובן לקבל תגמול הולם."

"החברה העסקית תהיה משפחה גדולה התומכת בהכשרה, בקשרים ובבידור. הרובוטיקה תחליף את המאמץ הפיזי של תקופות קודמות, ועבודה מהבית למען החברה תהיה מימוש אישי של ממש."

"כך לא תזדקק החברה לארגונים שאינם חלק מן החברה העסקית. האדם, שנאבק זמן כה רב למען רווחתו, יגיע סוף-סוף לשמים. מדלג ממרחק למרחק, יגלה את האושר. וכשיתיישב שם, יהיה צעיר תחרותי, מושך, מבוסס, מצליח ופרגמטי (בעיקר פרגמטי)... דירקטור בחברה!"

7. השינוי האנושי

העולם משתנה במהירות רבה, ורבים מן הדברים שבהם האמנו עד לא מזמן שוב אינם יכולים להחזיק מעמד. ההאצה יוצרת חוסר יציבות והתרעמות בכל החברות, בין אם הן עניות ובין אם שופעות. בתוך שינוי זה, גם ההנהגות המסורתיות ומעצבי דעת הקהל שלהן, כמו גם הפעילים הפוליטיים והחברתיים מן הדור הישן, חדלים לשמש דמויות מופת. עם זאת, הולכת ונולדת רגישות חדשה, ההולמת את הזמנים הללו: רגישות הרואה את העולם כשלם ומבינה כי קשייהם של אנשים בכל מקום משפיעים בסופו של דבר גם על אחרים, אפילו ממרחקים גדולים.

התקשורת, הסחר והתנועה המהירה של ציבורים אנושיים גדולים ממקום למקום מעידים על תהליך עולמיזציה¹ ההולך ומתקדם. בד בבד צצים קריטריונים חדשים לפעולה: ההבנה של שלמותן של הבעיות הרבות מובילה למסקנה כי פעולתם של המבקשים עולם טוב יותר תהיה אפקטיבית יותר אם תצמח מן הסביבה שבה יש להם השפעה כלשהי. בניגוד לעבר, עתיר מילים ריקות וחיפוש אחר הכרה חיצונית, מתחילים כיום להעריך עבודה צנועה ובעלת משמעות, עבודה שאינה שואפת להאדיר את הדימוי האישי, אלא לשנות את האדם עצמו ולסייע בשינוי הסביבה הקרובה: המשפחתית, התעסוקתית והחברתית.

מי שחפצים באמת בטובת בני האדם אינם מזלזלים במשימת ההתפתחות השקטה הזו, שאינה מובנת לאופורטוניסטים שגדלו בנוף הישן של מנהיגים והמונים, נוף שבו למדו להשתמש באחרים כדי לטפס לפסגת החברה. כאשר אדם מגלה שהאינדיבידואליזם הסכיזופרני חדל מלהציע פתרון, ומשוחח בפתחות עם מכריו על מחשבותיו ומעשיו בלי חשש מגוחך שלא יובן; כאשר הוא מתקרב לאחרים ומתעניין בכל אחד ואחת ולא בהמון אנונימי; כאשר הוא מקדם שיח של רעיונות ועשייה משותפת; כאשר הוא מציין בבהירות את הצורך להחיות מחדש את משימת חיבורו של מרקם חברתי שנהרס בידי אחרים; כאשר הוא חש שגם האדם "החסר חשיבות" ביותר ניחן באיכות אנושית גבוהה יותר מזו של כל מנוול העומד בפסגת הרגע... כאשר כל אלה מתרחשים, הרי שבתוכו מתחיל להישמע אותו גורל המניע עמים לעבר התפתחותם הטובה ביותר. גורל זה עוות ונשכח פעמים רבות, אך שב ונמצא תמיד בתפניות ההיסטוריה.

לא רק רגישות חדשה מורגשת כאן, ולא רק דרך פעולה חדשה, אלא גם גישה מוסרית חדשה ומוכנות טקטית חדשה לחיים. אילו נדרשתי לדייק, הייתי אומר שהאנשים, אף כי הדבר נאמר שוב ושוב במשך שלושת אלפי השנים האחרונות, חווים כיום מחדש את הצורך ואת האמת המוסרית לנהוג כלפי אחרים כפי שהיו רוצים שינהגו כלפיהם. אוסיף, כמעט כעקרונות התנהגות כלליים, כי כיום שואפים ל:

1. איזון מסוים, בניסיון לארגן את הדברים החשובים בחיים ולנהל אותם יחד, מבלי להקדים דבר אחד ולאחר דבר אחר באופן מופרז;

---

¹ העולמיזציה נבדלת באופן רדיקלי מן המושג **גלובליזציה**. האחרון משייך לזרם של הומוגניזציה, המקודם בידי האימפריאליזם, הקבוצות הפיננסיות והבנקאות הבינלאומיות. הגלובליזציה מתפשטת על חשבון המגוון והאוטונומיה של מדינות הלאום, כמו גם על חשבון זהותן של תרבויות ותת-תרבויות. יוזמי הגלובליזציה מתיימרים לכונן מערכת עולמית („סדר עולמי חדש“) המבוססת על כלכלת שוק „פתוחה“. לעומת זאת, ההומניזם החדש תומך בעולמיזציה: תהליך שבו תרבויות שונות נוטות להתכנס זו אל זו, מבלי לאבד בשל כך את סגנון חייהן ואת זהותן. תהליך העולמיזציה נוטה להתממש דרך פדרציות לאומיות ופדרציות אזוריות, בדרכו אל מודל של קונפדרציה עולמית רב-אתנית, רב-תרבותית ורב-דתית, כלומר, אל עבר אומה אנושית אוניברסלית. מתוך **המילון של ההומניזם החדש**, סילו, ערך „עולמיזציה.“ (הערת המתרגם)

2. הסתגלות גוברת, הפועלת לטובת ההתפתחות – לא רק למען האירועים המיידיים – ויוצרת ריחוק מכל צורה של נסיגה אנושית;

3. עיתוי נכון: נסיגה מול כוח גדול (לא מול כל קושי), והתקדמות כאשר כוח זה דועך;

4. קוהרנטיות מצטברת של פעולות המביאות לתחושת אחדות והסכמה עם העצמי, באמצעות ניפוי כל מה שיוצר סתירה ונרשם כחוסר התאמה בין מה שחושבים, מרגישים ועושים.

אינני סבור שיש צורך להסביר מדוע אני אומר "חווים היום מחדש את הצורך והאמת המוסרית לנהוג כלפי אחרים כפי שהיו רוצים שינהגו כלפיהם", לנוכח הטענה שהדברים אינם מתנהלים כך בפועל. גם איני רואה צורך להרחיב במה שאני מבין "כהתפתחות" או "כהסתגלות גוברת" שאינה הסתגלות משמרת בלבד. באשר למדדים של נסיגה או התקדמות מול כוחות גדולים או דועכים, ברור שיש לחשוב על אינדיקטורים מדויקים יותר מאלה שלא ציינתי. ולבסוף, ביחס להצטברות פעולות מאחדות אל מול מצבים סותרים מיידיים שאנו מתמודדים עמם – או לחלופין לדחיית הסתירה – ברור לחלוטין שמדובר באתגר. ואכן כך. אולם בבחינה של האמור לעיל ניתן לראות שכל הדברים הללו הוזכרו בהקשר של סוג התנהגות שאליו מתחילים לשאוף כיום, השונה במידה רבה מן הדפוסים שהיו מקובלים בעידנים קודמים.

ניסיתי להציג כמה תכונות ייחודיות החושפות רגישות חדשה, דרך פעולה בין-אישית חדשה ודרך התנהגות אישית חדשה, שלדידי חורגות מן הביקורת הפשוטה על המצב. אנו יודעים שהביקורת תמיד נחוצה; אולם על אחת כמה וכמה נדרש לעשות דבר-מה שונה ממה שמבקרים!

קבלו נא דרישת שלום.

21 בפברואר, 1991

אגרת שניה אל ידידי

חברים יקרים:

במכתב הקודם התייחסתי למצב שבו אנו חיים ולכמה מגמות המשתקפות בהתרחשויות סביבנו. ניצלתי את ההזדמנות לדון בכמה הצעות שמוכרזות בידי מגיניה של כלכלת השוק, כאילו היו תנאים בלתי נמנעים לכל התקדמות חברתית. כמו כן הדגשתי את ההידרדרות הגוברת של הסולידריות ואת משבר היעדר נקודות הייחוס המתחולל בעת הזו. לבסוף שרטטתי כמה מאפיינים חיוביים שמתחילים להסתמן במה שכיניתי "רגישות חדשה", גישה מוסרית חדשה ונטייה טקטית חדשה כלפי החיים".

כמה מן המכותבים שלי הביעו אי הסכמה עם הטון של האיגרת, שכן לדעתם הנושאים רציניים מכדי להתלוצץ עליהם. אולם הבה לא נגלוש לדרמטיזציה. מערכת ההוכחות שמציגה האידיאולוגיה של הניאו-ליברליזם, של כלכלת השוק החברתית ושל "הסדר העולמי החדש", היא כה חסרת קוהרנטיות, עד שאין הצדקה להתייחס אליה בכובד ראש. כוונתי היא לומר שאידיאולוגיה זו מתה ביסודותיה מזה זמן רב, וכי בקרוב יגיע המשבר המעשי, זה המתרחש על פני השטח, והוא שייתפס לבסוף בידי אלה המבלבלים משמעות עם ביטוי, תוכן עם צורה, ותהליך עם מצב. בדומה לאידיאולוגיות של הפשיזם ושל הסוציאליזם הריאלי, שהיו מתות זמן רב לפני שהתרחשה התמוטטותן המעשית והמאוחרת, כך גם האסון של השיטה הנוכחית יפתיע את בעלי המחשבה הישרה רק בשלב מאוחר.

האם אין בכך מידה רבה של מגוחכות? הדבר דומה לצפייה חוזרת ונשנית בסרט גרוע במיוחד. לאחר צפיות רבות אנו חדלים להתייחס לעלילה ומתחילים לבחון את התפאורה, את איפור השחקנים ואת האפקטים המיוחדים, בעוד שלצידינו יושבת גברת המתרגשת ממה שהיא רואה לראשונה, ועבורה זוהי המציאות עצמה. לפיכך, להגנתי אטען שלא לעגתי לטרגדיה העצומה שמשמעותה כפייתה של שיטה זו, אלא ליומרותיה הגרוטסקיות ולסופה המגוחך, סיום שכבר ראינו במקרים רבים בעבר.

קיבלתי גם מכתבים הדורשים דיוק רב יותר בהגדרת העמדות שיש לאמץ מול תהליך השינוי הנוכחי. בעניין זה אני סבור כי מוטב תחילה לנסות להבין את העמדות שמאמצות קבוצות שונות ואנשים פרטיים, לפני שנציע המלצות מכל סוג שהוא. לפיכך אסתפק בהצגת העמדות הרווחות ביותר, תוך הבעת דעתי במקרים הנראים לי בעלי עניין מיוחד.

1. כמה עמדות מול תהליך השינוי הנוכחי

מייצגות עמדה אנטי-היסטורית. עם זאת, גם הציניקנים, הֶסְטוֹאִיקְנִים וְהַפְּיִקוֹרִאִים בני זמננו מתחילים להשמיע את קולם. חלקם שוללים כל חשיבות ומשמעות מכל פעולה, אחרים מתמודדים עם העובדות באומץ, גם אם הכול מתנהל לרעה. לבסוף, בני הקבוצה השלישית מנסים להפיק תועלת מן המצב וחושבים אך ורק על רווחתם המשוערת, ולכל היותר על זו של ילדיהם.

כמו בתקופות שקיעתן של ציביליזציות קודמות, רבים מאמצים עמדות של הצלה אישית, מתוך הנחה שאין משמעות ואין סיכוי להצלחתה של כל פעולה משותפת. במצב זה, הכלל חדל מלהיות שימושי למעט כספקולציה אישית גרידא. לפיכך, מנהיגים עסקיים, תרבותיים או פוליטיים נאלצים לתמרן ולשפר את תדמיתם באמצעות דימוי של אמינות, תוך ניסיון לשכנע אחרים שהם פועלים וחושבים לטובת הכלל. כמובן שעיסוק כזה בעייתי, שכן כולם מכירים את התרגיל ואף אחד אינו מאמין לאיש.

הערכים הדתיים, הפטריסטיים, התרבותיים, הפוליטיים והמקצועיים הישנים מוכפפים לכסף, ובתחום זה הסולידריות, ובהתאם לכך גם ההתנגדות הקולקטיבית לסכמה זו, נמחקות, בעוד המרקם החברתי מתפרק בהדרגה. לאחר מכן תבוא תקופה אחרת, שבה האינדיבידואליזם הקיצוני יובס, אך זהו נושא להמשך. עם נוף העיצוב שאנו נושאים על כתפינו ועם האמונות הנתונות במשבר, אין אנו מצויים עדיין בעמדה המאפשרת לנו לקבל את התקרבותו של אותו רגע היסטורי חדש.

2. האינדיבידואליזם, הפירוק החברתי וריכוז הכוח במיעוטים

האינדיבידואליזם מוביל בהכרח למאבק על עליונותו של החזק ביותר ולחתיירה להצלחה בכל מחיר. עמדה זו החלה בקרב מיעוטים ששמרו ביניהם על כללי משחק מסוימים, מול צינתם של הרבים. מכל מקום, השלב הנוכחי צפוי להתמצות בסופו של דבר במצב של "כולם נגד כולם", שכן במוקדם או במאוחר יופר האיזון לטובת החזק ביותר, והשאר, בהתבססם זה על זה או על סיעות אחרות, יפרקו מערכת כה שברירית.

עם זאת, המיעוטים השתנו עם ההתפתחות הכלכלית והטכנולוגית ושכללו את שיטותיהם במידה כזו, שבאזורים מסוימים של שפע, ההמונים מסיטים את אי שביעות רצונם להיבטים משניים של מצב חיהם. נראה כי גם אם תעלה רמת החיים הכללית, ההמונים המושהים יסתפקו בציפייה למצב טוב יותר בעתיד, שכן לא עוד הם מערערים על השיטה בכללותה, אלא רק על היבטים דחופים מסוימים. תופעה זו מצביעה על מפנה חשוב בהתנהגות החברתית.

אם אכן כך, הפעילות החברתית למען שינוי תיחלש בהדרגה, והכוחות הפוליטיים והחברתיים הישנים יתרוקנו מתוכן. הפילוג הקבוצתי והבין-אישי יתפשט, והבידוד האינדיבידואלי יוחלף בחלקו על ידי מבנים מרוכזים של ייצור טובין ובידור, הנתונים להנהגה אחת. בעולם פרדוקסלי זה תבוטל לכאורה כל ריכוזיות וביורוקרטיה, באמצעות פירוק מבני ההנהגה וההחלטה הקודמים. אולם ההסדרה המוצהרת, הביזור, והשחרור של שווקים ופעילויות יהפכו לקרקע פורייה במיוחד לפריחתו של ריכוז חסר תקדים, שכן ריכוז ההון הפיננסי הבינלאומי יוסיף לגדול בידי מערכת בנקאית חזקה יותר ויותר.

פרדוקס דומה יאפיין גם את המעמד הפוליטי, כאשר יידרש להכריז על ערכים חדשים הגורמים לאובדן כוחה של המדינה, ובהתאם לכך גם לצמצום השפעתו. משום כך, כבר זמן רב מוחלפות מילים כמו "שלטון" במונחים כגון "אדמיניסטרציה", כדי ש"הציבורים", ולא "העמים", יבינו שהמדינה היא עסק.

מן הצד האחר, ועד להתבססותו של כוח אימפריאלי עולמי, עלולים להתרחש קונפליקטים אזוריים, כפי שאירע בעבר בין מדינות. בין אם קונפליקטים אלה יתרחשו בזירה הכלכלית ובין אם יועתקו לשדה הקרב באזורים מוגבלים, בין אם יובילו להתפרצויות המוניות בלתי קוהרנטיות, לנפילת ממשלות או להתפרקותן של מדינות ואזורים, כל אלה לא ישפיעו כהוא זה על תהליך הריכוז שאליו נראה שמכוון רגע היסטורי זה. מאבקים מקומיים או בין-אתניים, הגירות ומשברים מתמשכים, לא ישנו את התמונה הכללית של ריכוז הכוח.

וכאשר המיתון והאבטלה יפגעו גם באוכלוסיות של המדינות העשירות, יסתיים שלב החיסול הליברלי ויפתח שלב המדיניות של שליטה, כפייה ומצבי חירום, על פי מיטב המסורת האימפריאלית. מי יוכל אז לדבר על כלכלת שוק חופשי, ואיזו משמעות תיוותר לאחיזה בעמדות המבוססות על אינדיבידואליזם קיצוני?

עם זאת, עליי להשיב גם לדאגות אחרות שהופנו אליי בנוגע לאפיון המשבר הנוכחי ולמגמותיו.

3. מאפייני המשבר

נדון במשבר של מדינת הלאום, במשבר של האזריות והעולמיזציה, ובמשבר של החברה, הקבוצה והפרט.

בהקשר של תהליך עולמיזציה גובר, חלה האצה בזרימת המידע, וגדלה תנועת האנשים והסחורות. הטכנולוגיה והכוח הכלכלי ההולכים וגדלים מתרכזים בחברות מסחריות ההופכות לחשובות יותר ויותר. תופעת ההאצה בחילופין מתנגשת במגבלות ובהאטה שכופים מבנים מיושנים כגון מדינת הלאום. התוצאה היא שהגבולות הלאומיים נוטים להיטשטש בתוך כל אזור. מצב זה מחייב תיאום חקיקה בין מדינות, לא רק בנושאי תעריפי מכס ותיעוד אישי, אלא בכל הנוגע להתאמת מערכות הייצור שלהן. גם חוקי העבודה והביטחון הסוציאלי נעים באותו כיוון.

הצורך המתמיד בעדכון הסכמים בין מדינות אלו מראה כי פרלמנט, מערכת משפט וממשל משותפים יעניקו יעילות ומהירות גבוהות יותר לניהול אותו אזור. המטבע הלאומי הפרימיטיבי מפנה את מקומו לסוג של אמצעי חליפין אזורי, המונע הפסדים ועיכובים בכל פעולת המרה. משבר מדינת הלאום הוא עובדה הניכרת לא רק במדינות הנוטות להיכלל בשוק אזורי, אלא גם באחרות, שכלכלותיהן הפגועות מצביעות על קיפאון יחסי בולט. בכל מקום עולים קולות כנגד ביורוקרטיות מאובנות ונדרשים שינויים במסגרות אלו.

במקומות שבהם מדינה עוצבה כתוצאה מחלוקות וסיפוחים מאוחרים, או כפדרציה מלאכותית, מתעוררות מחדש טינות ישנות, לצד הבדלים מקומיים, אתניים ודתיים. המדינה המסורתית נאלצת להתמודד עם מצב צנטריפוגלי זה, תחת קשיים כלכליים הולכים ומחריפים, המערערים דווקא את יעילותה ואת הלגיטימיות שלה. תופעות כאלה נוטות להתעצם במרכז אירופה, במזרח ובבלקן. קשיים דומים מעמיקים גם במזרח התיכון ובקווקז. באפריקה, במספר מדינות שתוחמו באופן מלאכותי, מתחילים להופיע אותם סימפטומים. במקביל להתפרקות זו, מתגברות הגירות של עמים אל עבר גבולות שונים, תופעה המסכנת את האיזון האזורי. די בחוסר איזון משמעותי בסין כדי להשפיע ישירות על יותר מאזור אחד, במיוחד לנוכח אי-היציבות הנוכחית של ברית המועצות לשעבר ושל מדינות אסיה היבשתית.

בינתיים התגבשו מרכזים אזוריים חזקים מבחינה כלכלית וטכנולוגית: המזרח הרחוק בהובלת יפן, אירופה וארצות הברית. העלייה וההשפעה של אזורים אלו מציגות רב-מרכזיות מדומה, אך התפתחות האירועים מצביעה על כך שארצות הברית מוסיפה לכוחה הטכנולוגי, הכלכלי והפוליטי גם את כוחה הצבאי, לצורך שליטה באזורים שבהם עוברים קווי אספקה. לפיכך היא נוטה להתבסס כמעצמת-על, המכוונת את התהליך הנוכחי, בהסכמה או באי-הסכמה עם הכוחות האזוריים. זוהי משמעותו העמוקה ביותר של הסדר העולמי החדש.

נראה שעדיין לא הגיע עידן השלום, אף כי האיום של מלחמה עולמית נמוג, לעת עתה. התפרצויות מקומיות, אתניות ודתיות, הפרעות חברתיות, הגירות וקונפליקטים צבאיים באזורים מוגבלים, מהווים את האיום המרכזי על היציבות לכאורה הקיימת. במקביל, האזורים המושהים מתרחקים יותר ויותר מקצב הצמיחה של האזורים המואצים טכנולוגית וכלכלית, וחוסר תיאום יחסי זה מוסיף קשיים נוספים. אמריקה הלטינית מהווה דוגמה לכך, שכן אף כי כלכלתן של כמה ממדינותיה צפויה לחוות צמיחה משמעותית בשנים הקרובות, התלות במרכזי הכוח תהפוך מוחשית יותר ויותר.

בעת שהכוח האזורי והעולמי של החברות הרב-לאומיות גובר, ובעוד ההון הפיננסי הבינלאומי מתרכז, המערכות הפוליטיות מאבדות אוטונומיה והחקיקה מותאמת להכתבותיהם של הכוחות החדשים. מוסדות רבים יכולים כיום להיות מוחלפים, במישרין או בעקיפין, על ידי מחלקות או קרנות

של חברה רב-לאומית, המסוגלת במקומות מסוימים ללוות את חיי עובדיה וילדיהם מן הלידה, דרך ההכשרה, השמת העבודה, הנישואין, הבידור, המידע והביטחון הסוציאלי, ועד הפנסיה והמוות.

במקומות מסוימים יכול האזרח לעקוף את ההליכים הביורוקרטיים הישנים, והנטייה היא להתנהל באמצעות כרטיס אשראי ובהדרגה באמצעות ארנק אלקטרוני, שבו יופיעו לא רק הוצאותיו ופיקדונותיו, אלא גם כל סוג של נתוני רקע משמעותיים ומצב נוכחי, כשהם ממוחשבים כראוי. ברור שתהליכים אלו משחררים קומץ אנשים מהאטות ומדאגות משניות, אך יתרונות אישיים אלו ישמשו גם כמנגנון של שליטה מוסווית.

לצד הצמיחה הטכנולוגית והאצת קצב החיים, ההשתתפות הפוליטית פוחתת, כוח קבלת ההחלטות מתרחק והופך מתוון יותר ויותר. המשפחה מצטמצמת ומתפרקת לזוגות ניידים ומשתנים, התקשורת הבין-אישית נחסמת, החברות נעלמות, והתחרות מרעילה את היחסים האנושיים כולם. עד כדי כך שבמצב של חוסר אמון כללי, תחושת חוסר הביטחון אינה נשענת עוד בעיקר על עלייה אובייקטיבית בפשיעה, אלא בעיקר על מצב רוח קולקטיבי.

יש להוסיף כי הסולידריות החברתית, הקבוצתית והבין-אישית נעלמת במהירות, ההתמכרות לסמים והאלכוהוליזם מתפשטים, וההתאבדות והמחלות הנפשיות נוטות לעלות באופן מסוכן. אמנם בכל מקום קיים רוב בריא והגיוני, אך הצטברותם של סימפטומים כה רבים של אי-התאמה אינה מאפשרת עוד לדבר על חברה בריאה.

נוף העיצוב של הדורות החדשים כולל את כל מרכיבי המשבר שהוזכרו עד כה. אין לטעות ולחשוב שהוא מצטמצם להכשרה טכנית ולעבודה בלבד, לטלנובלות, להמלצות של מעצבי דעת קהל באמצעי התקשורת ההמוניים, לדקלום על שלמות העולם שבו אנו חיים, או, עבור הנוער המצליח יותר, לבילוי סביב אופנועים, נסיעות, בגדים, ספורט, מוזיקה ומכשירים אלקטרוניים. בעיה זו של נוף העיצוב בדורות הצעירים מאיימת ליצור פערים עצומים בין קבוצות גיל שונות, ומניחה על השולחן דיאלקטיקה בין-דורית אלימה, בעלת עומק רב והיקף גיאוגרפי עצום.

ברור כי בפסגת סולם הערכים ניצב מיתוס הכסף, ולו כפוף, באופן הולך וגובר, הכול. חלק ניכר מן החברה אינו מוכן לשמוע דבר שיזכיר לו את ההזדקנות ואת המוות, ומבטל כל עיסוק במשמעות ובמובן החיים. יש להכיר בכך שקיים היגיון מסוים בעמדה זו, שכן הרהור בנושאים אלה אינו מתיישב עם סולם הערכים שהשיטה קבעה. סימפטומי המשבר חמורים מכדי להתעלם מהם, ובכל זאת רבים יטענו שזהו המחיר שיש לשלם כדי להתקיים בסוף המאה ה-20. אחרים יאמרו שאנו נכנסים לעולם הטוב ביותר האפשרי.

הרקע להצהרות אלו נעוץ ברגע ההיסטורי שבו המבנה הגלובלי של המצב טרם נכנס למשבר כולל, אף שהמשברים הנקודתיים מתפשטים בכל מקום. אולם ככל שסימפטומי ההתפרקות יואצו, כך תשתנה גם הערכת האירועים, שכן יגבר הצורך לקבוע סדרי עדיפויות חדשים ולגבש פרויקטים חדשים לחיים.

4. הכוחות החיוביים של השינוי

לא ניתן לערער על ערכה של ההתפתחות המדעית והטכנולוגית רק משום שחלק מהישגיה שימשו או משמשים נגד החיים והרווחה. במקרים שבהם מותחת ביקורת על הטכנולוגיה, יש לבחון תחילה את מאפייני השיטה המשתמשת בהתקדמות הידע למטרות מפוקפקות. ההתפתחויות ברפואה, בתקשורת, ברובוטיקה, בהנדסה גנטית ובתחומים רבים אחרים, אכן עלולות להיות מנוצלות גם בכיוונים הרסניים. כך גם השימוש בטכנולוגיה לניצול לא רציונלי של משאבים, לזיהום תעשייתי ולהידרדרות סביבתית.

עם זאת, כל אלה משקפים את הסימן השלילי השולט בכלכלה ובמערכות החברתיות. אנו יודעים היטב שכיום קיימת האפשרות לפתור את בעיות התזונה של האנושות כולה, ובכל זאת אנו עדים יום-יום לרעב, לתת-תזונה ולסבל תת-אנושי, משום שהשיטה אינה מוכנה להתמסר לפתרון בעיות אלו תוך ויתור על רווחיה האדירים, בתמורה לשיפור כללי ברמה האנושית. אנו רואים גם כיצד המגמות לאזריות, ובהמשך לעולמיזציה, מנוצלות בידי אינטרסים פרטיים תוך פגיעה במכלולים רחבים יותר.

ואף על פי כן, ברור כי חרף עיוותים אלו, מפלס את דרכו תהליך המוביל לעבר אומה אנושית אוניברסלית. השינוי המואץ המתרחש בעולם מוביל למשבר כללי של השיטה ולארגון מחדש של מרכיביה. תהליך זה יהווה תנאי הכרחי להשגת יציבות סבירה ולהתפתחות הרמונית של כדור הארץ. לפיכך, חרף הטרגדיות הצפויות בהתפרקותה של המערכת הגלובלית הנוכחית, המין האנושי יגבר על כל אינטרס נקודתי.

בהבנת כיוונה של ההיסטוריה, שהחלה באבותינו ההומינידים הקדומים, טמונה אמונתנו בעתיד. מין זה, שעבד ונאבק במשך מיליוני שנים כדי להתגבר על הכאב והסבל, לא ייכנע לאבסורד. משום כך יש להבין תהליכים רחבים יותר מאשר מצבים נקודתיים, ולתמוך בכל מה שנע בכיוון אבולוציוני, גם אם תוצאותיו המיידיות אינן נראות לעין. אובדן הלב של בני אדם אמיצים וסולידריים מעכב את צעדיה של ההיסטוריה, אך קשה להבין משמעות זו אם החיים האישיים עצמם אינם מאורגנים ומכוונים גם הם בכיוון חיובי. אין כאן גורמים מכניים או דטרמיניזם היסטורי, אלא כוונה אנושית, השואפת לפרוץ דרך מול כל הקשיים.

אני מקווה, ידידי, שבמכתב הבא אוכל להניח בצד את העיון בגורמים השליליים ולעבור לנושאים מעודדים יותר, כדי לשרטט הצעות התואמות את אמונתנו בעתיד טוב יותר לכול.

קבלו נא דרישת שלום.

5 בדצמבר 1991

אגרת שלישית אל ידידי

חברים יקרים:

אני מקווה שהאיגרת הנוכחית תוכל לשמש כלי לסידור ולהבהרה של עמדותיי ביחס למצב הנוכחי. אעסוק גם בהיבטים מסוימים של היחסים בין יחידים, וכן ביחסים שבינם לבין הסביבה החברתית שבה הם חיים.

1. השינוי והמשבר

בתקופה זו של שינוי עמוק, יחידים, מוסדות והחברה כולה נתונים במשבר. השינוי ילך ויאץ, וכך גם המשברים האישיים, המוסדיים והחברתיים. מצב זה מבשר על הפרעות שעשויות שלא להיטמע בקרב מגזרים אנושיים רחבים.

2. חוסר התמצאות

השינויים המתחוללים פונים לכיוונים בלתי צפויים ויוצרים מצב של חוסר התמצאות כללי ביחס לעתיד ולנדרש מאיתנו בהווה. למעשה, אין זה השינוי כשלעצמו שמטריד אותנו, שכן בו אנו מזהים היבטים חיוביים רבים. מה שמעורר דאגה הוא חוסר הידיעה באיזה כיוון נע השינוי, ולאן עלינו לכוון את פעילותנו.

3. משבר בחיי האנשים

השינוי מתרחש בכלכלה, בטכנולוגיה ובחברה; אך מעל לכל הוא משפיע על חיינו עצמם: על הסביבה המשפחתית והתעסוקתית שלנו, על יחסי החברות שלנו. דעותינו משתנות בהדרגה, וכך גם מה שהאמנו על העולם, על הזולת ועל עצמנו. ישנם דברים המעודדים אותנו, אך אחרים מבלבלים ואף משבשים את פעולתנו. התנהגותם של אחרים, כמו גם התנהגותנו שלנו, נראית לנו לעיתים בלתי עקבית, סותרת וחסרת כיוון ברור — בדומה לאירועים הסובבים אותנו.

4. הצורך להעניק כיוון לחיים האישיים

לפיכך, חיוני להעניק כיוון לשינוי הבלתי נמנע הזה, ואין דרך אחרת לעשות זאת אלא להתחיל מעצמנו. דווקא בתוכנו עלינו להעניק כיוון לשינויים המבולבלים הללו, שאת יעדם אין אנו מכירים.

5. כיוון ושינוי המצב

מאחר שהיחידים אינם מתקיימים בבידוד, הרי שכאשר הם מכוונים באמת את חייהם, משתנים גם יחסיהם עם אחרים, במשפחה, בעבודה ובכל מרחב שבו הם פועלים. אין זו בעיה פסיכולוגית הנפתרת בתוך תודעתם של יחידים מבודדים, אלא בעיה הנפתרת באמצעות שינוי המצב שבו חיים עם אחרים, באמצעות התנהגות קוהרנטית. כאשר אנו חוגגים הצלחות או מדוכאים לנוכח כישלונות, כאשר אנו מתכננים את העתיד או שוקלים להכניס שינויים לחיינו, אנו נוטים לשכוח נקודה יסודית אחת: אנו מצויים תמיד במצב של יחסים עם אחרים. איננו יכולים להבין את המתרחש בתוכנו, ואף לא לבחור, מבלי להתייחס לאנשים מסוימים ולתחומים חברתיים מוחשיים שבהם אנו פועלים. אותם אנשים בעלי חשיבות מיוחדת עבורנו, ואותם מרחבים חברתיים שבהם אנו מעורבים, מציבים אותנו במצב מסוים שממנו אנו חושבים, חשים ופועלים. התכחשות לכך, או התעלמות מכך, יוצרת קשיים עצומים. חופש הבחירה והפעולה שלנו תָּחוּם על-ידי המצב שבו אנו חיים. כל שינוי שנבקש לבצע אינו יכול להיות מוצג באופן מופשט, אלא רק ביחס למצב הקונקרטי שבו אנו מצויים.

6. ההתנהגות הקוהרנטית

אילו יכולנו לחשוב, להרגיש ולפעול באותו כיוון; אילו מה שאנו עושים לא היה סותר את מה שאנו חשים — היינו יכולים לומר שחיינו קוהרנטיים. היינו נתפסים כאמינים בעיני עצמנו, גם אם לא בהכרח בעיני סביבתנו המיידית. עלינו לשאוף לאותה קוהרנטיות גם ביחסים עם אחרים, באמצעות התייחסות אל הזולת כפי שהיינו רוצים שיתייחסו אלינו. אנו יודעים כי יכולה להתקיים גם מעין קוהרנטיות הרסנית, כפי שאנו רואים אצל גזענים, נצלנים, קנאים ואלימים; אולם *חוסר הקוהרנטיות שלהם ביחסים* בולט לעין, שכן הם מתייחסים לאחרים באופן שונה בתכלית מזה שהם דורשים לעצמם. אותה אחדות של מחשבה, רגש ופעולה, ואותה הלימה בין היחס המבוקש ליחס הניתן, הם אידיאלים שאינם מתממשים בחיי היומיום. וזהו העניין. מדובר בהתאמת התנהגויות להצעות אלה; מדובר בערכים שאם לוקחים אותם ברצינות, הם מעניקים כיוון לחיים, ללא תלות בקשיים הכרוכים במימושם. אם נתבונן בדברים לעומק, לא באופן סטטי אלא דינמי, נראה בהם אסטרטגיה שצריכה לצבור ממשות עם חלוף הזמן. במקרה זה יש ערך ממשי גם לכוונות, אף אם בתחילה המעשים אינם תואמים להן. ככל שהכוונות נשמרות, משתכללות ומתרחבות, כך הן צוברות כוח. הדימויים של מה שאנו מבקשים להשיג משמשים נקודות ציון יציבות, המעניקות כיוון בכל מצב. הדברים שאנו אומרים אינם מורכבים במיוחד. אין אנו מופתעים, למשל, כאשר אדם מכוון את חייו להשגת הון רב, גם כאשר ברור לו מראש שייתכן ולא ישיגו. אף על פי כן, האידיאל שלו דוחף אותו לפעולה, גם ללא תוצאות מיידיות. מדוע, אם כן, כה קשה להבין כי גם כאשר רוח התקופה מנוגדת להלימה בין היחס המבוקש ליחס הניתן, ואף מנוגדת לאחדות של מחשבה, רגש ופעולה — אידיאלים אלה של חיים עדיין יכולים להעניק כיוון לפעולה האנושית?

7. שתי ההצעות

לחשוב, להרגיש ולפעול באותו כיוון, ולהתייחס לאחרים כפי שהיינו רוצים שיתייחסו אלינו, הן שתי הצעות כה פשוטות עד שהן עלולות להיחשב כְּתְּמִימִיּוֹת בעיני אנשים שהורגלו למורכבויות. אך מאחורי תמימות מדומה זו עומד סולם ערכים חדש, שבשלו הגבוה ביותר ניצבת הקוהרנטיות; מוסר חדש שאינו אדיש לכל צורת פעולה; ושאיפה חדשה שמשמעה להיות עקביים במאמץ להעניק כיוון לאירועים האנושיים. מאחורי תמימות מדומה זו ישנה עמדה בעד משמעות החיים האישיים והחברתיים, שיהיו באמת אבולוציוניים, או שאחרת ילכו להתפרקות. איננו יכולים עוד לסמוך על כך שערכים ישנים יעניקו לכידות לאנשים ברקמה חברתית שיום אחר יום מתדרדרת יותר ויותר בשל חוסר אמון, בידוד ואינדיבידואליזם גובר. הסולידריות הישנה בין חברי המעמדות, האיגודים, המוסדות והקבוצות מוחלפת בתחרות פראית, שממנה לא נמלטות אפילו הזוגיות והאחוה המשפחתית. *בתהליך הריסה זה לא תתפתח סולידריות חדשה על בסיס רעיונות והתנהגויות של עולם שחלף, אלא מתוך הצורך המוחשי של כל אחד להעניק כיוון לחייו, שלשם כך יצטרך לשנות את סביבתו.* שינוי כזה, אם הוא אמיתי ועמוק, אינו יכול להתחולל באמצעות כפייה, חוקים חיצוניים או קנאות מכל סוג שהוא, אלא באמצעות כוח הדעה והפעולה המינימלית המשותפת בין האנשים המרכיבים את הסביבה שבה כל אחד חי.

8. להגיע לכל החברה החל מן הסביבה המיידית

אנו יודעים שכאשר נשנה באופן חיובי את מצבנו, נשפיע על הסביבה שלנו, ואנשים אחרים יהיו שותפים לנקודת מבט זו, תוך יצירת מערכת של יחסים אנושיים בצמיחה. עלינו לשאול את עצמנו: מדוע עלינו ללכת מעבר למקום שבו התחלנו? פשוט כדי להיות עקביים עם ההצעה להתייחס לאחרים כפי שהיינו רוצים שיתייחסו אלינו. או שמא לא נביא לאחרים דבר מה שהתגלה כיסודי לחיינו? אם כוח ההשפעה מתחיל להתפתח, הרי זה מפני שהיחסים, ולכן גם מרכיבי הסביבה שלנו, התרחבו. זוהי שאלה שיש להביאה בחשבון כבר מן ההתחלה, שכן אף שפעולתנו מתחילה בנקודה

מצומצמת, ההקרנה של השפעה זו עשויה להגיע רחוק מאוד. אין כל מוזרות במחשבה שאנשים אחרים יחליטו להצטרף לאותו כיוון. אחרי הכול, התנועות ההיסטוריות הגדולות הלכו באותה דרך: הן החלו בקטן, באופן הגיוני, והתפתחו בזכות כך שאנשים הכירו בהן כמפרשות את צורכיהם ואת דאגותיהם. להיות עקבי עם כל האמור משמעו לפעול בסביבה המיידית, אך עם המבט מכוון אל התקדמות החברה. אחרת, מדוע היינו מזכירים מלכתחילה משבר גלובלי שיש להתמודד עמו בנחישות, אם הכול מסתיים ביחידים מבודדים שלגביהם לאחרים אין כל חשיבות? מתוך הצורך של אנשים המסכימים להעניק כיוון חדש לחייהם ולאירועים, יצוצו מרחבים של דיון ותקשורת ישירה. בהמשך, הפצה באמצעות כל האמצעים תאפשר להרחיב את שטח המגע. דבר דומה יקרה גם ביצירת ארגונים ומוסדות התואמים גישה זו.

9. הסביבה שבה חיים

כבר הערנו שהשינוי כה מהיר וכה בלתי צפוי, עד שעוצמת הפגיעה נחווית כמשבר שבו מתחבטות חברות שלמות, מוסדות ויחידים. לכן חיוני להעניק לאירועים כיוון. עם זאת, כיצד יכול מישהו לעשות זאת כאשר הוא כפוף, כפי שהוא, להשפעתם של אירועים גדולים ממנו? ברור שמישהו יכול לכוון רק היבטים מיידים של חייו, ולא את תפקוד המוסדות או החברה. מצד שני, גם ההתיימרות להעניק כיוון לחיים האישיים אינה פשוטה, שכן כל אחד חי במצב נתון, אינו חי בבידוד, אלא בתוך סביבה. סביבה זו יכולה להיתפס כרחבה כמו היקום, כדור הארץ, הארץ, המדינה או המחוז. עם זאת, קיימת סביבה מיידית, והיא המקום שבו אנו מקיימים את פעילויותינו. סביבה זו היא משפחתית, תעסוקתית, חברתית וכיוצא באלה. אנו חיים במצב של יחסים עם אחרים, וזהו עולמנו הפרטי שממנו אין אנו יכולים להתעלם. הוא פועל עלינו, ואנו פועלים עליו באופן ישיר. אם יש לנו השפעה כלשהי, הרי שהיא חלה בעיקר על אותה סביבה מיידית. אולם הן ההשפעה שאנו מפעילים והן זו שאנו מקבלים מושפעות בתורן ממצבים כלליים יותר, מן המשבר ומחוסר ההתמצאות.

10. הקוהרנטיות ככיוון חיים

לו רצינו להעניק כיוון כלשהו לאירועים, היה עלינו להתחיל בחיינו שלנו, ולשם כך להביא בחשבון את הסביבה שבה אנו פועלים. לאיזה כיוון נוכל לשאוף? ללא ספק, לכיוון שיאפשר לנו קוהרנטיות ותמיכה בתוך מציאות כה משתנה ובלתי צפויה. לחשוב, להרגיש ולפעול באותו כיוון היא הצעה לקוהרנטיות בחיים. עם זאת, אין זה פשוט, שכן אנו מצויים במצבים שלא בחרנו בהם במלואם. אנו עושים דברים מתוך מחויבות, גם כאשר קיימת אי-הסכמה עמוקה עם מה שאנו חושבים ומרגישים. אנו נתונים במצבים שאיננו שולטים בהם. לפעול בקוהרנטיות הוא פחות עובדה ויותר כוונה, נטייה שיכולה להיות נוכחת כך שחיינו ינועו בהדרגה בכיוון זה של התנהגות. ברור שגם אם נשפיע רק על אותה סביבה מיידית, נוכל לשנות חלק ממצבנו. כאשר אנו פועלים בדרך זו, אנו מעניקים כיוון ליחס כלפי אחרים, ואחרים יהיו שותפים להתנהגות זו. אם תישמע הטענה שאנשים מסוימים משנים לעיתים תקופות את סביבתם בשל עבודתם או מסיבות אחרות, התשובה היא שאין בכך כדי לשנות דבר מן האמור, שכן תמיד נהיה במצב כלשהו, תמיד נהיה בסביבה נתונה. אם אנו מכוונים לקוהרנטיות, היחס שנעניק לאחרים חייב להיות מאותו סוג של היחס שאנו דורשים לעצמנו. כך, בשתי הצעות אלה אנו מוצאים את המרכיבים הבסיסיים של כיוון עד היכן שידינו משגת. הקוהרנטיות מתפתחת ככל שמתפתחת החשיבה, ההרגשה והפעולה באותו כיוון. קוהרנטיות זו מתפשטת אל אחרים, ובהתפשטותה אנו מתחילים להתייחס אליהם כפי שהיינו רוצים שיתייחסו אלינו. קוהרנטיות וסולידריות הן כיוונים, שאיפות של התנהגויות שיש לממשן.

11. הפרופורציה של הפעולות כהתקדמות לקראת קוהרנטיות

כיצד ניתן להתקדם בכיוון קוהרנטי? ראשית, נזדקק לפרופורציה מסוימת במה שאנו עושים יום-יום. יש לקבוע מהן הסוגיות החשובות ביותר בפעילותנו. עלינו לתת עדיפות למה שחיוני כדי שהדברים יפעלו כראוי, לאחר מכן למה שמשני, וכך הלאה. ייתכן שתשומת לב לשתי או שלוש עדיפויות תעניק לנו תמונת מצב מספקת. סדר העדיפויות אינו יכול להתהפך, ואף לא ניתן להפריד בין העדיפויות באופן שיפר את האיזון של מצבנו. הדברים צריכים להתקדם יחד, לא בנפרד, תוך הימנעות ממצב שבו חלקם מתקדמים וחלקם מתעכבים. לעיתים קרובות אנו מתעוורים מחשיבותה של פעילות אחת, ובכך מתערער המכלול כולו. בסופו של דבר, מה שחשבנו לכל כך חשוב אף אינו יכול להתממש, משום שהמצב הכללי שלנו השתבש. נכון גם שלעיתים מופיעים עניינים דחופים שעלינו להתמסר אליהם, אך ברור שאין אפשרות לחיות תוך דחייה מתמדת של עניינים אחרים הקשורים בטיפול במצב הכללי שבו אנו חיים. קביעת עדיפויות וניהול הפעילויות בפרופורציה מתאימה הם התקדמות ברורה בכיוון הקוהרנטיות.

12. ההזדמנות של הפעולות כהתקדמות לקראת קוהרנטיות

קיימת שגרה יומיומית המותנית בהתחייבויות, בעניינים אישיים ובתפקוד בתוך הסביבה שלנו. עם זאת, בתוך דפוסים אלה מתקיימים דינמיקה ועושר של אירועים, שאנשים שטחיים אינם יודעים להעריך. יש המבלבלים את חייהם עם השגרות שלהם, אך אין הדבר כך כלל, שכן לעיתים קרובות הם נדרשים לבחור בתוך התנאים שמטילה עליהם הסביבה. כמובן, אנו חיים בין בעיות וסתירות, אך אין לבלבל בין שני המונחים. אנו מבינים כ"בעיות" את הטרדות והמכשולים שאיתם אנו מתמודדים. הם אינם חמורים במיוחד, אך אם הם רבים וחוזרים על עצמם, הם מגבירים את העצבנות והעייפות שלנו. בדרך כלל אנו מסוגלים להתגבר עליהם. הם אינם קובעים את כיוון חיינו ואינם מונעים מאיתנו להוביל פרויקט; הם מכשולים בדרך, מן הקושי הפיזי הקטן ביותר ועד לבעיות שבהן אנו על סף איבוד הכיוון. לבעיות יש מנעד רחב, אך הן תחומות בגבולות שאינם מונעים התקדמות.

משהו שונה מתרחש עם מה שאנו מכנים "סתירות". כאשר הפרויקט שלנו אינו יכול להתממש; כאשר האירועים דוחפים אותנו לכיוון מנוגד לרצוי; כאשר אנו מוצאים את עצמנו במעגל סגור שאין ביכולתנו לשבור; כאשר איננו יכולים לכוון את חיינו ולו באופן מינימלי, אנו לכודים בסתירה. הסתירה היא מעין היפוך בזרם החיים, המביא אותנו לנסיגה חסרת תקווה. זהו המצב שבו חוסר הקוהרנטיות מופיע בצורתו הגסה ביותר. בסתירה, מה שאנו חושבים מתנגד למה שאנו מרגישים ולמה שאנו עושים. אף על פי כן, תמיד קיימת אפשרות לכוון את החיים, אך יש לדעת מתי לפעול.

ההזדמנות לפעול היא גורם שלרוב איננו מביאים בחשבון בשגרה היומיומית, שכן דברים רבים מקודדים. אולם כאשר מדובר בבעיות משמעותיות ובסתירות, ההחלטות שאנו מקבלים אינן יכולות להיות חשופות לאסון. ככלל, עלינו לסגת מול כוח גדול, ולהתקדם בהחלטיות כאשר כוח זה נחלש. קיים הבדל עמוק בין הפחדן הנסוג או המשתתק מול כל אי-נוחות, לבין מי שפועל תוך התגברות על הקשיים בידיעה שדווקא באמצעות ההתקדמות ניתן לעקוף אותם. עם זאת, ישנם מצבים שבהם אי אפשר להתקדם, משום שניצבת מולנו בעיה גדולה מכוחותינו, והסתערות בלתי מחושבת תוביל לאסון. הבעיה הגדולה שאיתה אנו מתמודדים היא דינמית, ויחסי הכוחות משתנים, בין אם משום שהשפעתנו גוברת ובין אם משום שעוצמת המכשול פוחתת. לאחר שבירת היחס הקודם, זהו הרגע להמשיך בהחלטיות, שכן היסוס או דחייה עלולים להביא לשינוי מחודש של הגורמים. ביצוע הפעולה בעתה הוא הכלי היעיל ביותר ליצירת שינויים בכיוון.

13. ההסתגלות הגוברת כהתקדמות לקראת הקוהרנטיות

נשוב ונשקול את שאלת הכיוון ואת הקוהרנטיות שאנו מבקשים להשיג. הסתגלות למצבים מסוימים קשורה להצעה זו, שכן הסתגלות למה שמוליך אותנו לכיוון מנוגד לקוהרנטיות היא חוסר קוהרנטיות חמור. האופורטוניסטים סובלים מקוצר ראייה משמעותי בהקשר זה. הם סבורים שהדרך הטובה ביותר לחיות היא קבלה של הכול, הסתגלות לכול; הם רואים בקבלה של כל דבר שמגיע ממנו שמחזיק בכוח הסתגלות מרבית. אך ברור שחיים של תלות רחוקים מאוד ממה שאנו מבינים כקוהרנטיות. אנו מבחינים בין חוסר הסתגלות, שמונע מאיתנו להרחיב את השפעתנו; הסתגלות פוחתת, שמשאירה אותנו בקבלה פסיבית של התנאים שנקבעו; והסתגלות גוברת, שמגדילה את השפעתנו בכיוון ההצעות שהוזכרו.

נסכם את מה שנאמר:

1. קיים שינוי מהיר בעולם, המונע על ידי המהפכה הטכנולוגית, והוא מתנגש עם המבנים המקובלים ועם העיצוב וההרגלים של חיי החברות והיחידים.
2. חוסר מתאם זה יוצר משברים פרוגרסיביים בכל התחומים, ואין סיבה להניח שיעצר; להפך, הוא נוטה להחריף.
3. אופיים הבלתי צפוי של האירועים מונע מאיתנו לחזות לאיזה כיוון יפנו הדברים, האנשים שסביבנו ובסופו של דבר חיינו שלנו.
4. רבים מן הדברים שחשבנו והאמנו בהם חדלו לשרת אותנו. גם לא נראים באופק פתרונות שיבואו מן החברה, מן המוסדות או מן היחידים, הסובלים מאותה מחלה.
5. אם נחליט לפעול להתמודדות עם בעיות אלה, נידרש להעניק כיוון לחיינו תוך חיפוש אחר קוהרנטיות בין מה שאנו חושבים, מרגישים ועושים. מכיוון שאיננו מבודדים, קוהרנטיות זו חייבת להתבטא גם ביחס לאחרים, כך שנתייחס אליהם באופן שאנו מבקשים לעצמנו. שתי הצעות אלה אינן ניתנות למימוש מדוקדק, אך הן מהוות את הכיוון הדרוש לנו, במיוחד אם נתייחס אליהן כאל נקודות קבועות ונעמיק בהן.
6. אנו חיים ביחס בלתי אמצעי עם אחרים, ובסביבה זו עלינו לפעול כדי להעניק כיוון חיובי למצבנו. אין זו שאלה פסיכולוגית הניתנת לפתרון בראשו המבודד של היחיד, אלא שאלה חברתית הקשורה למצב החיים עצמו.
7. אם נהיה עקביים עם ההצעות שאנו מבקשים לקדם, נגיע למסקנה שמה שחיובי עבורנו ועבור סביבתנו המיידית חייב להתרחב לכלל החברה. יחד עם אחרים השותפים לאותו כיוון ניישם את האמצעים המתאימים ביותר, כדי שסולידריות חדשה תמצא את דרכה. לפיכך, גם כאשר אנו פועלים באופן נקודתי בסביבה המיידית, לא נאבד קשר עין עם מצב גלובלי המשפיע על כלל בני האדם ודורש את עזרתנו, כפי שאנו נזקקים לעזרת אחרים.
8. השינויים הבלתי צפויים מביאים אותנו להרהר ברצינות בצורך להעניק כיוון לחיינו.
9. הקוהרנטיות אינה מתחילה ונגמרת בעצמי בלבד, אלא קשורה לסביבה ולאנשים אחרים. הסולידריות היא היבט של הקוהרנטיות האישית.
10. הפרופורציה בפעולות מורכבת מקביעת עדיפויות בחיים ופועלת על פיהן, תוך הימנעות מערעור האיזון ביניהן.

11. עתוי הפעולה מביא בחשבון נסיגה מול כוח גדול והתקדמות החלטית כאשר כוח זה נחלש.
רעיון זה חיוני ליצירת שינויים בכיוון החיים כאשר אנו נתונים בסתירה.

12. חוסר הסתגלות בסביבה שאין ביכולתנו לשנותה אינו רצוי, כשם שגם הסתגלות פוחתת,
שבה אנו מגבילים את עצמנו לקבלת התנאים הקיימים, איננה מספקת. ההסתגלות הגוברת
מורכבת מהגדלת השפעתנו בסביבה ובכיוון קוהרנטי.

קבלו נא דרישת שלום.

17 בדצמבר 1991

אגרת רביעית אל ידידי

חברים יקרים:

באגרות קודמות הבהרתי את עמדתי ביחס לחברה, לקבוצות אנושיות וליחידים, מתוך התייחסות לרגע זה של שינוי ואובדן נקודות ציון שבו אנו חיים; ביקרתי מגמות שליליות מסוימות בהתפתחות האירועים והדגשתי את העמדות המוכרות ביותר של אלה המתיימרים לספק תשובה לדחיפות הרגע. ברור שכל ההערכות הללו, בין אם נוסחו היטב ובין אם לאו, נובעות מנקודת המבט הפרטית שלי, וזו, בתורה, מעוגנת במערכת רעיונות המשמשת לה בסיס. זו, ככל הנראה, הסיבה לכך שקיבלתי הצעות המעודדות אותי להסביר "מאיפה" אני יוצא בביקורותי או מפתח את הצעותי.

אחרי הכול, אפשר לומר כל דבר במידה זו או אחרת של מקוריות, כפי שקורה עם ההגיגים היומיומיים שלנו, שאיננו מתיימרים להצדיקם. הגיגים אלה יכולים להיות היום מסוג אחד ומחר מהסוג ההפוך, מבלי לחרוג מן הקלות של ההערכה היומיומית. לפיכך, באופן כללי, אנו מאמינים מדי יום פחות ופחות בדעות של אחרים, ואף בדעות של עצמנו, מתוך הנחה שמדובר בהערכות מצב זמניות היכולות להשתנות בתוך שעות ספורות, כפי שקורה עם ההזדמנויות הבורסאיות. ואם יש דעות בעלות יציבות רבה יותר, הרי שאלה בוודאי הדעות המקודשות על ידי האופנה, המוחלפות לאחר מכן באופנה הבאה.

אין בכונתי להגן על קיבעון בשדה הדעות, אלא להדגיש את חוסר הקוהרנטיות השורר בו, שכן, למען האמת, היה מעניין מאוד אילו השינוי היה מתרחש על בסיס של היגיון פנימי, ולא בהתאם למשב של רוחות אקראיות. אך מי מסוגל לשאת היגיון פנימי בעידן של נפנופי טובע?

ברגע זה ממש, בשעה שאני כותב שורות אלו, אני מבחין שמה שנאמר כאן אינו יכול להיקלט אצל קוראים מסוימים, משום שבשלב זה הם אינם מוצאים בו שלושה קודים אפשריים הנדרשים מבחינתם: 1. שהמוסבר ישמש להם כבידור; או 2. שיראה להם כאן ועכשיו כיצד ניתן להשתמש בו בעסקיהם; או 3. שיתאים למה שמקודש על ידי האופנה. יש לי ודאות שפסקה זו, המתחילה ב"חברים יקרים:" ומגיעה עד כאן, מותירה אותם מבולבלים לחלוטין, כאילו נכתבה בסנסקריט. עם זאת, מעניין לראות כיצד אותם אנשים מבינים היטב עניינים מורכבים, החל מפעולות בנקאיות מתוחכמות ביותר ועד להנאות של טכניקות ניהול ממוחשבות.

עבורם בלתי אפשרי להבין שאנו מדברים על דעות, על נקודות מבט ועל הרעיונות המשמשים להן בסיס; שאנו מדברים על חוסר האפשרות להיות מובנים אפילו בדברים הפשוטים ביותר, אם אינם תואמים את הנוף שהורכב עבורם באמצעות החינוך והדחפים הקומפולסיביים שלהם. אלה הם פני הדברים!

לאחר שהבהרתי את האמור לעיל, אנסה באיגרת זו לסכם את הרעיונות המבססים את דעותיי, ביקורותיי והצעותיי, תוך זהירות מיוחדת שלא לחרוג יתר על המידה מעבר לסיסמאות פרסומיות, שכן, כפי שמסבירה העיתונות ה"חכמה", רעיונות מאורגנים הם "אידיאולוגיות", ואלה, בדומה לדוקטרינות, הן כלים לשטיפת מוח של המתנגדים לחופש המסחר ולכלכלת השוק החברתית של הדעות. כיום, בתגובה לדרישות הפוסטמודרניזם, כלומר לדרישות ה-haut-couture (בגדי ערב, עניבת פרפר, כתפיות, סניקס וז'קט מקופל), נדרש שהחלקים של השיח לא יתאימו זה לזה. ולא נשכח שביקורת השפה דוחה גם את השיטתי, המבני והתהליכי. כמובן, כל זאת תואם לאידיאולוגיה

התאגידית השלטת, החשה אימה מפני ההיסטוריה ומפני רעיונות שבהתהוותם לא נטלה חלק, ושביניהם לא יכלה להכניס אחוז משמעותי של מניות.

ועכשיו, ברצינות, הבה נתחיל במצאי של רעיונותינו, לפחות של אלה שאנו רואים כחשובים ביותר. עליו להדגיש שחלק ניכר מהם הוצגו בהרצאה שנתתי בסנטיאגו דה צ'ילה ב-23/05/91.

1. נקודת המוצא של רעיונותינו

התפיסה שלנו אינה מתחילה בקבלת הכללות, אלא בלימוד הפרטיקולרי של החיים האנושיים; הפרטיקולרי של הקיום; הפרטיקולרי של הרישום האישי של החשיבה, ההרגשה והפעולה. עמדת מוצא זו הופכת אותה לבלתי תואמת עם כל מערכת שמתחילה מן "הרעיון", מן "החומר", מן "התת-מודע", מן "הרצון", מן "החברה" וכדומה. אם מישהו מקבל או דוחה תפיסה כלשהי, הגיונית או מוזרה ככל שתהיה, תמיד הוא עצמו נמצא במשחק הקבלה או הדחייה. הוא זה שנמצא במשחק, לא החברה, לא התת-מודע ולא החומר.

הבה נדבר אפוא על החיים האנושיים. כאשר אני מתבונן בעצמי, לא מנקודת מבט פיזיולוגית אלא קיומית, אני מוצא את עצמי מוצב בעולם נתון, שלא נבנה ולא נבחר על ידי. אני מוצא את עצמי במצב ביחס לתופעות שמן הגוף שלי עצמו הן בלתי נמנעות. הגוף, כמרכיב יסודי של קיומי, הוא נוסף על כך תופעה הומוגנית עם העולם הטבעי שבו הוא פועל ושעליו פועל העולם. אולם הטבעיות של הגוף מובחנת עבורי בהבדלים חשובים לעומת שאר התופעות, והם: 1. הרישום המידי שיש לי ממנו; 2. הרישום שבאמצעותו יש לי גישה לתופעות החיצוניות; ו-3. הזמיות של חלק מפעולותיו הודות לכוונתי המיידית.

2. הטבע, הכוונה והפתיחות של האדם

אלא שהעולם מופיע בפניי לא רק כמכלול של אובייקטים טבעיים, אלא כארטיקולציה של בני אדם אחרים ושל אובייקטים וסימנים שנוצרו או שונו על ידם. הכוונה שבה אני מבחין בתוכי מופיעה כיסוד פרשני בסיסי של התנהגות האחרים, וכפי שאני מכונן את העולם החברתי באמצעות הבנת כוונות, כך אני גם מכונן על ידו. כמובן, אנו מדברים על כוונות המתבטאות בפעולה גופנית. באמצעות הביטויים הגופניים או תפיסת המצב שבו נמצא האחר, אני יכול להבין את משמעותו ואת כוונתו. מצד שני, האובייקטים הטבעיים והאנושיים מופיעים בפניי כנעימים או כואבים, ואני מנסה למקם את עצמי מולם באמצעות שינוי מצבי.

כך, אינני סגור בפני העולם הטבעי ובעולם בני האדם האחרים, אלא להפך: המאפיין שלי הוא "הפתיחות". התודעה שלי התעצבה באופן בין-סובייקטיבי, שכן היא משתמשת בקודים של היגיון, בדגמים רגשיים ובסכמות פעולה שאני רושם כ"שלי", אך מזהה גם אצל אחרים. וכמובן, גופי פתוח לעולם, שכן אני תופס אותו ופועל עליו. לעומת זאת, העולם הטבעי, בניגוד לעולם האנושי, מופיע בפניי ללא כוונה. אני יכול, כמובן, לדמיין שהאבנים, הצמחים והכוכבים הם בעלי כוונה, אך אינני רואה כיצד ניתן להגיע עמם לדיאלוג אפקטיבי. גם בעלי החיים, שבהם לעיתים אני תופס ניצוץ של אינטליגנציה, מופיעים בפניי כבלתי חדירים ובעלי שינוי איטי שמקורו בטבעם. אני רואה חברות של חרקים הבנויות באופן מושלם, יונקים עליונים המשתמשים בכישורים טכניים בסיסיים, אך החוזרים על הקודים שלהם בשינוי גנטי איטי, כאילו היו תמיד הנציגים הראשונים של מיניהם. וכאשר אני מבחין במעלות של הצמחים ובעלי החיים ששונו וביתנו על ידי האדם, אני מזהה את כוונתו של האחרון הפורצת דרך ומאנישה את העולם.

3. הפתיחות החברתית וההיסטורית של האדם

הגדרת האדם באמצעות חברתיותו אינה מספקת אותי, שכן אין בכך הבדל בינו לבין מינים רבים אחרים; גם כוח עבודתו אינו מאפיין ייחודי, בהשוואה לבעלי חיים חזקים ממנו; ואפילו השפה אינה מגדירה אותו במהותו, שכן ידועים לנו קודים וצורות תקשורת בין בעלי חיים שונים. לעומת זאת, כאשר כל יצור אנושי חדש נפגש עם עולם שעבר שינוי על ידי אחרים, והוא עצמו מכונן על ידי אותו עולם מכוון, אני מגלה את יכולתו לצבירה ולהטמעה זמנית²; אני מגלה את ממדו ההיסטורי-חברתי, ולא רק החברתי. כך ניתן להציע הגדרה ולומר: האדם הוא היצור ההיסטורי, שאופן פעולתו החברתית מתמיר את טבעו שלו.

אם אני מקבל קביעה זו, עליי לקבל גם שאותו יצור מסוגל להתמיר בכוונה את מבנהו הפיזי. וכך אכן קרה. הוא החל בשימוש במכשירים שהונחו לפני גופו כ"תותבות" חיצוניות, שאפשרו לו להאריך את ידו, לשלל את חושיו ולהגדיל את כוחו ואת איכות עבודתו. מטבעו לא היה מצויד לנוע בתווך נזלי ואווירי, ובכל זאת יצר תנאים שאפשרו לו לנוע בהם, עד שהחל להגר מסביבתו הטבעית, כדור הארץ. כיום, נוסף על כך, הוא חודר לתוך גופו שלו ומתמיר את איבריו; מתערב בכימיה המוחית שלו; מפרה במבחנה ומתמרן את הגנים שלו. אם רעיון ה"טבע" נועד לציין את הקבוע, הרי שכיום רעיון זה אינו מתאים, גם כאשר מבקשים ליישמו על מה שחומרי ביותר באדם, כלומר על גופו. ובאשר ל"מוסר טבעי", ל"חוק טבעי" או ל"מוסדות טבעיים", אנו מגלים, להפך, שבתחום זה הכול היסטורי-חברתי, וששום דבר אינו קיים שם "מטבעו".

4. הפעולה המתמירה של האדם

בסמוך לתפיסה על הטבע האנושי פעלה תפיסה אחרת, שדיברה על פסיביות התודעה. אידיאולוגיה זו התייחסה לאדם כאל ישות הפועלת בתגובה לגירויים של העולם הטבעי. מה שהחל כסנסואליזם גס הוחלף בהדרגה בזרמים היסטוריוציסטיים ששימרו בתוכם את אותו רעיון של פסיביות. ואף על פי שזרמים אלה העדיפו את הפעילות והשינוי של העולם על פני פרשנות עובדותיו, הם תפסו פעילות זו כתוצאה של תנאים חיצוניים לתודעה. אותן דעות קדומות עתיקות סביב הטבע האנושי והפסיביות של התודעה נכפות כיום, כשהן מומרות לניאו-אבולוציוניזם, עם קריטריונים כגון הברירה הטבעית, הנקבעת במאבק על הישרדות המתאים ביותר. תפיסה זוואולוגית זו, בגרסתה העדכנית, כאשר היא מועברת לעולם האנושי, תנסה להתגבר על הדיאלקטיקות הקודמות של גזעים או מעמדות באמצעות דיאלקטיקה הנקבעת על פי חוקים כלכליים "טבעיים", המווסתים אוטומטית את כלל הפעילות החברתית. כך, פעם נוספת, האדם הממשי נותר טבוע ומוחפץ.

הזכרנו תפיסות שמבקשות להסביר את האדם מתוך הכללות תיאורטיות וטוענות לקיומו של טבע אנושי ולפסיביות של התודעה. בכיוון מנוגד, אנו טוענים לצורך לצאת כנקודת מוצא מן הפרטיקולריות האנושית, לאשר את אופיו ההיסטורי-חברתי, ולא הטבעי, של האדם, ולאשר גם את פעילות תודעתו המתמירה את העולם בהתאם לכוונתו. ראינו את חייו כמצב, ואת גופו כאובייקט טבעי הנתפס מיידית וכפוף גם הוא, באופן מיידית, להכתבות רבות של כוונתו.

מכאן נובעות השאלות הבאות: כיצד התודעה היא פעילה? כלומר, כיצד היא יכולה לכוון את הגוף ודרכו לשנות את העולם? ושנית, כיצד המבנה האנושי הוא היסטורי-חברתי? שאלות אלו חייבות לקבל מענה מתוך הקיום הפרטיקולרי, כדי שלא ניפול שוב להכללות תיאורטיות שמהן נגזרת לאחר מכן מערכת של פרשנות. לפיכך, כדי להשיב לשאלה הראשונה יש לתפוס, מתוך עדות מיידית ובלתי

² זמנית בהקשר של זמן, לא של ארעיות (הערת המתרגם)

אמצעית, כיצד הכוונה פועלת על הגוף; וכדי להשיב לשנייה, יש לצאת מעדות הזמניות והבין-סובייקטיביות שבאדם, ולא מחוקים כלליים של ההיסטוריה והחברה.

בעבודתנו "תרומות למחשבה" נעשה ניסיון לתת מענה בדיוק לשתי שאלות אלה. במסה הראשונה של "תרומות" נלמד התפקיד שממלא הדימוי בתודעה, תוך הדגשת כושרו להניע את הגוף במרחב. במסה השנייה של אותו ספר נלמד נושא ההיסטוריות והחברתיות. הדיון הפרטני בנושאים אלה מרחיק אותנו יתר על המידה מכוונת האיגרת הנוכחית, ולכן אנו מפנים אל החומר המצוטט.

5. התגברות על הכאב והסבל כפרויקטים חיוניים בסיסיים

אמרנו בתרומות לחשיבה כי היעד הטבעי של הגוף האנושי הוא העולם, ודי בהתבוננות במבנהו כדי לאמת טענה זו. חושיו, כמו גם מנגנוני ההזנה, התנועה, הרבייה וכדומה, בנויים מלכתחילה להיות בעולם. אולם נוסף על כך, הדימוי משליך דרך הגוף את מטענו המתמיר: לא כדי להעתיק את העולם או לשקף מצב נתון, אלא להפך, כדי לשנות מצב קודם. בהתרחשות זו האובייקטים מופיעים כמגבלות או כהרחבות של האפשרויות הגופניות, והגופים הזרים מתגלים כהכפלות של אותן אפשרויות, כל עוד הם נשלטים בידי כוונות המזוהות כדומות לאלה המכוונות את הגוף העצמי.

מדוע נדרש האדם להתמיר את העולם ולהתמיר את עצמו? משום מצב של סופיות וחסר-זמני-מרחבי שבו הוא נתון, ואותו הוא חווה ככאב גופני וכסבל נפשי. מכאן שההתגברות על הכאב איננה תגובה חייטית גרידא, אלא תצורה זמנית שבה העתיד מקבל עדיפות, והופכת לדחף יסודי של החיים, גם כאשר אין מצב של דחיפות מיידית. לפיכך, מעבר לתגובה המיידית, הרפלקטיבית והטבעית, מתקיימת גם תגובה דחוויה שמטרתה למנוע כאב; תגובה זו מונעת בידי הסבל הפסיכולוגי אל מול הסכנה, והיא מיוצגת מחדש כאפשרות עתידית או כמצב נוכחי שבו הכאב נוכח באנשים אחרים.

כך מופיעה ההתגברות על הכאב כפרויקט בסיסי המנחה את הפעולה. זהו הבסיס שאפשר את התקשורת בין גופים וכוונות שונות, במה שאנו מכנים "המבנה החברתי". המבנה החברתי היסטורי באותה מידה שהחיים האנושיים עצמם היסטוריים, והוא מעצב את החיים האנושיים. שינויו מתמשך, אך באופן שונה מן השינוי שבטבע, שכן בטבע אין שינויים הנובעים מכוונות.

6. דימוי, אמונה, מבט ונוף

באחד הימים אני נכנס לחדרי וקולט את החלון. אני מכיר אותו; הוא מוכר לי. יש לי תפיסה חדשה שלו, אך נוסף עליה פועלות בי תפיסות קודמות שהפכו לדימויים מוחזקים. לפתע אני מבחין שבפינת הזכוכית יש שבר. "זה לא היה שם", אני אומר לעצמי, בהשוואתי את התפיסה הנוכחית למה שאני מחזיק מתפיסות קודמות, ואני אף חווה מעין הפתעה.

החלון של פעולות עבר נותר מוחזק בי, אך לא באופן פסיבי כצילום, אלא באופן פעיל, כפי שדימויים פועלים. מה שמוחזק פועל אל מול מה שאני תופס כעת, אף שהיווצרותו שייכת לעבר. עבר שהוא תמיד מעודכן, תמיד נוכח. לפני שנכנסתי לחדרי הנחתי כמובן מאליו שהחלון מצוי במצב מושלם. לא משום שחשבתי על כך במפורש, אלא מפני שפשוט סמכתי על כך. החלון המסוים לא היה נוכח במחשבותיי באותו רגע, אך הוא היה בנוכחות-משנה, כחלק מן האופק של האובייקטים הכלולים בחדרי.

הודות לנוכחות-משנה, להחזקה המעודכנת החופפת מעל התפיסה, התודעה מסיקה יותר מכפי שהיא תופסת בפועל. כאן אנו מוצאים את הפעולה האלמנטרית ביותר של האמונה. בדוגמה זו, כאילו אני אומר לעצמי: "האמנתי שהחלון מצוי במצב מושלם". אילו, בכניסתי לחדר, היו מופיעות תופעות השייכות לתחום אחר לגמרי של אובייקטים — למשל סירה או גמל — מצב סוריאליסטי כזה היה

נתפס בעיניי כבלתי אמין, לא משום שאובייקטים אלה אינם קיימים, אלא משום שמיקומם היה מחוץ לתחום הנוכחות-משנה, מחוץ לנוף שיצרתי לעצמי ושפועל בי בחפיפה מעל כל דבר שאני תופס.

בכל רגע נוכחי של תודעתי אני יכול להתבונן בהצטלבות של החזקות ועֵתִידוּיֹת הפועלות בנוכחות-משנה ובמבנה. הרגע הנוכחי מכונן בתודעה כשדה זמני פעיל של שלושה זמנים שונים. הדבר שונה בתכלית ממה שמתרחש בזמן הִקְלָנְדֵרִי, שבו היום של היום אינו נוגע בזה של אתמול ואף לא בזה של מחר. בלוח השנה ובשעון ה"עכשיו" נבדל מן ה"כבר לא" ומן ה"עדיין לא", והאירועים מסודרים זה לצד זה ברצף ליניארי. אין זה מבנה אלא קיבוץ בתוך סדרה כוללת שאנו מכנים "לוח שנה". נשוב לכך כאשר נדון בהיסטוריות ובזמניות.

בינתיים נמשיך בקביעה שהתודעה מסיקה יותר מכפי שהיא תופסת, משום שהיא מחזיקה במה שבא מן העבר כהחזקה החופפת מעל התפיסה הנוכחית. בכל מבט שאני מפנה אל אובייקט, אני רואה בו דברים מעוותים. אין כוונתנו לעיוות במובן הפיזיקלי שמציגה הפיזיקה המודרנית, החושפת את מגבלות התפיסה ברמת האטום או ביחס לאורך הגל. כוונתנו לעיוות הנובע מן החפיפה של דימויי ההחזקות והעתידויות על גבי התפיסה.

כך, כאשר אני נוכח בשדה בשעת שקיעה יפה, הנוף הטבעי שבו אני מתבונן אינו קבוע כשלעצמו; אני הוא שקובע אותו, מכונן אותו באמצעות אידיאל אסתטי שאני מזדהה עמו. אותה שלוה מיוחדת שאני חווה מעניקה לי אשליה של התבוננות פסיבית, בעוד שבפועל אני מציב שם באופן פעיל תכנים רבים החופפים מעל האובייקט הטבעי הפשוט. דברים אלה אינם ייחודיים לדוגמה זו בלבד, אלא תקפים לכל מבט שאני מפנה אל המציאות.

7. הדורות והרגעים ההיסטוריים

הארגון החברתי מתמשך ומתרחב, אך אין זה תהליך היכול להתקיים רק באמצעות נוכחותם של אובייקטים חברתיים שנוצרו בעבר ושבהם משתמשים כדי לחיות את ההווה ולתכנן את העתיד. מכניקה כזו אלמנטרית מדי מכדי להסביר את תהליך הציביליזציה. ההמשכיות ניתנת בידי הדורות האנושיים, שאינם מוצבים זה לצד זה אלא מתקיימים זה עם זה בדו-קיום, באינטראקציה והשתנות מתמדת.

דורות אלה, המאפשרים המשכיות והתפתחות, הם מבנים דינמיים; הם הזמן החברתי בתנועה, שבלעדיו הייתה הציביליזציה מידרדרת למצב טבעי ומאבדת את מעמדה כחברה. עם זאת, בכל רגע היסטורי נתון מתקיימים יחד דורות בעלי רמה זמנית שונה, עם החזקות ועתידיויות שונות, המעצבות נופי מצב ואמונות שונים. גופם והתנהגותם של ילדים ושל קשישים מגלים לדורות הפעילים נוכחות שממנה באים ושאליה הולכים. בתורם, גם הקצוות של יחס משולש זה חווים את מיקומם בזמניות קיצונית.

מצב זה אינו קופא על שמריו: הדורות הפעילים מזדקנים, הקשישים מתים, הילדים משתנים והופכים בהדרגה לדורות פעילים, ולידות חדשות מזינות ברציפות את החברה. כאשר, בדרך של הפשטה, "עוצרים" את הזרימה הבלתי פוסקת, ניתן לדבר על "רגע היסטורי" שבו כל מי שממוקם על אותה במה חברתית נחשב "בן-זמן", החי באותו הווה. אך מיד מתברר שאין הם בני אותו גיל, ואין להם אותה זמניות פנימית מבחינת נופי עיצוב, מצב נוכחי ופרויקט עתידי.

בפועל נוצרת דיאלקטיקה בין-דורית בין ה"רצועות" הסמוכות יותר, המבקשות לתפוס את הפעילות המרכזית, את ההווה החברתי, בהתאם לאינטרסים ולאמונות שלהן. הזמניות החברתית הפנימית היא המסבירה באופן מבני את ההתהוות ההיסטורית כהצטלבות של הצטברויות דוריות שונות, ולא כרצף ליניארי של תופעות המוצבות זו לצד זו, כפי שמניחה פילוסופיה מסוימת של ההיסטוריה.

מִכְנֵן חברתית בתוך עולם היסטורי שבו אני הולך ומעצב את נופי, אני מפרש את אשר אני מביט בו. ישנו נוף אישי, אך גם נוף קולקטיבי העונה ברגע זה למכלולים רחבים. כפי שנאמר, דורות שונים מתקיימים באותו זמן הווה. כך, כדוגמה גסה, קיימים בעת ובעונה אחת מי שנולדו לפני עידן הטכניזציה ומי שנולדו בין מחשבים. הבדלים רבים מפרידים בין שתי החוויות, לא רק בדרכי פעולה, אלא גם בדרכי חשיבה והרגשה. מה שפעל ביחסים החברתיים ובאופן הייצור בתקופה אחת חדל לפעול באיטיות או, לעיתים, בפתאומיות. הייתה ציפייה לתוצאה עתידית, והעתיד אכן הגיע, אך הדברים לא התרחשו כפי שתוכננו: לא אותה פעולה, לא אותה רגישות ולא אותה אידיאולוגיה מתאימות עוד לנוף החדש ההולך ונכפה חברתית.

8. האלימות, המדינה וריכוז הכוח

האדם, בשל פתיחותו וחירותו לבחור בין מצבים, לדחות תגובות ולדמיין את עתידו, מסוגל גם לשלול את עצמו, לשלול היבטים מגופו, לשלול את עצמו כליל, כמו בהתאבדות, או לשלול אחרים. חירות זו אפשרה למעטים להשתלט באופן בלתי לגיטימי על הכלל החברתי, כלומר לשלול את חירותם ואת כוונתם של אחרים ולהפוך אותם לתותבים, לכלים של כוונות זרות. כאן מצויה מהותה של האפליה, שהמתודולוגיה שלה היא האלימות הפיזית, הכלכלית, הגזעית והדתית.

האלימות יכולה להתבסס ולהתמיד באמצעות שליטה במנגנוני הרגולציה והבקרה החברתית, כלומר, במדינה. לפיכך, בארגון החברתי חיוני סוג מתקדם של תיאום, המוגן מפני כל ריכוז כוח, בין אם פרטי ובין אם ממלכתי. כאשר נטען כי הפרטת כל התחומים הכלכליים מגינה על החברה מפני כוח המדינה, מוסתרת העובדה שהבעיה האמיתית טמונה במונופול או באוליגופול, המעבירים את הכוח מידיים ממלכתיות לידיה של פארא-מדינה, המנוהלת לא עוד בידי מיעוט בירוקרטי אלא בידי מיעוט פרטי המעצים את תהליך הריכוז.

מבנים חברתיים, מן הפרימיטיביים ביותר ועד למתוחכמים ביותר, נוטים לריכוז מתקדם, עד שהם מתקבעים ונכנסים לתקופת התפרקות שממנה נולדים תהליכים חדשים של ארגון מחדש ברמה גבוהה יותר. מראשית ההיסטוריה מכוונת החברה לעולמיות, ולפיכך היא עתידה להגיע לתקופה של ריכוז כוח שרירותי מרבי, בעל מאפיינים של אימפריה עולמית, ללא אפשרות להתרחבות נוספת. קריסת השיטה הגלובלית תתרחש מכוח ההיגיון של הדינמיקה המבנית של כל מערכת סגורה, שבה אי-הסדר נוטה בהכרח לגדול.

עם זאת, כשם שתהליך המבנים נוטה לעולמיות, כך תהליך ההאנשה נוטה לפתיחותו של האדם: להתגברות על המדינה והפארא-מדינה, לביזור ולהפחתת ריכוז הכוח לטובת תיאום גבוה יותר בין פרטיקולריות חברתיות אוטונומיות. שהתהליך יסתיים בכאוס ובאתחול מחדש של הציביליזציה, או שתיפתח תקופה של האנשה מתקדמת, כבר לא תלוי בגזירה מכנית בלתי נמנעת, אלא עניין התלוי בכוונתם של יחידים ועמים, במחויבותם לשינוי העולם ובאתיקה של חירות, אשר מעצם הגדרתה אינה יכולה להיכפות. על כן יש לשאוף לא לדמוקרטיה פורמלית, המנוהלת כפי שנוהלה עד כה בידי אינטרסים סיעתיים, אלא לדמוקרטיה ממשית, שבה השתתפות ישירה תוכל להתממש באופן מידי הודות לטכנולוגיות התקשורת, שכבר כיום קיימים התנאים ליישומן.

9. התהליך האנושי

בהכרח, אלה שצמצמו את אנושיותם של אחרים גרמו בכך לכאב ולסבל חדשים, והציתו מחדש בתוך החברה את המאבק העתיק נגד פגעי הטבע, אלא שכעת הוא מתנהל בין מי שמבקשים להעניק לאחרים, לחברה ולהיסטוריה "אופי טבעי", לבין המדוכאים, הנאלצים להאניש את עצמם תוך האנשת העולם.

להאניש פירושו לצאת מן ההחפצה, לאשר את כוונתו של כל אדם ולקבוע את עליונות העתיד על פני המצב הנוכחי. הדימוי והייצוג של עתיד אפשרי וטוב יותר הם המאפשרים את שינוי ההווה, והם המאפשרים כל מהפכה וכל שינוי. לפיכך, אין די בלחץ של תנאים מדכאים כדי לחולל שינוי; יש להכיר בכך ששינוי כזה אפשרי ותלוי בפעולה האנושית.

מאבק זה איננו מאבק בין כוחות מכניים ואיננו השתקפות טבעית; זהו מאבק בין כוונות אנושיות. ורק משום כך ניתן לדבר באופן בעל משמעות על מדכאים ומדוכאים, על צודקים ולא-צודקים, על גיבורים ופחדנים. זהו גם הבסיס היחיד המאפשר להפעיל עם משמעות את הסולידריות החברתית ואת המחויבות לשחרור המופלים לרעה, בין אם הם רוב ובין אם מיעוט.

לבסוף, דיונים מפורטים יותר בנושאי האלימות, המדינה, המוסדות, החוק והדת מצויים בעבודה שכתרתה "הנוף האנושי", הכלולה בספר "להאניש את העולם", שאליה אני מפנה כדי שלא לחרוג מגבולות איגרת זו.

באשר למשמעות הפעולות האנושיות, אינני סבור שמדובר בפרכוסים חסרי משמעות או ב"תשוקות חסרות תועלת" המסתיימות באבסורד של התפוגגות. אני מאמין שגורל האנושות מכוון בידי כוונה ההולכת ונעשית מודעת יותר ויותר בקרב העמים, ופורצת את דרכה אל עבר אומה אנושית אוניברסלית. מן האמור משתמע בוודאות שהקיום האנושי אינו מתחיל ונגמר במעגל סגור של סגירות, וכי חיים השואפים לקוהרנטיות חייבים להיפתח, להרחיב את השפעתם כלפי אנשים ותחומים נוספים, ולקדם לא רק תפיסות או רעיונות אלא פעולות מדויקות המרחיבות באופן מתמיד את תחום החירות.

באיגרת הבאה נעבור מנושאים דוקטרינריים גרידא ונשוב להתייחס למצב הנוכחי ולפעולה האישית בתוך העולם החברתי.

קבלו נא דרישת שלום.

19 בדצמבר 1991

אגרת חמישית אל ידידי

חברים יקרים:

מבין אנשים רבים הדואגים להתפתחות האירועים הנוכחיים, אני נפגש לעיתים קרובות עם פעילים לשעבר של מפלגות או ארגונים פוליטיים פרוגרסיביים. רבים מהם טרם התאוששו מן ההלם שגרמה להם נפילתו של "הסוציאליזם הריאלי". מאות אלפי פעילים ברחבי העולם בוחרים להסתגר בעיסוקיהם היומיומיים, ובאמצעות התנהגותם הם נותנים להבין כי האידיאלים הישנים שלהם נסגרו. מה שעבורי נחשב לעובדה נוספת בהתפרקותם של מבנים ריכוזיים, תהליך שהיה צפוי זה כשני עשורים, היה עבורם קטסטרופה בלתי צפויה. עם זאת, זה איננו הרגע להתנשא, שכן התמוססותה של אותה צורה פוליטית יצרה חוסר איזון בין הכוחות, חוסר איזון המותיר את הדרך פתוחה למערכת מפלצתית בנהליה ובכיוונה.

לפני כשנתיים השתתפתי בעצרת פומבית שבה פועלים ותיקים, אימהות עובדות עם ילדיהן וקבוצות מצומצמות של צעירים הניפו את אגרופיהם תוך שירת צליליו של שירם המהולל. ניתן היה עדיין לראות את נפנוף הדגלים ולשמוע את הד הסיסמאות המהללות את המאבק. וכשראיתי זאת שקלתי כיצד כל כך הרבה רצון טוב, סיכון, טרגדיה ומאמץ, שהונעו על ידי דחפים כנים, התרחקו דרך מנהרה שהובילה לשלילה האבסורדית של האפשרויות לשינוי. הייתי רוצה ללוות את הסצנה המרגשת הזו בשיר הלל לאידיאלים של הפעיל הוותיק, אותו אחד ששמר בגאווה על רוח הקרב שלו מבלי לחשוב על הצלחות. כל זאת עורר בי תחושת עמימות עצומה, והיום, ממרחק הזמן, אני שואל את עצמי מה קרה לכל כך הרבה אנשים טובים, שברוח סולידרית נאבקו, מעבר לאינטרסים המידיים שלהם, למען עולם שהאמינו כי הוא הטוב שבעולמות. אינני חושב רק על אלה שהשתייכו למפלגות פוליטיות ממוסדות יותר או פחות, אלא על כל מי שבחרו להעמיד את חייהם לרשות מטרה שהאמינו בה כצודקת. וכמובן, אינני יכול למדוד אותם על פי טעויותיהם, ואף אינני יכול לסווג אותם בפשטות כנציגיה של פילוסופיה פוליטית מסוימת.

אני שב ושוקל את מה שכתבתי עד כה ומבקש סליחה מאלה שלא השתתפו באותן מגמות ופעילויות ומרגישים זרים לנושאים אלה. יחד עם זאת, גם מהם אני תובע את המאמץ להביא בחשבון נושאים המשפיעים על הערכים והאידיאלים של הפעולה האנושית. בכך עוסקת האיגרת שלפנינו, קשה במידה מסוימת, אך מיועדת לטלטל את התבוסתנות שנראה כי השתלטה על הרוח הלוחמת.

1. הנושא החשוב ביותר: לדעת האם רוצים לחיות ובאילו תנאים לעשות

זאת

מיליוני בני אדם נאבקים כיום על הישרדות מבלי לדעת אם מחר יוכלו לגבור על הרעב, על המחלה, על הנטישה. מחסורם כה עמוק, עד שכל דבר שהם מנסים לעשות כדי לצאת ממצוקות אלה מסבך עוד יותר את חייהם. האם יישארו קפואים במצב של התאבדות נדחית? האם ינסו מעשי ייאוש? מול איזה סוג של פעילות, של סיכון או של תקווה יהיו מוכנים להתמודד? מה יעשה כל מי שבשל סיבות כלכליות, חברתיות או פשוט אישיות נמצא במצב גבולי? תמיד הנושא החשוב ביותר יהיה לדעת האם רוצים לחיות, ובאילו תנאים לעשות זאת.

2. החירות האנושית כמקור לכל משמעות

גם אלה שאינם נמצאים על הסף מהרהרים במצבם הנוכחי תוך יצירת סכמה של חיים עתידיים. גם מי שמעדיף שלא לחשוב על מצבו, או שמעביר לאחרים את האחריות לכך, בוחר למעשה סכמת

חיים. כך, חופש הבחירה הוא מציאות מרגע שאנו מהרהרים בשאלה האם לחיות וחושבים על התנאים שבהם אנו רוצים לעשות זאת. בין אם נילחם ובין אם לא נילחם למען אותו עתיד רצוי, חופש הבחירה נותר בעינו. ורק עובדה זו של החיים האנושיים יכולה להצדיק את קיומם של ערכים, של מוסר, של זכות ושל חובה, ובו בזמן לאפשר שלילה של כל פוליטיקה, כל ארגון חברתי וכל סגנון חיים הניתנים כמובנים מאליהם מבלי להצדיק את משמעותם ומבלי להצדיק כיצד הם משרתים את האדם הממשי והנוכחי. כל מוסר, חוק או סדר חברתי המבוססים על עקרונות שלכאורה נעלים על החיים האנושיים, מעמידים את החיים במצב של תלות מקרית, ובכך שוללים את המשמעות המהותית של חירותם.

3. הכוונה, מכוונת הפעולה

אנו נולדים אל תוך תנאים שלא בחרנו בהם. לא בחרנו את גופנו, לא את הסביבה הטבעית, לא את החברה ולא את הזמן והמרחב שנפלו בגורלנו או באסוננו. מאותה נקודה, ובשלב כלשהו, עומדת בפנינו החירות להתאבד או להמשיך לחיות ולחשוב על התנאים שבהם אנו רוצים לעשות זאת. אנו יכולים למרוד בעריצות ולנצח או למות במשימה; אנו יכולים להיאבק למען מטרה או לאפשר את הדיכוי; אנו יכולים לקבל מודל חיים או לנסות לשנותו. אנו יכולים גם לטעות בבחירה. אנו יכולים להאמין כי בקבלת כל מה שנקבע על ידי החברה, גם אם הוא מרושע, אנו מסתגלים באופן מושלם וזוכים לתנאים הטובים ביותר לחיים; או שנוכל להניח כי בערעור על הכול, מבלי להבחין בין העיקרי למשני, אנו מרחיבים את שדה חירותנו, כאשר למעשה יכולתנו להשפיע על שינוי המציאות פוחתת כתופעה של חוסר הסתגלות גובר. לבסוף, אנו יכולים לתעדף פעולה המרחיבה את השפעתנו בכיוון אפשרי המעניק משמעות לקיומנו. בכל המקרים נידרש לבחור בין תנאים ובין צרכים, ונעשה זאת בהתאם לכוונתנו ולסכמת החיים שאנו מציעים לעצמנו. כמובן, גם הכוונה עצמה יכולה להשתנות לאורך דרך רצופת תאונות.

4. מה נעשה עם חיינו?

אין ביכולתנו לשאול שאלה זו באופן מופשט, אלא רק בהתייחס למצב שבו אנו חיים ולתנאים שבהם אנו מבקשים לחיות. אנו חיים בחברה, ביחסים עם בני אדם אחרים, וגורלנו נקבע יחד עם גורלם. אם אנו מאמינים שהכול כשורה בהווה, והעתיד האישי והחברתי שאנו צופים נראה לנו מתאים, לא נותר אלא להמשיך קדימה, אולי תוך תיקונים קטנים, אך באותו כיוון. לעומת זאת, אם אנו סבורים שאנו חיים בחברה אלימה, בלתי שוויונית ובלתי צודקת, פצועה במשברים גוברים התואמים את השינוי המסחרר בעולם, נמהר להרהר בצורך בשינויים אישיים וחברתיים עמוקים. המשבר הגלובלי משפיע עלינו וסוחף אותנו, אנו מאבדים נקודות ייחוס יציבות, ונעשה לנו קשה יותר ויותר לתכנן את עתידנו. החמור מכול הוא שאיננו מצליחים להניע קדימה פעולה עקבית של שינוי, משום שצורות המאבק הישנות שהכרנו נכשלו, ומשום שהתפרקות הרקמה החברתית מונעת גיוס של קבוצות אנושיות משמעותיות. קורה לנו, למעשה, מה שקורה לכל מי שסובל מן הקשיים הנוכחיים וצופה בהחמרת התנאים. איש אינו יכול ואינו רוצה לפעול ביוזמות המיועדות לכישלון, ובו בזמן איש אינו יכול להמשיך כך. והגרוע מכול הוא שבאי עשייתנו אנו מותירים את הדרך פתוחה לאי שוויון ולעוול גדולים יותר. צורות של אפליה וחוסר צדק, שחשבנו כי כבר חלפו מן העולם, שבות ונולדות בעוז. במצב של אובדן התמצאות ומשבר כה עמוקים, מה פלא שמפלצות חדשות משמשות כמגדלורים חברתיים, ושנציגיהן מצהירים בבירות, ולאחר מכן גם דורשים, מה על כולנו ועל כל אחד מאיתנו לעשות. תופעות פרימיטיביות אלה אפשריות כיום יותר מאי פעם, שכן השיח האלמנטרי שלהן מתפשט בקלות ומגיע גם אל מי שנמצאים במצב גבולי.

גם אם במידה זו או אחרת של מידע, רבים יודעים כי המצב הוא קריטי וקרוב למתואר כאן. עם זאת, החלופה הנבחרת בעוצמה גוברת היא להתכנס בחיים האישיים תוך התעלמות מקשייהם של אחרים

ומהמתרחש בהקשר החברתי. במקרים רבים אנו חוגגים את תבוסותיה של השיטה, אך רחוקים מאוד מלנסות לשנות את התנאים. אנו יודעים כי הדמוקרטיה של ימינו היא בעיקר פורמלית וכפופה להכתבות של קבוצות כלכליות, אך רוחצים את מצפוננו בהצבעות מגוחכות למפלגות הרוב, מתוך סחטנות של תמיכה בשיטה זו או נפילה לדיקטטורות. איננו מעלים על דעתנו כי עצם ההצבעה והדרישה להצביע למפלגות קטנות עשויות להפוך לתופעה בעלת משמעות לעתיד, בדומה לכך שהתמיכה ביצירת איגודי עובדים מחוץ למסגרות המקובלות יכולה להפוך לגורם חשוב של התלכדות. אנו דוחים עבודה מושרשת בשכונות, ביישובים, במגזרים עירוניים ובסביבה המיידית שלנו, משום שאנו רואים אותה כמוגבלת מדי, אף שאנו יודעים שדווקא שם תתחיל מחדש אריגתו של המרקם החברתי בשעת משבר של המבנים הריכוזיים. אנו מעדיפים להאזין למשחק השטחי של הצמרת, של המכובדים ושל מעצבי דעת הקהל, במקום שאזננו תהיה קשובה לקריאה התת-קרקעית של העם. אנו מוחים נגד פעולתם ההרסנית של אמצעי התקשורת הנשלטים בידי תאגידים כלכליים, במקום להתמסר להשפעה באמצעות אמצעי תקשורת קטנים ובאמצעות כל סדק של תקשורת חברתית. ואם אנו ממשיכים לפעול במסגרת התארגנות פוליטית פרוגרסיבית כלשהי, אנו מחפשים דמות שולית בעלת גישה ל"עיתונות", אישיות שתייצג את הזרם שלנו משום שהיא מקובלת פחות או יותר על אמצעי התקשורת של השיטה. לעומק העניין, כל זה קורה משום שאנו מאמינים כי הובסנו, ולא נותר לנו משאב אחר מלבד להתמרמר בשקט. לתבוסה זו אנו קוראים "להקדיש את עצמנו לחיינו שלנו". בינתיים, אותם "חיים שלנו" צוברים סתירות, ואנו מאבדים את המשמעות ואת היכולת לבחור את התנאים שבהם אנו רוצים לחיות. בסופו של דבר, עדיין איננו מעלים על דעתנו את האפשרות של תנועת שינוי רחבה שתהווה נקודת ייחוס ותאחד את הגורמים החיוביים ביותר של החברה, וכמובן שהאכזבה מונעת מאיתנו לראות עצמנו כשחקנים ראשיים באותו תהליך של שינוי.

5. אינטרסים המידיים ומודעות מוסרית

עלינו לבחור את התנאים שבהם אנו רוצים לחיות. אם נפעל בניגוד לפרויקט חיינו, לא נוכל להימנע מסתירה שתעמיד אותנו לחסדיה של שרשרת ארוכה של תאונות. בכיוון זה, מהו הבלם שנוכל להפעיל על אירועי חיינו? רק זה של האינטרסים המידיים. כך ניתן לדמיין מצבים גבוליים רבים שבהם ננסה להיחלץ באמצעות הקרבת כל ערך וכל משמעות, משום שבראש סדר העדיפויות תעמוד התועלת המיידית. כדי להימנע מקשיים ננסה להתרחק מכל מחויבות העלולה לקרב אותנו למצב גבולי, אך ייתכן שדווקא אותם אירועים עצמם יעמידו אותנו במצבים שלא בחרנו בהם. אין צורך בתחכום רב כדי להבין מה יקרה לאנשים הקרובים אלינו אם גם הם יאמצו גישה זו. מדוע שלא יבחרו נגדנו אם גם הם מונעים בידי אותה מיידיות. ומדוע שחברה שלמה לא תלך באותו כיוון. לא יהיה גבול לעריצות, והכוח חסר ההצדקה ינצח. הוא יעשה זאת באלימות גלויה אם ייתקל בהתנגדות, ואם לא, יספיק לו לשכנע באמצעות ערכים חסרי בסיס שניאלץ לאמץ כהצדקה, תוך תחושת חוסר משמעות של החיים במעמקי ליבנו. כך תנצח הדה-הומניזציה של כדור הארץ.

בחירת פרויקט חיים בתנאים מוכתבים רחוקה מלהיות רפלקס חייתי פשוט. להפך, זו התכונה המהותית של האדם. אם נסלק את מה שמגדיר אותו, נעצור את ההיסטוריה שלו ונוכל לצפות להתקדמות ההרס בכל צעד שנעשה. אם נוותר על הזכות לבחור פרויקט חיים ואידיאל של חברה, נמצא את עצמנו מול קריקטורות של משפט, של ערך ושל משמעות. אם כך, מה נוכל להציב מול כל הנוירוזה וההשתוללות המתחילות להתרחש סביבנו. כל אחד מאיתנו יעשה כפי שיחפוץ בחייו, אך כל אחד צריך לזכור כי מעשיו ישפיעו מעבר לעצמו, מן היכולת הקטנה ביותר ועד ליכולת ההשפעה הגדולה ביותר. פעולות מאוחדות ובעלות משמעות, או פעולות סותרות המוכתבות מן המיידיות, הן בלתי נמנעות בכל מצב שבו מוכרע כיוון החיים.

6. הקרבת המטרות לטובת מאבקים מזדמנים מוצלחים. כמה פגמים שכיחים

כל אדם המחויב לפעולה משותפת, כל מי שפועל עם אחרים להשגת מטרות חברתיות בעלות משמעות, צריך להבין היטב פגמים רבים שבעבר חיסלו את המטרות הטובות ביותר. מקיאווילזים מגוחך, אינטרס אישי המוצב מעל למשימה שהוכרזה במשותף, וסמכותנות מכל סוג, כל אלה ממלאים את ספרי ההיסטוריה ואת זיכרוננו האישי.

באיזו זכות משתמשים בדוקטרינה, בתוכנית פעולה או בארגון אנושי, תוך הסטת סדרי העדיפויות שהם מבטאים? באיזו זכות אנו מציבים לאחרים מטרה ויעד, ואז מציבים כערך הראשי הצלחה לכאורה או צורך לכאורה, ששניהם זמניים? מה ההבדל בין גישה זו לבין הפרגמטיזם שאנו טוענים שאנו דוחים? היכן הקוהרנטיות בין מה שאנו חושבים, מרגישים ועושים? המפעילים בכל הזמנים ביצעו את התרמית המוסרית של להציג לאחרים דימוי עתידי מעורר השראה, אך שמרו לעצמם דימוי של הצלחה מיידית. כאשר מקריבים את הכוונה שסוכמה עם אחרים, נפתחת הדלת לכל בגידה שניתן לנהל עליה משא ומתן עם אותו צד שלכאורה נלחמים בו. ובמקרה כזה מצדיקים חוסר הגינות כזה "בצורך" כביכול, צורך שהוסתר כבר בהצעה הראשונית. יהא הדבר ברור: אין אנו מדברים כאן על שינוי תנאים או טקטיקות, שבהם כל המשתתפים מבינים את הקשר בינם לבין המטרה המניעה שהוצגה. איננו מתייחסים גם לטעויות בהערכה העלולות להתרחש במהלך הביצוע בפועל. אנו מצביעים על אי-מוסריות המעוות את הכוונות, ושכנגדו חובה להיות ערניים. חשוב לשים לב לעצמנו ולהבהיר לאחרים, כדי שידעו מראש, כי באי-קיום התחייבויותיהם ידינו חופשיות בדיוק כפי שידיהם חופשיות.

כמובן שקיימים סוגים שונים של תחבולות בשימוש באנשים, ואין דרך לערוך קטלוג מלא שלהן. אין הכוונה גם שנהפוך ל"צנזורים מוסריים", שכן אנו יודעים היטב שמאחורי עמדה כזו עומדת תודעה מדכאת שמטרתה לחבל בכל פעולה שאינה בשליטתה, תוך שיתוק שותפי המאבק באמצעות אי-אמון הדדי. כאשר מחדירים בערמומיות ערכים לכאורה, שמקורם בשדה אחר, כדי לשפוט את פעולותינו, ראוי לזכור ש"מוסר" זה מוטל בספק ואינו חופף לזה שלנו. כיצד אנשים כאלה יכולים בכלל להימצא בקרבנו?

לבסוף, חשוב לשים לב ל"הדרגתיות מטעה" שלעתים מנסים ליישם כדי להחדיר מצבים המנוגדים למטרות שהוצגו. במצב כזה נמצא כל מי שמלווה אותנו מתוך מניעים שונים מאלה שהוא מצהיר עליהם. כיוונו המנטלי עקום מלכתחילה, והוא רק ממתין להזדמנות להתבטא. בינתיים, בהדרגה, הוא ישתמש בקודים גלויים או חבויים התואמים שיטת שפה כפולה. גישה כזו כמעט תמיד מתלכדת עם אלה שבשם הארגון הלוחם מפחיתים מערכם של אנשים כנים, ומטילים את האחריות לפשעיהם על ראשי האנשים האמיתיים.

אין כאן כוונה להדגיש את מה שכבר כונה זה מכבר "הבעיות הפנימיות" של כל ארגון אנושי, אך כן נראה לי נכון לציין את השורש הנקודתי המניע את כל אלה, והוא נעוץ בהצגת דימוי מעורר השראה, תוך שמירה לעצמם על דימוי של הצלחה מיידית.

7. ממלכת המשני

מצב העניינים הנוכחי הוא כזה שמאשימים מכל סוג וגוון דורשים הסברים בטון של תובע, כאילו מן המובן מאליו שעלינו להוכיח את חפותנו. המעניין בכל זה הוא שהטקטיקה שלהם מבוססת על הגבהת המשני ובהתאם לכך על הסתרת העניינים הראשיים. במידה מסוימת גישה זו מזכירה את אופן פעולתה של הדמוקרטיה בחברות מסחריות. כך, העובדים דנים בשאלה אם במשרד השולחנות

צריכים להיות רחוקים או קרובים לחלונות, אם יש להציב פרחים או לבחור צבעים נעימים, ואין בכך פסול כשלעצמו. לאחר מכן מצביעים, וברוב קולות נקבע גורל הרהיטים והעיצוב, וגם בכך אין כל פגם. אולם בשעה שיש לדון ולהציע הצבעה באשר לכיוון ולפעולות החברה, משתלט שקט מחריד. באחת קופאת הדמוקרטיה, שכן למעשה אנו מצויים בממלכת המשני. אין הדבר שונה ביחס לתובעי השיטה. לפתע עיתונאי מאמץ לעצמו תפקיד כזה, והופך את טעמו של אדם מסוים במאכלים מסוימים לחשוד, או דורש "מחויבות" ודיון בנושאים ספורטיביים, אסטרולוגיים או דתיים. כמובן שלעולם לא תחסר האשמה גסה כלשהי אשר, כך נדמה, עלינו להגיב עליה, ואין זה נדיר שמרכיבים הקשרים מלאכותיים, משתמשים במילים בעלות כפל משמעות ומפעילים מניפולציות באמצעות דימויים סותרים.

ראוי לזכור כי אלה העומדים במחנה הנגדי לנו זכאים להסבר מדוע אינם מצויים בעמדה לשפוט אותנו, ומדוע לנו יש הצדקה מלאה לשפוט אותם. ובכל מקרה, עליהם להגן על עמדתם נוכח טענותינו. אמנם היכולת לעשות זאת תלויה בתנאים מסוימים ובכישוריהם האישיים של המתמודדים, אך עדיין מקומם לראות כיצד מי שיש להם כל הזכות ליטול את היוזמה מרכינים את ראשם לנוכח חוסר עקביות כה רב. פתטי גם לצפות על המסך במנהיגים מסוימים האומרים מילים שנונות, רוקדים כדובים עם מנחה התוכנית או נכנעים לכל סוג של השפלה, ובלבד שיזכו להופיע בקדמת הבמה. בעקבות אותן דוגמאות אומללות, אנשים רבים, טובי כוונה, אינם מבינים כיצד עוות או הוחלף מסרם ברגע שהועבר לציבור רחב באמצעות אמצעי תקשורת מסוימים. הדברים שנאמרו מדגישים היבטים של ממלכת המשני הפועלים בדחיקת הנושאים החשובים, וכתוצאה מכך הנושאים שאותם מבקשים לבאר הולכים ומתערפלים. באופן מפתיע, אנשים פרוגרסיביים רבים נופלים במלכודת זו מבלי להבין כיצד הפרסום לכאורה שניתן להם יוצר את האפקט ההפוך.

בסופו של דבר אין זה ראוי להשאיר בידי המחנה הנגדי עמדות שעלינו להגן עליהן. כל אחד עלול לצמצם את עמדתנו לכדי קלות דעת בלבד, באומרו שגם הוא, למשל, "הומניסט" משום שהוא דואג לאנושי, שהוא "לא אלים" משום שהוא מתנגד למלחמה, שהוא נגד אפליה משום שיש לו חבר שחור או קומוניסט, או שהוא אקולוגי משום שצריך לשמור על כלבי הים ועל הגנים. אך אם ילחצו עליו, לא יוכל להצדיק מן השורש דבר ממה שהוא אומר, ויחשוף את פניו האמיתיים, אנטי-הומניסטיים, אלימים, מפלים וטורפניים.

ההערות הקודמות בנוגע לחלק מתופעות ממלכת המשני אינן מוסיפות דבר חדש, אך לעיתים יש מקום להזהיר פעילים מוסחים אשר, בשעת ניסיון לתקשר את רעיונותיהם, אינם שמים לב לשטח הזר שבו הוצבו.

אני מקווה שתדעו להסתיר את אי-הנוחות שבקריאת איגרת שאינה מתייחסת לבעיותיכם ולתחומי ענייניכם. אני בטוח שבפעם הבאה נוכל לשוב לעניינינו הנעימים.

קבלו נא דרישת שלום.

4 ביוני, 1992

אגרת שישית אל ידידי

חברים יקרים:

כמה מקוראי האיגרות הללו שבו וטענו, בדרישה להגדרה מעמיקה יותר, בכל הנוגע לפעולה החברתית והפוליטית ולפרספקטיבות השינוי שלהן. במצב שכזה יכולתי להגביל את עצמי ולחזור על מה שנאמר בתחילת המכתב הראשון: "מזה זמן רב אני מקבל מכתבים מארצות שונות, ובהם בקשות להבהרות או להרחבות בנושאים המופיעים בספריי. ברוב המקרים מתבקשת הבהרה בסוגיות מוחשיות כגון אלימות, פוליטיקה, כלכלה, אקולוגיה, יחסים חברתיים ובין-אישיים. כפי שניתן לראות, מדובר בדאגות רבות ומגוונות, וברור כי בתחומים אלה ראוי שהמומחים הם שייתנו את התשובות. כמובן, איני נמנה עמם". עם זאת, בהתכתבות מאוחרת יותר ביטאתי כמה הערות על הנושאים המוזכרים, אך מבלי להצליח לספק את הדרישות. כיצד לענות על שאלות כה רחבות, בהיקף ובטבע של אגרת? מכאן שנדחקתי לפינה.

כפי שכולנו יודעים, אני משתתף בזרם רעיוני, בתנועה שלאורך שלושה עשורים יצרה מוסדות רבים ושעמדה בעימות עם דיקטטורות ואי-צדק מכל סוג. מעל הכול, היא התעמתה עם חוסר המידע, ההשמצה והשתיקה המכוונת. ובכל זאת, תנועה זו התפשטה בעולם תוך שמירה על עצמאותה הן הכלכלית והן האידיאולוגית. סביר להניח שאילו הייתה נכנעת לכדאיות, בספקולציה קצרה ומלוכלכת, הייתה זוכה להכרה ולכיסוי עיתונאי רחב. אך הדבר היה מקדש, בסופו של דבר, את ניצחון האבסורד ואת ניצחונם של כל אלה שנלחמו נגדה. בהיסטוריה שלנו יש דם, בתי כלא, גירושים ומצור מכל סוג. יש לזכור זאת. תנועתנו תמיד ראתה עצמה כתורמת להומניזם ההיסטורי, בשל הדגש ששמה על חופש המצפון, במאבק נגד כל גישה אפלה ובהגנה על הערכים האנושיים הנעלים ביותר. אך גם תנועתנו יצרה די עבודות ומחקרים כדי לתת מענה לעידן שבו, בסופו של דבר, הידרדרנו למשבר עמוק. לעבודות ולמחקרים אלה אפנה, בהיקף של אגרת, כדי להסביר את הנושאים וההצעות היסודיות של ההומניסטים של היום.

מסמך התנועה ההומניסטית

ההומניסטים הם נשים וגברים בני המאה הזו, התקופה הנוכחית. הם מכירים בתרומתו של ההומניזם ההיסטורי ומקבלים השראה מתרומותיהן של התרבויות השונות, ולא רק מן התרבויות שתופסות כיום מקום מרכזי. בנוסף, הם גם נשים וגברים המותירים מאחור את המאה והאלף הנוכחיים ומקרינים את עצמם אל עבר עולם חדש.

ההומניסטים חשים כי היסטוריה ארוכה מאחוריהם ועתיד ארוך אף יותר לפניהם. הם חושבים על העתיד במאבקם לגבור על המשבר הכללי של ההווה. הם אופטימיסטיים, מאמינים בחופש ובקדמה החברתית.

ההומניסטים הם אינטרנציונליסטים, שואפים לאומה אנושית אוניברסלית. הם מבינים את העולם שבו הם חיים באופן גלובלי ופועלים בסביבתם המיידית. הם אינם רוצים עולם אחיד אלא עולם מרובה: מרובה באתניות, בשפות ובמנהגים; מרובה בעיירות, באזורים ובאוטונומיות; מרובה ברעיונות ובשאיפות; מרובה באמונות, באתאיזם ובדתיות; מרובה בעבודה; מרובה ביצירתיות.

ההומניסטים אינם רוצים אדונים; אינם רוצים מנהיגים או בוסים, ואינם רואים עצמם כנציגים או כבוסים של איש. ההומניסטים אינם רוצים מדינה ריכוזית או פארא-מדינה שתחליף אותה. ההומניסטים אינם רוצים צבא משטרתי ואף לא כנופיות חמושות שיחליפו אותו.

אך בין השאיפות ההומניסטיות לבין מציאויות העולם בן ימינו הורמה חומה. הגיע אפוא הרגע להפיל אותה. לשם כך נדרש איחודם של כל ההומניסטים בעולם.

1. ההון העולמי

הנה אמת אוניברסלית גדולה: הכסף הוא הכול. הכסף הוא ממשל, הוא חוק, הוא שלטון. הוא, ביסודו של דבר, קיום. אך מעבר לכך הוא גם האמנות, הפילוסופיה והדת. דבר אינו נעשה ללא כסף; דבר אינו אפשרי ללא כסף. אין יחסים אישיים בלי כסף. אין אינטימיות בלי כסף, ואפילו ההתבודדות הנינוחה תלויה בכסף.

אך היחס לאותה "אמת אוניברסלית" הוא יחס סותר. הרוב אינו רוצה מצב שכזה. אנו ניצבים, אם כן, מול רודנות הכסף. רודנות שאינה מופשטת, שכן יש לה שם, נציגים, מבצעים ותהליכים מובהקים.

כיום לא מדובר בכלכלות פאודליות או בתעשיות לאומיות, ואף לא באינטרסים של קבוצות אזוריות. כיום מדובר בכך שהשרידים ההיסטוריים הללו מתאימים את חלקתם לצווים של ההון הבינלאומי. זהו הון ספקולטיבי הצובר ריכוזיות עולמית. כך, אפילו המדינה הלאומית נדרשת, לצורך הישרדותה, לאשראי ולהלוואות. כולם מתחננים להשקעות ומעניקים ערבוביות כדי שהבנקאות תקבל את ההכרעות הסופיות. כבר מגיע היום שבו אפילו החברות, כמו השדות והערים, יהיו רכוש בלתי ניתן לערעור של הבנקאות. הנה מגיע יום הפארא-מדינה, יום שבו הסדר הישן צריך להיות מושמד.

בד בבד, הסולידריות הישנה מתפוגגת. בסופו של דבר מדובר בפירוקו של האריג החברתי ובהופעתם של מיליוני אנשים מנותקים ואדישים זה לזה, למרות המצוקות המשותפות. ההון שולט לא רק באובייקטיביות, באמצעות שליטה על אמצעי הייצור, אלא גם בסובייקטיביות, באמצעות שליטה באמצעי התקשורת והמידע. בתנאים כאלה ההון יכול להעמיד לרשותו ולרצונו את המשאבים החומריים והחברתיים, תוך הרס בלתי הפיך של הטבע וביטול פרוגרסיבי של האדם. וכפי שרקנו החברות והמדינות, כך גם רָקֵן המדע מכל משמעות בהפכו לטכנולוגיה למען העוני, ההרס והאבטלה.

ההומניסטים אינם צריכים להרבות בטיעונים כדי להדגיש שבעולם של היום קיימים התנאים הטכנולוגיים הנדרשים על מנת לפתור, תוך זמן קצר, את בעיותיהם של אזורים נרחבים בכל הקשור לתעסוקה מלאה, תזונה, בריאות, דיור וחינוך. אם אפשרות שכזו אינה מתממשת, הרי זה פשוט משום שהספקולציה המפלצתית של ההון הגדול אינה מאפשרת זאת.

ההון הגדול כבר מיצה את שלב כלכלת השוק ומתחיל להרגיל את החברה להתמודד עם הכאוס שהוא עצמו יצר. אל מול אי-רציונליות שכזו לא קמים באופן דיאלקטי קולות התבונה, אלא הגזענות, הפונדמנטליזם והפנאטיזם החשוכים ביותר. ואם ניאוא-אירציונליות כזו תנהיג אזורים ועמים, מרחב התמרון של הכוחות הפרוגרסיביים ביותר ילך ויצטמצם מיום ליום. מנגד, מיליוני עובדים כבר מודעים הן להעדר הממשיות של המדינה הריכוזית והן לשקריותה של הדמוקרטיה הקפיטליסטית. כך קורה שהעובדים קמים על ראשי האיגודים המושחתים, כשם שהעמים מערערים על המפלגות והממשלות. אך יש צורך להקנות כיוון לתופעות הללו; אחרת הן ייתקעו בספונטניות ללא התקדמות. יש צורך ליצור דיון בקרב העמים בנושאים המהותיים של גורמי הייצור.

עבור ההומניסטים קיימים כגורמי ייצור העבודה וההון, כאשר הספקולציה והריבית הקצוצה מיותרות. במצב הנוכחי ההומניסטים נאבקים כדי שהקשר האבסורדי בין שני הגורמים הללו ישתנה לחלוטין. עד היום נכפה מצב שבו הרווח מיועד להון והשכר לעובד, כאשר חוסר איזון כזה מקבל הצדקה בשל "הסיכון" המוטל על ההון... כאילו כל עובד אינו מסכן את ההווה ואת עתידו בתנודות של העדר תעסוקה ומשבר. מעבר לכך, מדובר גם בניהול ובהכרעות על אופן הפעלת החברה. רווח שאינו מיועד להשקעה חוזרת בחברה, להרחבה או לגיוון, מוצא את דרכו אל הספקולציה הפיננסית. לפיכך,

מאבקם של העובדים צריך להיות מכוון לאילוץ ההון אל עבר תפוקה יצרנית מרבית. אך דבר זה לא יוכל להתממש אלא אם הניהול וההכרעות יהיו משותפים. אחרת, כיצד ניתן למנוע פיטורים המוניים, סגירה וריקון של חברות? שכן הנזק הגדול מצוי בתת-השקעה, בפשיטת רגל כוזבת, בצבירת חוב מאולץ ובבריחת הון, ולא ברווחים שניתן להשיג כתוצאה מעלייה בתפוקה. ואם יש מי שמתעקשים על הלאמת אמצעי הייצור בידי העובדים, בהתאם למורשת המאה ה-19, יש להביא בחשבון את כישלון הסוציאליזם כפי שהתרחש לאחרונה.

באשר לטענה שהשוואת היחס להון ליחס לעבודה מביאה לבריחת ההון לאזורים רווחיים יותר, יש להבהיר כי הדבר לא ימשך עוד זמן רב, שכן אי-הרציונליות של השיטה הנוכחית מביאה אותה לרוויה ולמשבר עולמי. טענה כזו, מעבר להכרה בהעדר מוסריות קיצוני, אינה מכירה בתהליך ההיסטורי של העברת ההון אל הבנקאות, וכתוצאה מכך בעל החברה עצמו הופך למועסק חסר יכולת הכרעה בתוך שרשרת שבה הוא רק מדמה אוטונומיה. מנגד, ככל שתהליך המיתון וההאטה ילך ויחריף, בעלי החברות עצמם יתחילו להתייחס לנקודות הללו.

ההומניסטים חשים צורך לפעול לא רק בתחום התעסוקתי אלא גם בשדה הפוליטי, כדי למנוע מהמדינה להפוך לכלי בידי ההון הפיננסי העולמי, כדי להשיג יחס צודק בין גורמי הייצור השונים, וכדי להחזיר לחברה את האוטונומיה שנגזלה ממנה.

2. הדמוקרטיה הפורמלית והדמוקרטיה האמיתית

בניין הדמוקרטיה הלך ונהרס באופן חמור עם היסדקות יסודותיו העיקריים: עצמאות הרשויות, הייצוגיות והכבוד כלפי המיעוטים.

העצמאות התיאורטית בין הרשויות היא סתירה. די לחקור את המקור וההרכב של כל אחת מהן בפועל כדי לגלות את הקשרים ההדוקים ביניהן. לא יכול היה להיות אחרת: כולן מהוות חלק מאותה שיטה. לפיכך, המשברים התכופים הנובעים מעליונותה של רשות אחת על פני אחרת, מחפיפת תפקידים, משחיתות ומאי-סדרים, כל אלה תואמים מצב גלובלי, כלכלי ופוליטי של מדינה נתונה.

באשר לייצוגיות: מאז שהופעל מנגנון הבחירות סברו כי מתקיימת מערכה אחת בלבד, בין הבחירה לבין סיום המנדט של נציגי העם. אך עם חלוף הזמן התברר בבירור כי קיימות שתי מערכות: בראשונה רבים בוחרים מעטים, ובשנייה אותם מעטים בוגדים ברבים, בייצוג אינטרסים זרים למנדט שקיבלו. מחלה זו כבר מקננת גם במפלגות הפוליטיות, המצטמצמות לצמרת מפלגתית ריקה, המרוחקת מצורכי העם. כבר במנגנון המפלגתי מממנים אינטרסים גדולים מועמדים ומכתיבים את המדיניות שעליהם להוביל. כל אלה מעידים על משבר עמוק ברעיון הייצוגיות ובמימושה.

ההומניסטים נאבקים לשנות את יישום הייצוגיות באמצעות הגברת חשיבות ההתייעצות העממית, משאלי העם והבחירה הישירה של המועמדים. זאת משום שעדיין קיימים חוקים בארצות רבות המכפיפים מועמדים עצמאיים למפלגות פוליטיות, וכן הגבלות חוקיות וכלכליות המונעות התייצבות חופשית בפני רצון הבוחרים. כל חוק או חוקה המונעים מן האזרח את המימוש המלא של הזכות לבחור ולהיבחר שמים ללעג את הדמוקרטיה האמיתית, העומדת מעל כל הגבלה חוקית. ואם מדובר בשוויון הזדמנויות, הרי שאמצעי התקשורת צריכים לעמוד לרשות האוכלוסייה בתקופת הבחירות ולאפשר לכל המועמדים להציג את מצעיהם באופן שוויוני. מנגד, יש צורך לחוקק חקיקה לאחריות פוליטית, שבאמצעותה כל מי שאינו מקיים את הבטחותיו לבוחר מסתכן בהדחה או במשפט פוליטי. שכן החלופה הקיימת כיום, שבה פרטים או מפלגות שאינם מקיימים את הבטחותיהם נענשים רק בעתיד, בקלפי, אינה מפסיקה לחלוטין את אותה מערכה שנייה של בגידה עכשווית ברצון הבוחרים. באשר להתיעצות ישירה בנושאים דחופים, האמצעים הטכנולוגיים המתאימים הולכים ומתרבים

מיום ליום. אין מדובר כאן בהעדפת משאלים מניפולטיביים, אלא במתן אפשרות להשתתפות ולקול ישיר באמצעות אמצעים ממוחשבים ומתקדמים.

בדמוקרטיה אמיתית יש צורך לערוב לייצוגיות של המיעוטים, ובו בזמן למקסם כל אמצעי המעודד את שילובם והתפתחותם. כיום מיעוטים הנתונים במצור של שנאת זרים והפליה זועקים להכרה, ובהקשר זה מוטלת על ההומניסטים האחריות להעלות נושא זה לסדר היום ולהוביל את המאבק עד לניצחון על פני הניאו-פשיזם, הגלוי או המסווה. בקיצור, להיאבק למען זכויות המיעוטים פירושו להילחם למען זכויותיהם של כל בני האדם.

עם זאת, קורה גם שבמסגרת של ארץ שלמה, פרובינציות, אזורים או אוטונומיות סובלים מאותה אפליית מיעוט, כתוצאה מהתנהלותה של מדינה ריכוזית, שכיום אינה אלא כלי חסר רגישות בידי ההון הגדול. מצב כזה ייפסק כאשר יקום ארגון פדרטיבי שבו השליטה הפוליטית האמיתית תחזור לידיהן של אותן ישויות היסטוריות ותרבותיות.

לסיכום, העמדת נושאי ההון והעבודה בחזית, נושאי הדמוקרטיה האמיתית ומטרות ביזור מערכות המדינה, משמעה הובלת המאבק הפוליטי אל יצירתה של חברה מסוג חדש, חברה גמישה, נתונה לשינוי מתמיד, בהתאם לצרכים הדינמיים של העמים החנוקים כיום בידי התלות.

3. העמדה ההומניסטית

אופן פעולתם של ההומניסטים אינו שואב השראה מתיאוריות הזויות על אלוהים, הטבע, החברה או ההיסטוריה. הוא נובע מצרכי החיים, המבוססים על הרחקת הכאב וקירוב ההנאה. אולם החיים האנושיים מוסיפים על הצרכים הללו את הציפייה אל העתיד, המבוססת על ניסיון העבר ועל הכוונה לשפר את המצב הנוכחי. הניסיון האמור אינו תוצר של בחירות והצטברויות טבעיות ופיזיולוגיות, כפי שקורה אצל יתר המינים, אלא ניסיון חברתי וניסיון אישי, המכוונים להתגברות על הכאב בהווה ולמניעתו בעתיד. העבודה האנושית, המצטברת כתוצרים חברתיים, עוברת ומשתנה מדור לדור במאבק מתמיד לשיפור התנאים הטבעיים, לרבות תנאי הגוף עצמו. לפיכך יש להגדיר את האדם כהוויה היסטורית, בעלת אופן פעולה חברתי המסוגל לשנות את העולם ואף את טבעו שלו. ובכל פעם שפרט או קבוצה אנושית כופים את עצמם באלימות על אחרים, הם מצליחים לעצור את ההיסטוריה, בהפכם את קורבנותיהם לעצמים "טבעיים". לטבע אין כוונות, ולכן כאשר שוללים את חירותם ואת כוונותיהם של אחרים, הופכים אותם לעצמים טבעיים, לחפצים המיועדים לשימוש.

הקדמה האנושית, בתנועתה האיטית אך המתמשכת, נדרשת לשנות הן את הטבע והן את החברה באמצעות חיסול ההשתלטות החייתית והאלימה של בני אדם מסוימים על אחרים. כאשר זה יקרה, נעבור מן הפרהיסטוריה אל היסטוריה אנושית מלאה. עד אז, לא ניתן לקבל כנקודת מוצא ערך מרכזי כלשהו זולת האדם, שלם בהגשמתו ובחירותו. לפיכך מצהירים ההומניסטים: "שום דבר מעל לאדם, ושום אדם תחת אדם אחר". הצבת אלוהים, המדינה, הכסף או כל ישות אחרת כערך עליון משמעה הכפפת האדם ויצירת תנאים לשליטה בו או להקרבנותו. בנקודה זו ההומניסטים ברורים לחלוטין. ההומניסטים הם אתאיסטים או מאמינים, אך נקודת המוצא שלהם אינה האתאיזם או האמונה בעת גיבוש תפיסת עולמם ודרך פעולתם. נקודת המוצא היא האדם וצרכיו המידיים. ואם במאבקם למען עולם טוב יותר נדמה להם לגלות כוונה המניעה את ההיסטוריה בכיוון התפתחותי, הם מציבים אמונה או תגלית זו לשירות האדם.

ההומניסטים מנסחים את שורש הבעיה כך: לדעת אם רוצים לחיות, ולהחליט באילו תנאים לעשות זאת.

כל צורות האלימות, הפיזית, הכלכלית, הגזעית, הדתית, המינית והאידיאולוגית, שבאמצעותן נמנעה הקדמה האנושית, מעוררות דחייה אצל ההומניסטים. כל צורה של אפליה, גלויה או סמויה, היא עילה לגינוי מצד ההומניסטים.

ההומניסטים אינם אלימים, אך מעל לכול אינם פחדנים, ואינם חוששים להתעמת עם האלימות, משום שלפעולתם יש משמעות. הם קושרים את חייהם האישיים לחייהם החברתיים, אינם מבטאים ניגודים כוזבים, ומתוך כך נובעת הקוהרנטיות שלהם.

זהו קו ההפרדה בין ההומניזם לבין האנטי-הומניזם. ההומניזם מציב בחזית את עניין העבודה אל מול ההון הגדול; את עניין הדמוקרטיה האמיתית אל מול הדמוקרטיה הפורמלית; את עניין הביזור אל מול הריכוזיות; את ההתנגדות לאפליה אל מול האפליה; את החירות אל מול הדיכוי; ואת תכלית החיים אל מול הכניעות, השותפות לפשע והאבסורד.

מאחר שההומניזם נשען על חופש הבחירה, האתיקה שלו היא היחידה בעלת ערך ברגע ההיסטורי הנוכחי. לפיכך, מתוך האמונה בכוונה ובחירות, הוא מבחין בין טעות לבין זדון, בין מי שטועה לבין מי שבוגד.

4. מההומניזם התמים להומניזם המודע

בבסיס החברתי, במקומות העבודה ובמרחבי המגורים, שם על ההומניזם להפוך את המחאה הפשוטה לכוח מודע, המכוון לשינוי המבנים החברתיים.

באשר לפעילים באיגודים המקצועיים ובמפלגות הפוליטיות הפרוגרסיביות, מאבקם יהיה קוהרנטי במידה שיפעלו לשנות את הנהגת הארגונים שאליהם הם משתייכים כיום, תוך הכוונתם כך שבמקום הראשון, ומעל לדרישות המיידיות, יוצבו תביעות העומק שההומניזם מעודד.

שכבות רחבות בקרב הסטודנטים וסגלי ההוראה, הרגישים בדרך כלל לאי-צדק, יהפכו את שאיפתם לשינוי למודעת ככל שהמשבר הכללי של השיטה ישפיע עליהם. כך גם העיתונאים, הנמצאים במגע יומיומי עם האסון, מצויים כיום בעמדה המאפשרת להם לפעול בכיוון ההומניסטי, כמו גם מגזרים אינטלקטואליים שיצירתם עומדת בניגוד לכיוון שמעודדת השיטה הלא-אנושית שבה אנו חיים.

רבות הן העמדות אשר, אם מציבים את הסבל האנושי כנקודת מוצא, יכולות להתכוון לפעולה נטולת אינטרסים למען המופלים או חסרי הכול. ארגונים, קבוצות מתנדבים ושכבות נרחבות באוכלוסייה נרתמים לפעילות חיובית. אין ספק שאחת מתרומותיהם היא גינוי התופעות הללו. אולם קבוצות כאלה אינן מבטאות את פעולתן במונחים של שינוי המבנים הגורמים לעוולות הללו. עמדות מסוג זה משתייכות יותר לגישה הומניטרית מאשר להומניזם מודע. עם זאת, כבר קיימות בהן מחאות ופעולות נקודתיות הניתנות להרחבה ולהעמקה.

5. המרחב האנטי-הומניסטי

ככל שהכוחות שמפעיל ההון הגדול הולכים וחונקים את העמים, צצות עמדות חסרות קוהרנטיות, ההולכות ומתחזקות תוך ניצול המצוקות ותיעולן לעבר אשמים כוזבים. בבסיסו של ניאו-פשיזם כזה מצויה שלילה עמוקה של ערכים אנושיים. גם בזרמים מסוימים בעלי אופי אקולוגי קיימת מגמה להסיט את הדיון לעבר הצבת הטבע כערך עליון מעל האדם. זרמים אלה כבר אינם טוענים שהאסון האקולוגי הוא אסון משום שהוא מסכן את האנושות, אלא מפני שהאדם עצמו פעל, לטענתם, נגד הטבע. לפי חלק מהם, האדם כבר "מזוהם", ולכן הוא מזהם את הטבע; ועדיף היה, לטענתם, אילו הרפואה לא הצליחה במאבקה במחלות ובהארכת החיים. "כדור הארץ תחילה", הם זועקים בהיסטריה, תוך אזכור כרזות הנאציזם. מכאן ועד ל"דפוס תרבות מזהמים", ל"זרים שמלכלכים

ומזהמים", הדרך קצרה. גם זרמים אלה משתייכים למרחב האנטי-הומניסטי, שכן בעומקם הם מתעבים את האדם. מנהיגיהם מתעבים את עצמם ומקרינים נטיות ניהיליסטיות ואובדניות, בהתאם לצו האופנה.

מגזר משמעותי של אנשים רגישים מזדהה עם התנועה האקולוגית מתוך הבנת חומרת הבעיה שעליה היא מצביעה. אולם אילו נשאה תנועה זו אופי הומניסטי ראוי, הייתה מכוונת את מאבקה כלפי הגורמים לאסון, דהיינו ההון הגדול, ורצף של תעשיות וחברות הרסניות, קרובות משפחה של התעשיות הביטחוניות. לפני הדאגה לכלבי הים תבוא הדאגה לרעב, לצפיפות, לתמותת ילדים, למחלות, למחסור בבריאות ובדיור ראויים באזורים נרחבים בעולם. תנועה כזו תדגיש את האבטלה, הניצול, הגזענות, האפליה וחוסר הסובלנות בעולם המתקדם טכנולוגית, עולם שהוא עצמו מחולל את הערעורים האקולוגיים למען צמיחה חסרת היגיון.

אין צורך להרחיב יתר על המידה על תפקידו של הימין ככלי פוליטי של האנטי-הומניזם. כוונות הזדון והרמייה בתנועות אלו מגיעות לעיתים לרמות כה גבוהות, עד שהן מציגות את עצמן כנציגות של "ההומניזם". בהקשר זה ניתן למצוא גם את הכמורה הערמומית שהתיימרה לפתח תיאוריות של "הומניזם תיאורטי". אותם אנשים, ממצאי מלחמות הקודש והאינקוויזיציות; אותם אנשים שהיו תלויניהם של האבות ההיסטוריים של ההומניזם המערב, ניכסו לעצמם את מעלות קורבנותיהם, ואף הרחיקו לכת עד כדי "סליחה על הסטיות" של אותם הומניסטים היסטוריים. כה גדולה הרמייה והשוד בניכוס המילים, עד שנציגי האנטי-הומניזם ניסו לכסות על עצמם תחת הכינוי "הומניסטים".

בלתי אפשרי למנות את כלל המשאבים, הכלים, הצורות והביטויים העומדים לרשות האנטי-הומניזם. עם זאת, הצגת כמה מן הנטיות היותר נסתרות שלו תסייע להומניסטים ספונטניים או תמימים לבחון את עולם המושגים שלהם ואת משמעות פעילותם החברתית.

6. חזיתות הפעולה ההומניסטית

ההומניזם מארגן חזיתות פעולה בתחומי העבודה, הדיור, האיגודים המקצועיים, הפוליטיקה והתרבות, במטרה לשאת אופי של תנועה חברתית. כך הוא יוצר תנאי חדירה לכוחות, לקבוצות ולפרטים פרוגרסיביים, מבלי שאלה יאבדו את זהותם או את תכונותיהם הייחודיות. מטרתה של תנועה כזו היא לעודד את איחודם של כוחות המסוגלים להשפיע בהדרגה על שכבות נרחבות באוכלוסייה ולכוון את פעולתם לעבר שינוי חברתי.

ההומניסטים אינם תמימים ואינם מתמסרים להצהרות המתאימות לתקופות רומנטיות. לפיכך הם אינם רואים בהצעותיהם את הביטוי המתקדם ביותר של התודעה החברתית, ואף אינם תופסים את ארגונם כבלתי ניתן לביקורת או לדיון. ההומניסטים אינם מתיימרים להיות נציגי הרוב. עם זאת, הם פועלים על פי ראות עיניהם ומתכוונים לשינויים הנראים להם כמתאימים וכאפשריים ביותר בתקופה שבה נפל בחלקם לחיות.

אני מקווה שנוכל להמשיך ולדון בנושאים אחרים באגרת הבאה.

קבלו נא דרישת שלום.

5 באפריל, 1993

אגרת שביעית אל ידידי

חברים יקרים:

היום נדבר על המהפכה החברתית. איך זה אפשרי? כמה מבעלי "החשיבה הנכונה" אומרים לנו שהמילה "מהפכה" יצאה משימוש לאחר כישלון "הסוציאליזם האמיתי". כנראה שבראשם תמיד קיננה האמונה שהמהפכות שקדמו ל-1917 לא היו אלא הכנות למהפכה "הרצינית". ברור שאם המהפכה "הרצינית" נכשלה — אין מה לחזור לנושא. כמו תמיד, בעלי החשיבה הנכונה מפעילים צנזורה אידיאולוגית ומייחסים לעצמם את הזכות להעניק, או לשלול, תעודת זהות למנהגים ולמילים. פקידי הרוח הללו — או ליתר דיוק, פקידי אמצעי התקשורת — ממשיכים להתבדל מאיתנו בהבדלים מהותיים: הם חשבו שהמונוליתיות הסובייטית היא נצחית, וכעת הם משוכנעים שניצחון הקפיטליזם הוא מציאות בלתי הפיכה. הם ראו כמובן מאליו שהמהפכה הוא שפיכות דמים; שהתפאורה ההכרחית היא דגלים מתנופפים, צעדות, מחוות ונאומים נלהבים. בנוף דמיונם תמיד פעלו הקולנוע והאופנה של פייר קארדן. כיום, למשל, כשהם חושבים על האסלאם הם מדמיינים אופנה נשית שמטרידה אותם; וכשהם מדברים על יפן הם אינם מפסיקים להיות מוטרדים — מעבר לסוגיה הכלכלית — מן הקימונו שתמיד עומד, כביכול, להישלף מקברו. אם בילדותם ניזונו מצלולואיד ומספרי פיראטים, בהמשך נמשכו לקטמנדו, לסוירים באיים אקזוטיים, להגנה על הסביבה ולאופנה "טבעית"; ואם, לעומת זאת, נהנו ממערבונים ומסרטי פעולה — הם הציגו לאחר מכן את הקדמה במונחים של מלחמה תחרותית, או את המהפכה במונחים של אבק שריפה.

אנחנו שקועים בעולם של קודים של תקשורת המונים, שבו מעצבי דעת הקהל כופים עלינו את המסר שלהם באמצעות עיתונים, מגזינים ורדיו; שבו סופרי אינטליגנציה חלשה קובעים אילו נושאים ראויים לדיון; שבו האנשים "השפויים" מיידיעים ומבהירים לנו את העולם הנוכחי. מדי יום מופיע מול המצלמות תאגיד חווי הדעות: שם, באופן מסודר, זכות הדיבור עוברת מן הפסיכולוגית אל הסוציולוג, אל חוקר המדע המדיני, אל מעצב האופנה, אל העיתונאית שאיינה את קדאפי ואל האסטרונום הבלתי נלאה. לאחר מכן כולם צועקים בקול אחד: "מהפכה? אתה לגמרי לא אופנתי!" בסופו של דבר דעת הקהל — כלומר, זו שמתפרסמת — טוענת שהכול מתקדם לטובה, חרף כמה אי-נעימויות, ומאשרת, בנוסף, את מותה של המהפכה.

איזו מערכת סדורה של רעיונות הוצגה שמפסלת את התהליך המהפכני בעולם הנוכחי? הוצגו רק דעות של בדרנים. אין, לפיכך, עמדות חזקות שראויות לדיון רציני. נעבור, אם כן, לנושאים חשובים.

1. כאוס הרסני או מהפכה

בסדרת אגרות זו העלינו מספר הערות על המצב הכללי שבו אנו חיים. כתוצאה מן התיאורים הללו הגענו לדילמה הבאה: או שאנו נסחפים בזרם הולך וגובר של אבסורד והרס, או שאנו מעניקים לאירועים משמעות שונה. ברקע מצגת זו פועלת הדיאלקטיקה של חופש מול דטרמיניזם, החיפוש האנושי אחר בחירה ומחויבות אל מול תהליכים מכניים שגורלם שלילת האנושיות. שלילת האנושיות משמעה ריכוז ההון הגדול עד לקריסתו העולמית. משולל-אנושיות יהיה העולם שיתעורר כתוצאה מכך: מטולטל מרעב, מהגירה, ממלחמות וממאבקים אינסופיים, מחוסר ביטחון יומיומי, משרירותיות כללית, מכאוס, מאי-צדק, מהגבלת החירות ומניצחונם של משטרים אפלים חדשים. משולל-אנושיות יהיה גם לחזור ולהסתובב בגלגל עד שתקום ציוויליזציה אחרת שתחזור על אותם צעדים מכניים וטיפשיים... אם הדבר בכלל אפשרי לאחר התמוטטותה של הציוויליזציה הפלנטרית הראשונה הזו,

אשר כעת מתחילה להתגבש. אך בהיסטוריה הארוכה הזו חייהם של הדורות ושל הפרטים קצרים ומיידים כל כך, עד שכל אחד רואה את הגורל הכללי כגורלו האישי המורחב, ולא את גורלו האישי כגורל כללי מוגבל. לכן מה שכל אדם חווה היום משכנע הרבה יותר ממה שיחווה מחר, או ממה שילדיו יחוו בעתיד. וכמובן, הדחיפות של מיליוני בני אדם כה גדולה, עד שאין אופק לשקול עתיד היפותטי שעשוי להתרחש. די והותר טרגדיות מתחוללות ברגע זה, די והותר כדי להיאבק לשינוי עמוק במצב.

מדוע, אם כן, אנו מזכירים את המחר אם הדחיפות של היום כה גדולה? פשוט משום שיותר ויותר מתמרנים את תמונת העתיד ומפצירים בנו לסבול את המצב הנוכחי כאילו היה משבר חסר חשיבות ונסבל. "כל התאמה כלכלית", הם טוענים, "כרוכה בעלות חברתית". "למרבה הצער", הם מוסיפים, "כדי שלכולנו יהיה טוב בעתיד, אתם צריכים לעבור תקופה קשה בהווה". "האם בעבר", הם שואלים, "הייתה טכנולוגיה ורפואה ברמה כזו במקומות שבהם השפע היה רב יותר?" "תורכם יגיע", הם מבטיחים, "גם לכם!"

ובזמן שהם דוחים אותנו, אלה שהבטיחו התקדמות לכולם ממשיכים להרחיב את הפער בין המיעוטים העשירים לבין הרוב המוכה יותר ויותר. הסדר החברתי הזה כולא אותנו במעגל קסמים המזין את עצמו ומקרין על מערכת גלובלית שבה אף נקודה על פני כדור הארץ אינה יכולה לברוח ממנה. אך ברור גם שבכל מקום מתחילים לפקפק בהבטחות ההנהגה החברתית: העמדות נעשות קיצוניות יותר ויותר, ואי-נחת כללית מתחילה להתפשט. האם נילחם כולנו נגד כולנו? האם תרבויות יילחמו זו בזו, יבשות אלו באלו, אזורים אלה באלה, קבוצות אתניות אלו באלו, שכנים זה בזה ובני משפחה זה בזה? האם נלך לכיוון של ספונטניות חסרת כיוון, כחיות פצועות המנסות להפיג את כאבן, או שנכלול את כל ההבדלים, ויהיו הם מבורכים, בכיוון של מהפכה עולמית? מה שאני מנסה לנסח הוא שהדילמה העומדת בפנינו היא בין כאוס הרסני פשוט לבין מהפכה כדרך להתגבר על הבדלים בין המדוכאים. אני טוען שהמצב העולמי והמצב האישי של כל אדם יהיו רוויים עימותים יותר ויותר מיום ליום, ושהשארית העתיד בידי אלה שהובילו את התהליך עד כה היא התאבדות. אלה כבר אינם הזמנים שבהם אפשר לטאטא את כל האופוזיציה ולהכריז למחרת: "שלום שורר בוורשה". אלה גם אינם הזמנים שבהם 10% מן האוכלוסייה יכולים לעשות כראות עיניהם ב-90% הנותרים. בשיטה זו, ההולכת ונסגרת יותר ויותר וללא כיוון ברור לשינוי, הכול נותר תלוי בהצטברות פשוטה של הון וכוח. התוצאה היא שבמערכת סגורה לא ניתן לצפות לשום דבר מלבד מכניקה של אי-סדר כללי. הפרדוקס של השיטה מלמד שכאשר מנסים לסדר את הכאוס הגובר, הכאוס רק מתעצם.

אין מנוס ממהפכה במערכת, מפתיחתה למגוון הצרכים והשאיפות האנושיים. כאשר מציגים את הדברים במונחים אלה, נושא המהפכה מקבל חשיבות יוצאת דופן והשפעה שלא הייתה לו בעבר.

2. על איזו מהפכה אנחנו מדברים?

באיגרת הקודמת קבענו עמדות בסוגיות העבודה מול ההון הגדול, הדמוקרטיה האמיתית מול הפורמלית, הביזור מול הריכוז, האנטי-אפליה מול האפליה, והחופש מול הדיכוי. אם בתקופה הנוכחית ההון עובר בהדרגה לידי הבנקים, ואם הבנקים משתלטים על החברות, המדינות, האזורים והעולם, אז המהפכה מחייבת בעלות על הבנקים כך שאלה ימלאו את תפקידם במתן שירות, מבלי לגבות ריבית שהיא מעצם טבעה נשך. אם בהקמת חברה ההון מקבל רווחים והעובד שכר או משכורת; אם הניהול וההחלטות נתונים בידי ההון, אז המהפכה מחייבת שהרווח יושקע מחדש, יגוון או ישמש ליצירת מקורות עבודה חדשים, ושהניהול וההחלטות יהיו משותפים לעבודה ולהון. אם אזורים או מחוזות במדינה כבולים להחלטה מרכזית, אז המהפכה מחייבת את פירוק הכוח הזה, כך

שהישויות האזוריות ייצרו רפובליקה פדרטיבית, וכוחן יתבזר באותה מידה לטובת הבסיס הקהילתי, המקור לכל ייצוגיות בחירה. אם הבריאות והחינוך מטופלים באופן בלתי שוויוני, אז המהפכה מחייבת חינוך ובריאות חינוך לכולם, משום שבסופו של דבר אלה הם שני הערכים העליונים של המהפכה, והם אמורים להחליף את הפרדיגמה של החברה הנוכחית, הנתונה בידי העושר והכוח. כאשר מעמידים הכול בשירות הבריאות והחינוך, הבעיות הכלכליות והטכנולוגיות המורכבות ביותר של החברה הנוכחית יקבלו את המסגרת הנכונה לטיפול בהן. נראה לנו שאם ננהג בדרך הפוכה, לא נגיע ליצירת חברה בעלת אפשרויות להתפתחות.

הטיעון המרכזי של הקפיטליזם הוא הטלת ספק בכול באמצעות השאלה המתמדת מהיכן יבוא המשאבים ואיך תגדל התפוקה, תוך רמיזה שהמשאבים נובעים מהלוואות בנקאיות ולא מעבודת העם. מעבר לכך, מה התועלת בתפוקה אם היא נעלמת מידי של מי שמייצר אותה? אין שום דבר יוצא דופן במודל שפעל במשך כמה עשורים בחלקים מסוימים של העולם וכעת מתחיל להתפרק. שהבריאות והחינוך באותן מדינות גדלים באופן מופלא, זאת עוד יש לבחון לאור צמיחת המגפות, לא רק הפיזיות אלא גם הפסיכו-חברתיות. אם חלק מן החינוך הוא יצירת אדם סמכותני, אלים ושונא-זרים; ואם חלק מן "הקדמה" הבריאותית הוא עלייה באלכוהוליזם, בהתמכרות לסמים ובהתאבדויות, אזי המודל הזה חסר ערך. נמשיך להעריך מרכזי חינוך מאורגנים ובתי חולים מצוידים היטב, ונדרוש בנוסף שיהיו בשירות העם ללא הבדלים. אשר לתוכן ולמשמעות של הבריאות והחינוך, יש עוד הרבה על מה לדון עם המערכת הנוכחית.

אנחנו מדברים על מהפכה חברתית המשנה באופן דרסטי את תנאי החיים של העם; על מהפכה פוליטית המשנה את מבנה הכוח; ובסופו של דבר, על מהפכה אנושית היוצרת את הפרדיגמות שלה עצמה, במקום הערכים המתפוררים של ההווה. המהפכה החברתית שאליה מכוון ההומניזם עוברת דרך תפיסת הכוח הפוליטי כדי לבצע את השינויים הנדרשים, אך תפיסת כוח זו אינה מטרה בפני עצמה. מעבר לכך, האלימות איננה מרכיב חיוני במהפכה זו. מה התועלת בפרקטיקה הדוחה של הוצאה להורג וכלא לאויב? במה זה שונה ממה שהמדכאים תמיד עשו? המהפכה האנטי-קולוניאלית בהודו התרחשה בלחץ עממי ולא באמצעות אלימות. זו הייתה מהפכה לא שלמה, שנקבעה על ידי קוצר ראייתה הרעיונית, אך בה בעת הציגה מתודולוגיה חדשה של פעולה ומאבק. המהפכה נגד המונרכיה האיראנית התפרצה אף היא בלחץ עממי, אפילו ללא תפיסת מרכזי הכוח הפוליטי, משום שאלה "התרוקנו", התפרקו, עד שחדלו לתפקד. לאחר מכן חוסר הסובלנות הרס הכול. לפיכך, מהפכה אפשרית באמצעים שונים, כולל ניצחון בבחירות, אך השינוי הדרסטי של המבנים חייב בכל מקרה להתחיל מיד, החל מהקמת סדר משפטי חדש, שיבהיר את יחסי הייצור החברתיים החדשים, ימנע שרירותיות ויסדיר את פעולתם של אותם מבנים מן העבר שעדיין מתאימים לשיפור.

המהפכות הגוססות של היום, או החדשות המתהוות, לא יהיו אלא תצוגת תכלית בתוך סדר תקוע, לא יותר מהמולה מאורגנת, אם לא יתקדמו בכיוון שמציע ההומניזם: כיוון של מערכת יחסים חברתיים שהערך המרכזי שלה הוא האדם, ולא "הייצור", "החברה הסוציאליסטית" וכיוצא באלה. אך הצבת האדם כערך מרכזי מחייבת רעיון שונה לחלוטין ממה שמכונה כיום "בן-אדם". סכמות ההבנה הנוכחיות עדיין רחוקות מאוד מן הרעיון והרגישות הדרושים כדי לתפוס את המציאות האנושית. עם זאת, וחשוב להבהיר זאת, מתחילה להסתמן התאוששות מסוימת של האינטליגנציה הביקורתית מחוץ לתבניות המוכתבות על ידי התחכום השטחי של התקופה. אצל ג' פטרוביץ (G. Petrović) למשל, אנו מוצאים תפיסה חלוצית של הדברים שהוצגו כאן. הוא מגדיר את המהפכה כ"יצירה של אופן קיום שונה מהותית, שונה מכל קיום לא-אנושי, אנטי-אנושי או עדיין לא-אנושי לחלוטין".

פטרוביץ' מסיים בזיהוי המהפכה עם הצורה הגבוהה ביותר של קיום: קיום במלואו וקיום-בחופש (תזה על "הצורך במושג המהפכה", 1977, הפילוסופיה והמדעים החברתיים, כנס מורליה 1975³).

לא תיעצר גאות המהפכה שבתנועה כביטוי לייאוש של הרוב המדוכא. אך גם בכך לא יהיה די, שכן הכיוון הראוי של התהליך לא יתרחש רק באמצעות המכניקה של "הפרקטיקה החברתית". לצאת משדה ההכרח אל שדה החופש באמצעות המהפכה, זהו הציווי של תקופה זו, שבה האדם נותר מבוטל. המהפכות העתידיות, אם אכן ילכו מעבר להפיכות צבאיות, מהפכות ארמון, תביעות מעמדיות, אתניות או דתיות, יצטרכו ללבוש אופי מתמיר ומכיל, המבוסס על המהותיות האנושית. מכאן שמעבר לשינויים שיחוללו במצבים הקונקרטיים של המדינות, אופיין יהיה אוניברסלי ומטרתן עולמית. לפיכך, כאשר אנו מדברים על "מהפכה עולמית", אנו מבינים שכל מהפכה הומניסטית, או כזו שהופכת להומניסטית, גם אם היא מתרחשת במצב מוגבל, תישא אופי ומטרה שיחרגו מעבר לעצמה. ומהפכה זו, קטן ככל שיהיה המקום שבו תתרחש, תערב את המהותיות של כל אדם. המהפכה העולמית אינה יכולה להימדד במונחים של הצלחה, אלא בממד האנושי האמיתי שלה. מעבר לכך, סוג המהפכן החדש, המתאים למהפכה מן הסוג החדש, הופך במהותו ובפעולתו למאני של העולם.

3. חזיתות הפעולה בתהליך המהפכני

ברצוני כעת להרחיב על כמה שיקולים מעשיים הנוגעים ליצירת התנאים ההכרחיים לאחדות, לארגון ולצמיחתו של כוח חברתי שיאפשר התקמות בכיוון של תהליך מהפכני.

התזה הישנה על חזיתות של צבר כוחות פרוגרסיביים, המבוססות על הסכמה לגבי נקודות מינימום, הפכה כיום לפרקטיקה של "הדבקת" סיעות מפלגתיות חסרות השתלבות במרקם החברתי. כך נוצר צבר של סתירות בין הנהגות המכוונות לכותרות עיתונאיות ולקידום בחירות. בתקופות שבהן מפלגה בעלת משאבים כלכליים מספקים יכלה להתגבר על הפיצול, רעיון "חזיתות" הבחירות היה בר-קיימא. כיום המצב השתנה באופן דרמטי, ובכל זאת השמאל המסורתי ממשיך בדפוסים אלה כאילו דבר לא אירע. יש לבחון מחדש את תפקידה של המפלגה בעידן הנוכחי ולשאול האם המפלגות הפוליטיות הן המבנים המסוגלים להניע מהפכה. שכן אם השיטה סיימה לעכל את המפלגות והפכה אותן ל"קליפות" של פעולה הנשלטת על ידי ההון הגדול והבנקים, מפלגה על-מבנית ללא בסיס אנושי יכולה להתקרב אל הכוח הפורמלי בלבד, ולא אל הכוח האמיתי, מבלי להכניס ולו שינוי יסודי מינימלי.

הפעולה הפוליטית מחייבת בשלב זה יצירת מפלגה שתשיג ייצוג אלקטורלי ברמות שונות. עם זאת, חייב להיות ברור מהרגע הראשון שמטרתו של ייצוג זה היא לכוון את הקונפליקט אל לבו של הכוח הממוסד. בהקשר זה, חבר מפלגה הזוכה לייצוג עממי אינו פקיד ציבור אלא רפרנט המדגיש את הסתירות שבמערכת ומארגן את המאבק בכיוון המהפכה. במילים אחרות, העבודה הפוליטית המוסדית או המפלגתית מובנת כאן כביטוי נוסף של תופעה חברתית רחבה בעלת דינמיקה משלה. כך יכולה המפלגה לפתח את פעילותה המרבית בתקופות בחירות, בעוד שהחזיתות השונות, המשמשות לה לעתים כבסיס, משתמשות באותו אירוע בחירות כדי להדגיש קונפליקטים ולהרחיב את ארגון. כאן מתגלה הבדל חשוב מן התפיסה המסורתית של המפלגה. בעבר, עד לפני כמה עשורים, סברו שהמפלגה היא חוד החנית של המאבק ושהיא מארגנת חזיתות פעולה שונות. כאן

³ הקונגרס הלאומי הראשון לפילוסופיה, שאורגן על ידי האגודה הפילוסופית של מקסיקו, נערך במורליה בין ה-4 ל-9 באוגוסט 1975. באירוע זה השתתפו פילוסופים לטינו-אמריקאים בולטים. בכנס זה נוסחה "הצהרת מורליה: פילוסופיה ועצמאות", מניפסט שקרא לפילוסופים הלטינו-אמריקאים לתרום לשינוי העולם ולשחרור העמים, במיוחד לנוכח האתגרים של תלות קולוניאלית וניאו-קולוניאלית.

נטען ההפך: חזיתות הפעולה הן שמארגנות ומפתחות את הבסיס של התנועה החברתית, ואילו המפלגה היא הביטוי המוסדי של אותה תנועה.

נוסף על כך, על המפלגה ליצור תנאים לשילובם של כוחות פוליטיים מתקדמים אחרים, שכן אין לצפות שאלה יאבדו את זהותם בהתמזגות לתוכה. על המפלגה לחרוג מעבר לזהותה שלה וליצור עם כוחות אחרים "חזית" רחבה יותר שתשלב את כל הגורמים המתקדמים המפוצלים. אולם לא ניתן יהיה להתקדם מעבר להסכם בין הנהגות אם למפלגה אין בסיס ממשי שמכוון תהליך זה. מנגד, גישה זו איננה הפיכה במובן שהמפלגה תהיה חלק מחזית שמארגנים מבני-על אחרים. תתקיים חזית פוליטית עם כוחות אחרים רק אם יסכימו לתנאים שקובעת המפלגה, שכוחה האמיתי נובע מן הארגון בבסיס החברתי. נבחן אפוא כעת את חזיתות הפעולה השונות.

נחוץ שחזיתות פעולה שונות יבצעו את עבודתן בבסיס המנהלי של המדינות, תוך התמקדות בשכונה או בעירייה. יש לפתח באזור שנקבע חזיתות פעולה בתחום העבודה והדיור, תוך מחויבות לפעולה בקונפליקטים אמיתיים על פי סדר עדיפויות ברור. המשמעות היא שהמאבק על דרישה מיידית חסר משמעות אם אינו מוביל לצמיחה ארגונית ולהתמקמות לקראת הצעדים הבאים. ברור שכל קונפליקט חייב להיות מוסבר במונחים הקשורים ישירות לרמת החיים, לבריאות ולחינוך של האוכלוסייה. בהתאם לכך, עובדי הבריאות והחינוך חייבים להפוך תחילה לאוהדים מידיים ובהמשך לקאדרים הכרחיים לארגון הישיר של הבסיס החברתי.

אשר לאיגודים המקצועיים, מתקיים בהם אותו תהליך המתרחש במפלגות של השיטה. לפיכך אין מקום להציע השתלטות על איגוד מקצועי או על ארגון, אלא איחוד עובדים אשר יעביר, כתוצאה מכך, את השליטה מידי ההנהגה המסורתית. יש לקדם כל שיטה של בחירה ישירה, כל מליאה וכל אספה שמחייבות את ההנהגה ודורשות ממנה לנקוט עמדה בקונפליקטים מוחשיים, כך שתענה לדרישות הבסיס החברתי או תסולק. וכמובן, חזיתות הפעולה בתחום המקצועי חייבות לתכנן את המהלכים שלהן במטרה להרחיב את ארגון הבסיס החברתי.

לבסוף, הקמת מוסדות חברתיים ותרבותיים הפועלים מן הבסיס החברתי היא בעלת חשיבות עליונה, שכן הם מאפשרים לאחד קהילות מופלות או נרדפות סביב כיבוד זכויות האדם, תוך מתן כיוון משותף חרף ההבדלים הפרטניים ביניהן. התזה שלפיה כל קבוצה אתנית, קהילה או קבוצה אנושית מופלה צריכה להתחזק בתוך עצמה כדי להתמודד עם העוולות סובלת מחיסרון מהותי. עמדה זו נובעת מן הרעיון ש"התערבות" עם אלמנטים זרים גורמת לאובדן זהות, כאשר בפועל מצב של בידוד דווקא חושף את הקבוצות הללו ומקל על עקירתן, או לחלופין מציב אותן בעמדת רדיקליזציה שמצדיקה בעיני הרודפים פעולה ישירה נגדן. הערובה הטובה ביותר להישרדותו של מיעוט מופלה היא היותו חלק מחזית עם אחרים, המכוונים את מאבקם על זכויותיהם בכיוון מהפכני. בסופו של דבר, השיטה בכללותה היא שיצרה את תנאי האפליה, ואלה לא יעלמו כל עוד הסדר החברתי הזה לא ישתנה.

4. התהליך המהפכני והנהגתו

עלינו להבחין בין תהליך מהפכני לבין כיוון מהפכני. מנקודת מבטנו, התהליך המהפכני מובן כמכלול של תנאים מכניים הנוצרים בהתפתחות השיטה. במובן זה, התפתחות זו מייצרת גורמי אי-סדר אשר לבסוף מוסטים, נכפים או מסיימים בפירוק מכלול הסכמה. על פי הניתוחים שהצגנו, הנטייה לגלובליזציה, שאליה שואפים כיום, מציגה גורמי אי-סדר חריפים בהתפתחות הכוללת של השיטה. זהו תהליך שאינו תלוי בפעולה הרצונית של קבוצות או יחידים, וכבר דנו בכך לא אחת. הבעיה המתעוררת עתה היא עתיד השיטה, שכן היא נוטה להתהפך באופן מכני מבלי שתתווך בה הכוונה מתקדמת כלשהי. הכוונה זו תלויה ברצון האנושי וחורגת מקביעת התנאים שהשיטה יוצרת.

בהזדמנויות קודמות הבהרנו את עמדתנו ביחס לאי-סבילותה של התודעה האנושית, לאופייה המהותי לפיה איננה רק השתקפות של תנאים אובייקטיביים, וליכולתה להתנגד לתנאים אלה ולהגות מצב עתידי שונה מזה הנחוה ברגע הנוכחי. בהקשר זה אנו מפנים לעיון באיגרת מספר 4, סעיפים 3 ו-4, ובספר "תרומות למחשבה", במסה "דיונים היסטוריוולוגיים", פרק 3, סעיפים 2 ו-3. במסגרת אופן זה של חירות, בין תנאים, אנו מפרשים את הכיוון המהפכני.

באמצעות הפעלת אלימות מיעוט כופה את תנאיו על המכלול החברתי ומארגן סדר, שיטה אינרציאלית הממשיכה בהתפתחותה. מנקודת מבט זו, הן אופן הייצור והיחסים החברתיים הנובעים ממנו, הן הסדר המשפטי והאידיאולוגיות השולטות המסדירות ומצדיקות סדר זה, והן המנגנון המדינתי או הפארא-מדינתי שדרכו נשלט המכלול החברתי, נראים ככלים בשירות האינטרסים והכוונות של המיעוט המבוסס. אולם התפתחות השיטה נמשכת באופן מכני מעבר לכוונותיו של אותו מיעוט, הנאבק לרכז יותר ויותר גורמי כוח ושליטה, ובכך מעורר האצה חדשה בהתפתחות השיטה, ההולכת וחומקת משליטתו. בדרך זו, התגברות אי-הסדר מתנגשת בסדר הקיים וגורמת לו להפעיל באופן פרופורציונלי את משאבי ההגנה שלו.

בתקופות משבר, המכלול החברתי מוכפף למשמעת באמצעות מלוא עוצמת האלימות הזמינה למערכת. כך מגיעים למשאב המרבי העומד לרשותה, הצבא. אך האם אכן ניתן להניח שהצבאות ימשיכו להגיב באופן המסורתי בתקופות שבהן השיטה מתקרבת לקריסה גלובלית? אם לא כך הדבר, המפנה האפשרי בכיוון האירועים הנוכחיים הוא נושא הראוי לדיון. די להרהר בשלבים האחרונים של הציביליזציות שקדמו לנוכחית כדי להבין שהצבאות מרדו בכוח המבוסס, התפצלו במלחמות האזרחים שכבר היו טמונות בחברה, ומשלא יכלו להכניס במצב זה כיוון חדש, השיטה המשיכה במסלולה הקטסטרופלי. בציביליזציה העולמית הנוכחית, כפי שהיא מסתמנת, האם יהיה זה אותו גורל? בצבאות נדון באיגרת הבאה.

קבלו נא דרישת שלום.

7 באוגוסט 1993

אגרת שמינית אל ידידי

חברים יקרים:

כפי שהודעתי באגרת הקודמת, באגרת זו אגע במספר נקודות הנוגעות לצבאות. כמובן, מוקד הדיון כאן יהיה ביחסים שבין הכוחות המזוינים, הכוח הפוליטי והחברה. אקח כבסיס את המסמך שנדון לפני שלושה חודשים במוסקבה (תחת הכותרת "הצורך בעמדה הומניסטית בכוחות המזוינים בני זמננו" – כנס בינלאומי על הומניזציה של פעילויות צבאיות ורפורמה בכוחות המזוינים, בחסות משרד ההגנה של ברה"מ – מוסקבה, 24–28 במאי 1993). אסטה מן המושגים שהובעו במסמך המקורי רק כאשר אדון בעמדה הצבאית בתוך התהליך המהפכני, נושא שיאפשר לי להשלים כמה רעיונות שהתנוו קודם לכן.

1. הצורך בהגדרה מחדש של תפקיד הכוחות המזוינים

הכוחות המזוינים מנסים כיום להגדיר מחדש את תפקידם. מצב זה החל בעקבות יוזמות לפירוק נשק יחסי והדרגתי שננקטו על ידי ברית המועצות בסוף שנות ה-80. הפחתת המתח בין המעצמות גרמה לשינוי בתפיסת ההגנה במדינות החשובות ביותר. עם זאת, ההחלפה ההדרגתית של הגושים הפוליטיים-צבאיים (ובמיוחד של ברית ורשה) במערכת של יחסים שיתופיים יחסית הפעילה כוחות צנטריפוגליים המובילים להתנגשויות חדשות בנקודות שונות על פני כדור הארץ. אמנם בעיצומה של המלחמה הקרה הסכסוכים באזורים מוגבלים היו שכיחים ולעתים קרובות גם ממושכים, אך אופיים הנוכחי השתנה ומאיים להתפשט בבלקן, בעולם המוסלמי ובאזורים שונים באסיה ובאפריקה.

תביעות הגבול שבעבר העסיקו כוחות מזוינים שכנים מקבלות כיום כיוון אחר נוכח המגמה להיפרדות בתוך כמה מן המדינות. הפערים הכלכליים, האתניים והלשוניים נוטים לשנות גבולות שנחשבו בלתי ניתנים לשינוי, ובו בזמן מתרחשות הגירות בהיקפים גדולים. מדובר בקבוצות אנושיות הנעות כדי להימלט ממצבים נואשים או כדי לעצור או לגרש קבוצות אנושיות אחרות מאזורים מוגדרים. תופעות אלה ואחרות מצביעות על שינויים עמוקים במיוחד במבנה ובתפיסת המדינה. מצד אחד אנו עדים לתהליך של אזורים כלכלית ופוליטית; מצד שני אנו רואים מחלוקת גוברת בתוך מדינות הצועדות לקראת אזורים. *נראה שמדינת הלאום, שעוצבה לפני מאתיים שנה, כבר אינה מסוגלת לעמוד במכות שהיא סופגת מלמעלה מן הכוחות הרב-לאומיים ומלמטה מכוחות ההיפרדות.*

תלויה יותר ויותר, קשורה יותר ויותר בכלכלה האזורית ומעורבת יותר ויותר במלחמות סחר מול אזורים אחרים, המדינה סובלת ממשבר חסר תקדים בשליטתה במצב. מסמכי היסוד שלה משתנים כדי לאפשר תנועת הון ומשאבים פיננסיים; הקודים והחוקים האזרחיים והמסחריים שלה נעשים מיושנים. אפילו האפיון הפלילי משתנה, שכן כיום ניתן לחטוף אזרח שעבירתו תישפט במדינה אחרת, על ידי שופטים מלאום אחר ועל בסיס חוקים זרים. כך נחלש במידה ניכרת המושג הישן של ריבונות לאומית. כל המנגנון המשפטי-פוליטי של המדינה, מוסדותיה והצוות המשרת אותה במישרין או בעקיפין, סובלים מן ההשפעות של משבר כללי זה. כך גם מצבן של הכוחות המזוינים, שבזמנו הוטל עליהם התפקיד של שומרי הריבונות והביטחון הכללי.

עם הפרטת החינוך, הבריאות, התקשורת, המשאבים הטבעיים ואפילו תחומים חשובים של ביטחון האזרחים; עם הפרטת הנכסים והשירותים, פוחתת חשיבותה של המדינה המסורתית. סביר להניח שאם הניהול והמשאבים של מדינה יוצאים מתחום השליטה הציבורית, גם המשפט ילך בעקבות אותו תהליך, והכוחות המזוינים יקבלו את התפקיד של מיליציה פרטית המיועדת להגן על אינטרסים כלכליים מקומיים או רב-לאומיים. מגמות כאלה התחזקו לאחרונה בתוך המדינות.

2. המשך קיומם של גורמים תוקפניים בשלב ההרגעה

התוקפנות של מעצמות שהכריזו בזמנו על סיום המלחמה הקרה טרם נעלמה. כיום מתרחשות הפרות של מרחבי אוויר וים, התקרבויות בלתי זהירות לטריטוריות מרוחקות, פלישות והקמת בסיסים, חיזוק בריתות צבאיות, מלחמות וכיבוש טריטוריות זרות לצורך שליטה בנתיבי שיט או בבעלות על מקורות של משאבים טבעיים. התקדים שנקבע במלחמות קוריאנה, וייטנאם, לאוס וקמבודיה; במשברי סואץ, ברלין וקובה; ובפלישות לגרנדה, טריפולי ופנמה, הראה לעולם את חוסר הפרופורציה של הפעולה הצבאית שהופעלה פעמים כה רבות נגד מדינות חסרות הגנה, וכל זאת בשעה שמדברים על פירוק נשק. עובדות אלה מקבלות חומרה מיוחדת שכן, במקרים כמו מלחמת המפרץ, הן מתרחשות באגפים של מדינות בעלות חשיבות רבה העלולות לפרש תמרונים כאלה כפגיעה בביטחון. חריגות כאלה יוצרות גם השפעות משניות מזיקות, בחיזוק החזית הפנימית של מגזרים השופטים את ממשלותיהם כבלתי מסוגלות לעצור התקדמויות אלה. דבר זה עלול כמובן לסכן את אווירת השלום הבינלאומית, שהיא כה נחוצה בשעה הנוכחית.

3. ביטחון פנים וארגון מחדש צבאי

בכל הנוגע לביטחון פנים יש לציין שתי בעיות הנראות כמסתמנות באופק האירועים המיידיים: התפרצויות חברתיות וטרור.

אם האבטלה והמיתון ימשיכו לגדול במדינות המתועשות, ייתכן שהן יהפכו לזירה של זעזועים או התפרצויות. התמונה שהוצגה בעשורים הקודמים מתהפכת במידת מה, ממצב שבו הסכסוך התפתח בשולי המרכז בעוד שזה המשיך לצמוח ללא זעזועים. אירועים כמו אלה שהתרחשו בלוס אנג'לס בשנה שעברה עלולים להתפשט מעבר לעיר אחת ואף למדינות אחרות. בנוסף לכך, תופעת הטרור נראית כסכנה בעלת ממדים משמעותיים, בהתחשב בכוח האש שיכולים כיום להחזיק יחידים וקבוצות מיומנות יחסית. איום זה, העשוי להתבטא במתקן גרעיני או בחומרי נפץ מולקולריים בעלי עוצמה גבוהה, נוגע גם לתחומים אחרים כגון נשק כימי וביולוגי בעלות נמוכה וייצור קל.

רבות ומגוונות הן, אם כן, דאגותיהם של הכוחות המזוינים לנוכח התמונה הבלתי יציבה של העולם כיום. מצד שני, ובנוסף לבעיות האסטרטגיות והפוליטיות שעליהם להביא בחשבון, קיימים גם נושאים פנימיים של ארגון מחדש, שחרור כוחות משמעותיים של חיילים, אופן הגיוס וההכשרה, חידוש ציוד, מודרניזציה טכנולוגית, ובראש ובראשונה, משאבים כלכליים. אולם אף כי יש להבין לעומק את בעיות ההקשר שהוזכרו, יש להוסיף שאף אחת מהן לא תוכל להיפתר באופן מלא אם לא יהיה ברור איזו פונקציה ראשונית אמורים הצבאות למלא. בסופו של דבר, הכוח הפוליטי הוא שנותן את הכיוון לכוחות המזוינים, ואלה פועלים על בסיס כיוון זה.

4. בחינה מחדש של מושגי הריבונות והביטחון

בתפיסה המסורתית הוטל על הכוחות המזוינים התפקיד לשמור על הריבונות והביטחון של המדינות, תוך הפעלת כוח בהתאם למנדט של הרשויות המכוננות. כך מועבר המונופול על האלימות השייך למדינה לידי הכוחות הצבאיים. אולם כאן מתעוררת נקודה ראשונה לדיון: מה יש להבין "כריבונות" ומה "כביטחון". אם אלה, או בניסוח מודרני יותר, "התקדמותה" של מדינה, מחייבים מקורות אספקה חוץ-טריטוריאליים, ניווט ימי בלתי מעורער לשם הגנה על תנועת סחורות, שליטה בנקודות אסטרטגיות לצורך זה וכיבוש שטחים זרים, הרי שאנו ניצבים מול התיאוריה והפרקטיקה הקולוניאלית או הניאו-קולוניאלית.

בקולוניאליזם תפקיד הצבאות היה לפתוח תחילה דרך לאינטרסים של היתר ולאחר מכן לחברות פרטיות שקיבלו זיכיונות מיוחדים מן הכוח הפוליטי בתמורה לרווחים נוחים. אי-החוקיות של שיטה זו

הוצדקה באמצעות הברבריות כביכול של העמים הכבושים, שלכאורה לא היו מסוגלים לנהל את עצמם כראוי. האידיאולוגיה של התקופה קידשה את הקולוניאליזם כמערכת "המתרבתת" המובהקת.

בתקופת האימפריאליזם הנפוליאוני תפקיד הצבא, שתפס מצדו את הכוח הפוליטי, היה להרחיב גבולות במטרה המוצהרת לגאול עמים מדוכאים מעריצות באמצעות פעולה צבאית והקמת מערכת מנהלית ומשפטית שקידשה בחוקיה את החירות, השוויון והאחוה. האידיאולוגיה המתאימה הצדיקה את ההתפשטות האימפריאלית על בסיס קריטריון "הנחיצות" של כוח שקם מתוך המהפכה הדמוקרטית מול מונרכיות בלתי חוקיות המבוססות על אי-שוויון, אשר בנוסף יצרו חזית משותפת כדי לחנוק את המהפכה.

לאחר מכן, בהשפעת תורתו של קלאוזביץ (Clausewitz), הובנה המלחמה כהמשך פשוט של הפוליטיקה, והמדינה המקדמת פוליטיקה זו נתפסה כמנגנון השלטון של חברה המושרשת בגבולות גיאוגרפיים מסוימים. מכאן הגיעו להגדרות, החביבות על גיאופוליטיקאים, שבהן הגבולות מופיעים כ"עור המדינה". בתפיסה אורגנית זו "עור" זה מתכווץ או מתרחב בהתאם לטון החיוני של המדינות, ועל כן עליו להתרחב עם התפתחותה של קהילה הדורשת "מרחב חיים" נוכח ריכוזה הדמוגרפי או הכלכלי. מנקודת מבט זו, תפקיד הצבא הוא להרוויח מרחב בהתאם למה שדורשת מדינות זו של ביטחון וריבונות, המוצגת כראשונית ביחס לצרכיהן של מדינות שכנות אחרות. כאן האידיאולוגיה השלטת מכריזה על אי-השוויון בצרכים שחוות קהילות בהתאם למאפייניהן החיוניים. מבט זואולוגי זה של מאבק ההישרדות של ה"מתאים ביותר" מזכיר את תפיסות הדרוויניזם שהועברו באופן בלתי לגיטימי לפרקטיקה הפוליטית והצבאית.

5. חוקיות וגבולות הכוח הקיים

בימינו מרחפים באוויר רבים משלושת הדפוסים שתיארנו, שבאמצעותם ניסינו להמחיש כיצד צבאות מגיבים לכוח הפוליטי ומתכווננים לפי תכתיביו, שלעתים מובנים כביטחון וכריבונות. אם תפקידו של הצבא הוא לשרת את המדינה בכל הנוגע לביטחון ולריבונות, והתפיסה של שני נושאים אלה משתנה מממשלה לממשלה, הכוחות המזוינים נדרשים להיצמד לכך. האם יש לכך גבולות או חריגים?

ניתן להצביע בבירור על שני חריגים: 1. מצב שבו הכוח הפוליטי *כִּנְן* באופן בלתי חוקי, וכל המשאבים האזרחיים לשינוי המצב החריג מוצו. ו-2. מצב שבו הכוח הפוליטי *כִּנְן* באופן חוקי, אך במהלך פעולתו הפך לבלתי חוקי, לאחר שמוצו המשאבים האזרחיים לשינוי המצב החריג. בשני המקרים חלה על הכוחות המזוינים החובה לשקם את החוקיות שנקטעה, כלומר להמשיך את הפעולה שבה הדרך האזרחית לא יכלה לבוא לידי מיצוי. במצבים אלה מחויב הצבא לחוקיות ולא לכוח הקיים. אין מדובר בעידוד הצבא ליטול על עצמו תפקיד פוליטי, אלא בהדגשת החובה להתערב מוקדם כאשר החוקיות נפגעת בידי כוח שמקורו פלילי או כזה שהפך לפלילי. השאלה שיש לשאול היא: מהיכן נובעת החוקיות ומהם מאפייניה? תשובתנו היא שהחוקיות נובעת מן העם, שהוא זה שהעניק לעצמו סוג מסוים של מדינה וסוג מסוים של חוקים יסודיים שלהם חייבים האזרחים להיענות. ובמקרה הקיצוני שבו העם יחליט לשנות את סוג המדינה ואת סוג החוקים הללו, מוטלת עליו החובה לעשות זאת באופן שלא יוכל להתקיים מבנה מדינתי ומערכת חוקית מעל החלטה זו. נקודה זו מובילה אותנו לשיקול המעשה המהפכני, שבו נדון בהמשך.

6. האחריות הצבאית מול הכוח הפוליטי

יש להדגיש כי הגופים הצבאיים חייבים להיות מורכבים מאזרחים האחראים לחובותיהם כלפי חוקיות השלטון. אם השלטון פועל על בסיס דמוקרטי, שבו מכבדים את רצון הרוב באמצעות בחירה וחדוש של נציגי העם, מכבדים את המיעוטים במסגרת המעוגנת בחוק ומכבדים את הפרדת הרשויות ואת

עצמאותן, אזי אין על הכוחות המזוינים לדון בהצלחותיה או בטעויותיה של אותה ממשלה. מאותה סיבה, גם אם מוקם משטר בלתי חוקי, אין הכוחות המזוינים רשאים לתמוך בו תוך הסתמכות על "חובת הציות" לאותו משטר. בדומה לכך, גם בהתרחשות סכסוך בינלאומי, אין הכוחות המזוינים רשאים לבצע רצח עם על פי הוראות של שלטון אחוז קדחת בשל חריגות המצב. אם זכויות האדם אינן עומדות מעל כל זכות אחרת, לא ברור לשם מה מתקיים ארגון חברתי או מדינה. ואיש אינו יכול להסתמך על "חובת הציות" כשמדובר ברצח, בעינויים ובהשפלת האדם. אם בתי הדין שהוקמו לאחר מלחמת העולם השנייה לימדו דבר-מה, הרי הוא שלכל איש צבא יש אחריות כבן אדם, גם במצב קיצוני של סכסוך מלחמתי.

בנקודה זו ניתן לשאול: האם אין הצבא מוסד שהכשרתו, משמעתו וצידו הופכים אותו מלכתחילה לגורם ראשוני של הרס? תשובתנו היא שכך היו הדברים זה זמן רב, עוד לפני המצב הנוכחי, ושבאופן בלתי תלוי בסלידה שאנו חשים מכל צורה של אלימות, איננו יכולים להציע את היעלמותם או את פירוקם החד-צדדי של הצבאות, תוך יצירת ריק שימולא בידי כוחות תוקפניים אחרים, כפי שהזכרנו קודם בהתייחסנו להתקפות שבוצעו על מדינות חסרות הגנה. מוטלת על הכוחות המזוינים עצמם המשימה החשובה שלא לחסום את הפילוסופיה ואת הפרקטיקה של הפירוק היחסי והפרוגרסיבי, לשמש השראה ברוח זו לחבריהם במדינות אחרות ולבהיר כי התפקיד הצבאי בעולם של היום הוא למנוע אסונות ושעבודים שנכפו על ידי ממשלות בלתי חוקיות שאינן מגיבות למנדט העממי. לפיכך, התרומה הגדולה ביותר שהכוחות המזוינים יכולים להעניק למדינותיהם ולכל האנושות היא מניעת המלחמות. גישה זו, שעלולה להיראות אוטופית, נתמכת כיום בכוחן של העובדות המוכיחות את חוסר המעשיות ואת הסכנה הכללית הכרוכים בעלייתו של כוח צבאי גלובלי או חד-צדדי.

ברצוני לשוב לנושא האחריות הצבאית באמצעות המחשה הפוכה. בתקופת המלחמה הקרה חזר במערב מסר כפול: מצד אחד, נאט"ו וגושים אחרים הוקמו כדי לתמוך בסגנון חיים שאוים על ידי הקומוניזם הסובייטי ולעתים גם הסיני; מצד שני, ננקטו פעולות צבאיות באזורים מרוחקים כדי להגן על "האינטרסים" של המעצמות. באמריקה הלטינית הועדפו ההפיכות שביצעו צבאות האזור בנימוק של איום חתרנות פנימית. הכוחות המזוינים שם חדלו להישמע לכוח הפוליטי והתקוממו נגד כל חוק ונגד כל חוקה. למעשה, יבשת שלמה הייתה נתונה למשטר צבאי בתגובה למה שכונה "הדוקטרינה לביטחון לאומי". השובל של מוות ונסיגה שהותירו אחריהן אותן דיקטטורות הוצדק באופן שיטתי לאורך שרשרת הפיקוד באמצעות רעיון "חובת הציות", שלפיו המשמעת הצבאית מחייבת ציות לפקודות המפקדה הישירה. גישה זו, המזכירה את ההצדקות למבצעי רצח העם של הנאציזם, היא נקודה שחייבת להישקל בעת דיון בגבולות המשמעת הצבאית.

נקודת המבט שלנו בעניין זה, כפי שכבר ציינו, היא שאם הצבא מנתק את תלותו בכוח הפוליטי, הוא הופך לכוח בלתי סדיר, לכנופייה חמושה הפועלת מחוץ לחוק. עיקרון זה ברור, אך יש לו חריג אחד: התקוממות צבאית נגד כוח פוליטי שכונן עצמו באופן בלתי חוקי או שהעמיד את עצמו במצב סיעתי. הכוחות המזוינים אינם יכולים להסתמך על "חובת הציות" מול כוח בלתי חוקי, שכן אז הם הופכים לתומכיו של אי-סדר זה; כשם שבנסיבות אחרות אין הם יכולים לבצע הפיכה צבאית תוך בריחה מתפקידם למלא את המנדט העממי. זה באשר לסדר הפנימי; ואילו ביחס לאירוע מלחמתי בינלאומי, אין הם רשאים לפגוע באוכלוסייה האזרחית של המדינה האויבת.

7. ארגון מחדש צבאי

בכל הנוגע לגיוס אזרחים, נקודת המבט שלנו תומכת בהחלפת שירות החובה בשירות צבאי אופציונלי, מערכת שתאפשר הכשרה טובה יותר של החייל המקצועי. אולם לצמצום זה של הכוחות צריכה להתלוות גם הפחתה משמעותית בסגל הקצונה ובסגל הפיקוד. ברור שלא ניתן לבצע ארגון

מחדש הולם מבלי לטפל בבעיות האישייות, המשפחתיות והחברתיות שיתעוררו בצבאות רבים המחזיקים כיום בסדר כוחות מנופח. מציאת מקורות פרנסה, מגורים ושילוב חברתי לאותם כוחות תהיה מאזנת יותר אם תישמר מערכת יחסים צבאית גמישה לאורך הזמן שיידרש לארגון מחדש.

בארגון מחדש המתרחש כיום בחלקים שונים של העולם יש להביא בחשבון בראש ובראשונה את מודל המדינה שבה הוא מתבצע. מטבע הדברים, למערכת של שלטון יחיד יש מאפיינים שונים מאלה של פדרציה או של מדינות המתכנסות בקהילה אזורית. נקודת המבט שלנו, התומכת במערכת פדרטיבית ופתוחה לקונפדרציה אזורית, דורשת, לצורך עיצוב נכון של הארגון מחדש, התחייבויות מוצקות ויציבות המאפשרות המשכיות בפרויקט. אם אין רצון ברור של הצדדים בכיוון זה, הארגון מחדש לא יהיה אפשרי, שכן התרומה הכלכלית של כל חבר בפדרציה תהיה כפופה לתנודות פוליטיות מזדמנות. במצב כזה, הכוחות הפדרליים יוכלו להתקיים רק באופן פורמלי, והכוחות הצבאיים יהיו סכום פשוט של הפוטנציאל של כל קהילה החברתית המרכיבה את הפדרציה. מצב זה יביא עמו גם בעיות של פיקוד מאוחד שקשה יהיה לפתור. בסופו של דבר, הכיוון הפוליטי הוא שיצטרך לקבוע את הקווים המנחים, ובנסיבות כאלה הכוחות המזוינים הפרטיקולריים יידרשו להנהגה מדויקת ומתואמת.

בעיה נוספת, בעלת חשיבות יחסית בארגון מחדש, נוגעת להיבטים מסוימים של כוחות הביטחון. כוחות הביטחון, כאשר אינם צבאיים, פועלים ביחס לסדר הפנימי ולהגנה על האזרחים, אף שבפועל הם מעורבים לא פעם בפעולות פיקוח המרוחקות מאוד מן הייעוד שלשמו נוצרו. שיוכם הארגוני, במדינות רבות, גורם להם להיות כפופים ישירות למשרדים פוליטיים כגון משרד הפנים, ולא למשרד המלחמה או ההגנה. לעומת זאת, משטרות הנתפסות כמשרתות את האזרחים וככפופות לקיומו של סדר משפטי שאינו פוגע בתושבים, הן בעלות אופי משני וכפופות לסמכות הרשות השופטת. אולם לעתים קרובות, בשל אופיין ככוח ציבורי, הן מבצעות פעולות שבעיני האוכלוסייה גורמות להן להיראות ככוחות צבאיים. קל לראות את חוסר הכדאיות של בלבול כזה, וזהו אינטרס של הכוחות המזוינים שהבחנות אלה תהיינה ברורות. דבר דומה מתרחש עם גופים שונים של המדינה המנהלים כוחות חשאיים ומערכות מודיעין משולבות וחופפות, שאינן קשורות למשטר הצבאי. הצבאות זקוקים למערכת מודיעין הולמת שתאפשר להם לפעול ביעילות, אך מערכת זו אינה דומה כלל למנגנוני בקרה ומעקב אחר האזרחים, שכן תפקידה נוגע לביטחון האומה ולא לשביעות רצון או לגיבוי האידיאולוגי של הממשלה המכהנת.

8. העמדה הצבאית בתהליך המהפכני

מקובל להניח שבדמוקרטיה הכוח נובע מריבונות העם. הן מבנה המדינה והן הגופים התלויים בה נובעים מאותו מקור. לפיכך, הצבא ממלא את התפקיד שהמדינה מעניקה לו כדי להגן על הריבונות ולספק ביטחון לתושביה. כמובן שיכולות להתרחש סטיות כאשר הצבא, או פלג ממנו, תופס את השלטון באופן בלתי חוקי, כפי שכבר ראינו. אך, כפי שציינו, ייתכן גם מקרה קיצוני שבו העם יחליט לשנות את אופי המדינה ואת אופי החוקים, כלומר את אופי השיטה עצמה. תפקידו של העם לעשות זאת, שכן לא יכול להתקיים מבנה מדינתי ומערכת משפטית מעל החלטה זו. אין ספק שחוקות של מדינות רבות מתייחסות לאפשרות שהן עצמן תתקנה בהחלטה העם. בדרך זו יכול להתחולל שינוי מהפכני שבו הדמוקרטיה הפורמלית תפנה את מקומה לדמוקרטיה אמיתית. אולם אם תיחסם אפשרות זו, יהיה בכך שלילה של המקור שממנו נובעת כל חוקיות. בנסיבות כאלה, ולאחר שמוצו כל המשאבים האזרחיים, חובתו של הצבא למלא אחר רצון השינוי הזה על ידי הדחת פלג שהתמקם, כבר באופן בלתי חוקי, בניהול ענייני הציבור. כך, באמצעות התערבות צבאית, ייווצרו תנאים מהפכניים שבהם העם מפעיל סוג חדש של ארגון חברתי ומשטר משפטי חדש. אין צורך להדגיש את ההבדל בין התערבות צבאית שמטרתה להשיב לעם את ריבונותו שנגזלה ממנו, לבין הפיכה צבאית

פשוטה השוברת את החוקיות שנקבעה בצו העם. על פי רעיונות אלה, החוקיות מחייבת לכבד את דרישת העם גם כאשר הוא מציע שינויים מהפכניים. מדוע לא יוכל הרוב לבטא את רצונו לשינוי מבנים, ומדוע לא תינתן למיעוטים הזדמנות לפעול פוליטית להשגת שינוי מהפכני בחברה? שלילת רצון זה באמצעות דיכוי ואלימות מסכנת באורח חמור את חוקיותן של מערכות הדמוקרטיה הפרמליות הקיימות כיום.

ניתן לראות שלא עסקנו בנושאים של אסטרטגיה או דוקטרינה צבאית, ואף לא בסוגיות של טכנולוגיה וארגון צבאי. לא ייתכן היה אחרת. קבענו את נקודת המבט ההומניסטית ביחס לכוחות המזוינים בהקשרם לכוח הפוליטי ולחברה. אנשי הצבא הם הניצבים בפני משימה תיאורטית עצומה ויישום מעשי של התאמת סכמות לרגע המיוחד שהעולם חווה. דעת הקהל של החברה והעניין האמיתי של הכוחות המזוינים להכיר דעה זו, גם אם אינה מקצועית, הם בעלי חשיבות יסודית. במקביל, קשר חי בין חברי צבאות ממדינות שונות ודיון כן עם האזרחות הם צעדים חשובים לקראת הכרה בריבוי נקודות המבט. הקריטריונים של בידוד צבאות זה מזה והתכנסות פנימה מול דרישות העם הם מאפיינים של תקופה שבה חילופי אנשים וחפצים היו מוגבלים. העולם השתנה עבור כולם, גם עבור הכוחות המזוינים.

9. שיקולים לגבי צבאות והמהפכה

כיום שולטות שתי תפיסות שמעניינות אותנו במיוחד. הראשונה גורסת שעידן המהפכות חלף; השנייה טוענת שתפקידו של הצבא בקבלת החלטות פוליטיות הולך ודועך. כמו כן מניחים שרק במדינות מסוימות, מפגרות או מבולגנות, נותר האיום של אותם שרידים מן העבר. מצד שני, סבורים שמערכת היחסים הבינלאומיים, בקבלה אופי יציב יותר ויותר, תפעיל את כובד משקלה עד שאותם אי-סדרים עתיקים ייכנסו למסגרת. ביחס לשאלת המהפכות, כפי שכבר הוצג, העמדה שלנו הפוכה לחלוטין. אשר לטענה שהקונצרט של האומות ה"מתורבתות" יכפה סדר חדש שבו לא יהיה מקום להחלטה צבאית, זהו נושא הנתון למחלוקת עמוקה. אנו מדגישים כי דווקא באומות ובאזורים בעלי אופי אימפריאלי תורגש נוכחותן של מהפכות ושל הכרעות צבאיות. במוקדם או במאוחר, כוחות ההון, ההולכים ומתרכזים יותר ויותר, יתעמתו עם הרוב, ובמצב זה הבנקאות והצבא יהיו כוחות מנוגדים. אנו מצויים אפוא בקצה המנוגד של פרשנות התהליכים ההיסטוריים.

רק הזמנים הקרובים יוכיחו איזו תפיסה של העובדות נכונה, ועבור חלק, בהמשך למסורת השנים האחרונות, יהיו אלה "בלתי נתפסות". באותה רוח, מה יאמרו כאשר זה יקרה? כנראה שהאנושות חזרה לאחור, או בלשון וולגרית יותר, "העולם השתגע". אנו סבורים שתופעות כגון אי-רציונליות גוברת, הופעת דתיות עזה ורבות אחרות אינן שייכות לעבר אלא מתאימות לשלב חדש, שיהיה צורך להתמודד עמו בכל האומץ האינטלקטואלי ובכל המחויבות האנושית שאנו מסוגלים לה. אין טעם להמשיך לטעון שהתפתחותה הטובה ביותר של החברה תואמת את העולם הנוכחי. חשוב יותר להבין שהמצב שאנו חווים מוביל ישירות להתמוטטותה של שיטה שלמה, שחלק רואים בה פגומה אך "ניתנת לשיפור". אין בנמצא שיטה נוכחית כזו שהיא "ניתנת לשיפור". להפך: בה מגיעה לשיאה אי-האנושיות של מכלול הגורמים שהצטברו במשך שנים רבות. אם מישהו שופט הצהרות אלה כחסרות בסיס, זוהי זכותו המלאה, ובלבד שיציג עמדה קוהרנטית משלו. ואם יטען שעמדתנו פסימית, אנו גורסים כי מול התהליך המכני השלילי הזה יגבר דווקא הכיוון להומניזציה של העולם, שיידחף בידי המהפכה שבסופו של דבר ייצרו הקבוצות האנושיות הגדולות, המנושלות כיום מגורלן. קבלו נא דרישת שלום.

אגרת תשיעית אל ידידי

חברים יקרים:

פעמים רבות קיבלתי מכתבים שבהם נשאלת השאלה: "מה קורה כיום עם זכויות האדם?" באופן אישי אני יכול לתת לכך תשובה מדויקת. נדמה לי כי דווקא המדינות שחתמו על "ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם", כלומר למעלה מ-160 מדינות בעולם, הן שצריכות לדעת מה קורה. מדינות אלו חתמו ב-10 בדצמבר 1948, או מאוחר יותר, על קבלת המסמך שנוסח במסגרת האומות המאוחדות. כולן ידעו על מה הן חותמות, כולן התחייבו להגן על הזכויות שהוכרזו. בנוסף נחתם הסכם הלסינקי, והמדינות מינו נציגים לוועדות זכויות האדם ולבתי דין בין-לאומיים.

1. הפרות זכויות האדם

אילו היינו מביטים על המתרחש בתחום זה כעל מעין כרוניקה יומיומית, היה עלינו לנסח מחדש את השאלה כך: "מה קורה עם המשחק הצבוע של הממשלות בטיפול בזכויות האדם?" די היה לעקוב באופן מינימלי אחר סוכנויות הידיעות, להקשיב לעיתונים, כתבי עת, רדיו וטלוויזיה, כדי לענות על השאלה. הבה ניקח כדוגמה את הדו"ח האחרון של אמנסטי אינטרנשיונל (משנת 1992 בלבד), ונציג בתמצית חלק מהנתונים שסופקו.

הפרות זכויות האדם החריפו ברחבי העולם, על רקע אסונות בולטים כגון המלחמות ביוגוסלביה ובסומליה. אסירי מצפון הוחזקו ב-62 מדינות; עיניים ממוסדים התקיימו ב-110 מדינות; ורציחות פוליטיות שבוצעו בידי ממשלות התרחשו ב-45 מדינות. המלחמה בבוסניה-הרצגובינה חשפה בבירור מעשי התעללות וטבח שביצעו כל הצדדים נגד עשרות אלפי בני אדם שנרצחו, עונו והורעבו, לעיתים קרובות אך ורק בשל מוצאם האתני. תופעות דומות נצפו גם בטג'יקיסטן ובאזרבייג'ן.

הדיווחים על עינויים והתעללות מצד כוחות הביטחון עלו באופן ניכר בגרמניה, בצרפת, בספרד, בפורטוגל, ברומניה ובאיטליה, ובמקרים רבים היה למוצאם האתני של הקורבנות משקל מכריע. גם קבוצות אופוזיציה חמושות בבריטניה, בספרד ובטורקיה ביצעו הפרות חמורות של זכויות אדם. בארצות הברית הוצאו להורג 31 בני אדם — המספר הגבוה ביותר מאז 1977, השנה שבה הוחזר עונש המוות. אלפי אזרחים לא חמושים נהרגו בסומליה בתקופה זו. באמריקה הלטינית רצחו כוחות ביטחון "וכיתות מוות" כ-4,000 בני אדם.

בוונצואלה התרחשו עשרות מעצרים והוצאות להורג של אסירים פוליטיים בעקבות השעיית הערביות החוקתיות לאחר ניסיונות ההפיכה ב-4 בפברואר וב-27 בנובמבר. בקובה הוחזקו כ-300 בני אדם במאסר מסיבות פוליטיות, אך מאחר שלא הותרה כניסת משקיפים בין-לאומיים של אמנסטי, לא ניתן היה לאמת את הנתונים. בברזיל הרגה המשטרה 111 אסירים במהלך מרד בכלא בסאו פאולו, ובאותה עת, בסאו פאולו, בריו דה ז'ניירו ובאזורים אחרים במדינה, הוצאו להורג מאות ילדים ו"בלתי רצויים" נוספים.

בפרו נעלמו 139 בני אדם ו-65 אחרים הוצאו להורג ללא משפט בידי כוחות הביטחון. התקבלו דיווחים על התעללות נרחבת באזורים הרריים וכפריים, וכ-70 בני אדם נידונו למאסר עולם לאחר הליכים משפטיים בלתי תקינים. גם קבוצות אופוזיציה חמושות רצחו עשרות בני אדם באזורים שונים במדינה.

בקולומביה דחה היועץ הנשיאותי לענייני זכויות אדם את התלונות החוזרות ונשנות, וטען כי מדובר במידע שמפצים יריבים פוליטיים המבקשים לעוות את המציאות. ואולם אמנסטי דיווח שכוחות הביטחון והקבוצות הפרא-צבאיות הוציאו להורג ללא משפט לא פחות מ-500 בני אדם, בעוד שקבוצות אופוזיציה חמושות וארגוני סמים רצחו כ-200 נוספים.

אמנסטי מוסיף כי המאבק בלוחמים האסלאמיים הוביל להידרדרות חמורה במצב זכויות האדם במדינות ערביות אחדות, ובהן אלג'יריה ומצרים. עיניים, משפטים בלתי הוגנים, רציחות פוליטיות, "היעלמות" והפרות חמורות נוספות בוצעו על ידי סוכני ממשלה ברחבי המזרח התיכון. במצרים הקלה חקיקה חדשה על עיניים של עצירים פוליטיים, ושמונה לוחמים אסלאמיים נידונו למוות בידי בית דין צבאי לאחר הליך בלתי הוגן. באלג'יריה נכלאו עד 10,000 בני אדם ללא אישום או משפט במחנות מבודדים במדבר.

מנגד, קבוצות פונדמנטליסטיות קיבלו אחריות לרצח אזרחים ולהפרות חמורות של זכויות אדם באלג'יריה, במצרים ובשטחים הנתונים לשליטת ישראל. מעצרים ללא משפט נפוצים במיוחד בסוריה, אך מתקיימים גם בישראל, בלבוב, בעיראק, בכווית, בערב הסעודית, במרוקו ובתוניסיה. בסין הצביעה אמנסטי על מספרם הגבוה של אסירי "מצפון" ועל ענישה של פעילים פוליטיים ללא הליך משפטי מוקדם.

סוכנויות עיתונות שונות הציגו מפות עולם שבהן עשרות מדינות מסומנות כהפרות זכויות אדם, ואחרות כזירות של מלחמות דתיות ואתניות רוויות הרורים. במקומות אחרים מסומנות נקודות שבהן אלפים מתו ברעב, במולדתם או במהלך גלי הגירה גדולים.

עם זאת, אין האמור לעיל ממצה את נושא זכויות האדם, וממילא לא את מכלול ההפרות.

2. זכויות האדם, השלום וההומניטריות, כתירוץ להתערבות

כיום מדברים שוב, ובעוצמה גוברת, על זכויות האדם. אולם זהותם של נושאי הדגל השתנתה. בעשורים קודמים היו אלה הזרמים הפרוגרסיביים שפעלו באופן פעיל להגנת העקרונות שעוגנו בהסכמות הבין-לאומיות. כמובן שגם אז לא חסרו דיקטטורות אשר בשם אותן זכויות לעגו לצרכים ולחירויות של היחיד והקולקטיב. היו שטענו כי כל עוד אין מערערים על השיטה השלטת, יסופקו לאזרחים דיור, בריאות, חינוך ותעסוקה; שאין לבלבל חירות עם "הפקרות", ו"הפקרות", מבחינתם, הייתה עצם הערעור על המשטר.

היום הימין הוא שאסף אליו את אותם דגלים, ופעילותו בשם זכויות האדם והשלום בולטת במיוחד באותן מדינות שאינן מצויות בשליטתו. באמצעות מנגנונים בין-לאומיים מסוימים מארגנים כוחות התערבות המסוגלים להגיע לכל נקודה בעולם כדי לכפות "צדק". תחילה מביאים תרופות ומזון, ואחר כך פותחים באש על האוכלוסייה, תוך העדפת הפלג המשועבד להם בצורה הנוחה ביותר. בקרוב יוכל כל גיס חמישי לטעון שבארצו נרמסות זכויות האדם או מופר השלום כדי להזמין את המתערבים. למעשה, אמנות ובריתות פרימיטיביות להגנה הדדית שודרגו למסמכים המכשירים את פעולתם של כוחות "ניטרליים". כך מוטמעת מחדש הפקס רומנה הישנה.

אלו גלגולים של אותה ציפור: מן הנשר שעל דגלי הלגינות, דרך יונת השלום של פיקאסו, ועד לימינו, שבהם צמחו לה טפרים. היא אינה שבה עוד לתיבת נוח עם עלה זית במקורה, אלא לתיבת ההון, כשדולר אחוז במקורה החזק.

הכול מתובל בטיעונים רכים. אך בזה בדיוק יש להיזהר: גם כאשר ההתערבות במדינות אחרות נעשית מטעמים הומניטריים ברורים, נקבעים תקדימים להצדקת פעולות עתידיות מטעמים הרבה

פחות הומניטריים והרבה פחות שקופים. יש לשים לב כי עם התעצמות הגלובליזציה מקבל האו"ם תפקיד צבאי הולך וגדל, הטומן בחובו סכנות רבות. שוב מועמדות בסכנה ריבונותם והגדרתם העצמית של עמים באמצעות מניפולציה במושגי שלום וסולידריות בין-לאומית.

נניח בצד את שאלת השלום ונבחן מקרוב את זכויות האדם עצמן. כידוע, הן אינן מוגבלות לחופש המצפון, לחירות הפוליטית ולחופש הביטוי. ההגנה עליהן אינה מצטמצמת למניעת רדיפה, מאסר או מוות של אזרחים בשל דעותיהם. כלומר, אין מדובר רק בהגנה מפני אלימות פיזית ישירה. בנקודה זו שורר בלבול רב ועבודה מושגית רשלנית, אף כי כמה עקרונות יסוד נקבעו בביור בהצהרה.

3. זכויות האדם האחרות

המסמך, בסעיף 2.1, קובע: "לכל אדם כל הזכויות והחירויות המוכרזות בהצהרה זו, ללא כל הבחנה מטעמי גזע, צבע, מין, שפה, דת, דעה פוליטית או אחרת, מוצא לאומי או חברתי, רכוש, לידה או מעמד אחר." ובין הזכויות המנויות: סעיף 23.1. לכל אדם הזכות לעבודה, לבחירה חופשית של עבודתו, לתנאי עבודה הוגנים ומספקים ולהגנה מפני אבטלה."; סעיף 25.1. "לכל אדם הזכות לרמת חיים נאותה שתבטיח את בריאותו ורווחתו ואת בריאות ורווחת משפחתו, לרבות מזון, לבוש, דיור, טיפול רפואי ושירותים סוציאליים חיוניים; וכן הזכות לביטחון במקרה של אבטלה, מחלה, נכות, אלמנות, זקנה או מחסור אחר בנסיבות שאינן תלויות בו."

הסעיפים הללו מבוססים על תפיסת השוויון והאוניברסליות של זכויות האדם. אין בהצהרה, לא ברוחה ולא בלשונה, תנאים כגון: "הזכויות יכובדו רק אם אינן פוגעות במשתנים מקרו-כלכליים" או "הזכויות יכובדו לאחר שנגיע לחברת שפע". ואולם אפשר לעקם את משמעות הדברים באמצעות סעיף 22, הקובע: "לכל אדם, כחבר בחברה, הזכות לביטחון סוציאלי ולהגשמת הזכויות הכלכליות, החברתיות והתרבותיות החיוניות לכבודו ולהתפתחות החופשית של אישיותו, באמצעות מאמץ לאומי ושיתוף פעולה בין-לאומי, בהתאם לארגון ולמשאבים של כל מדינה." במילים "בהתאם לארגון ולמשאבים של כל מדינה" מתמוסס בפועל מימוש הזכויות, ומכאן קצרה הדרך לדין במודלים כלכליים.

נניח מדינה בעלת ארגון ומשאבים מספקים, העוברת לפתע לכלכלת שוק חופשי. המדינה תצטמצם לתפקיד של "מנהלת" בלבד, בעוד שהמגזר הפרטי יתמקד בפיתוח עסקיו. תקציבי הבריאות, החינוך והביטחון הסוציאלי יקוצצו בהדרגה. המדינה תחדל מלהיות גורם של סעד, ולכן לא תישא עוד באחריות. גם המגזר הפרטי לא יידרש לשאת באחריות, שכן החוקים שהיו יכולים לחייבו להגן על זכויות אלה ישונו. העסקים אף יתעמתו עם תקנות בטיחות ובריאות בעבודה. אך רעיון ההפרטה, והפרקטיקה שלה, ימלאו את החלל שנוצר, והחברות יספקו שירותים למי שיכול לשלם. כך יזכו כ-20% מן האוכלוסייה למענה לצורכיהם.

במצב כזה, מי יגן על זכויות האדם בתפיסתן האוניברסלית והשוויונית, אם הן תיושמנה "בהתאם לארגון ולמשאבים של כל מדינה"? הרי לפי אידיאולוגיה זו, "ככל שמנגנון המדינה קטן יותר, כך כלכלתה משגשגת יותר". בתוך דיון כזה עוברים בקלות מהצהרה אידיאלית על "שפע כללי" לאכזריות המוצגת כאולטימטום: אם החוקים מגבילים את ההון, הוא יעזוב; לא יהיו השקעות, לא יהיו הלוואות או מחזור חובות; הייצוא והייצור ייפגעו, ולבסוף יקרוס הסדר החברתי. כך מוצגת בפשטות אחת מתוכניות הסחיטה הרבות.

אם כך הוא במדינה בעלת משאבים, קל לדמיין את ההחמרה במדינות שאין להן אפילו את התנאים הבסיסיים. במסגרת הסדר העולמי החדש והתלות הכלכלית ההדדית, ההון, בכל המדינות, עשירות ועניות, מאיים על התפיסה האוניברסלית והשוויונית של זכויות האדם.

אולם דיון זה אינו יכול להצטמצם לפרשנות דקדוקית של סעיף 22, משום שבהצהרה כולה אין ערך כלכלי המוצב מעל בני אדם ומייחס את זכויותיהם. אין זה לגיטימי לטעון שעלינו להקדיש תחילה את כל המאמצים למשתנים מקרו-כלכליים ורק לאחר שנגיע "לשפע" נעסוק בזכויות האדם. זו תפיסה לינארית מגושמת לא פחות מאשר לומר: "מאחר שהחברה כפופה לחוק הכבידה, נפתור תחילה בעיה זו ורק אחר כך נדבר על זכויות אדם." חברה בריאה אינה בונה על מדרונות לא יציבים משום שהיא מניחה מראש את אילוצי הכבידה; באותה מידה ידועים גם האילוצים הכלכליים וחשיבות פתרונם ביחס לחיי אדם. מכל מקום, אלו הערות צד שאינן נוגעות בלב הסוגייה.

הדיון בזכויות האדם אינו מצטמצם לסוגיות של עבודה, שכר וסיוע, כשם שבעבר לא הוגבל לחופש הביטוי ולחירות המצפון. הצבענו על פגם מסוים בניסוח ההצהרה, אך עדיין נכון לומר כי די היה ביישום קפדני של סעיפיה בידי כל הממשלות כדי שעולם זה היה חווה שינוי חיובי בעל משמעות עצומה.

4. האוניברסליות של זכויות האדם והתזה התרבותית

קיימות תפיסות שונות של האדם, וגיוון זה בנקודות המבט מבוסס לעיתים קרובות על התרבויות השונות שמהן נצפית המציאות. מה שאנו מציגים משפיע באופן גלובלי על סוגיית זכויות האדם. אכן, אל מול הרעיון של אדם אוניברסלי, בעל אותן זכויות ואותן פונקציות בכל החברות, מועלית כיום התזה "התרבותית", המגינה על עמדה שונה בנושאים אלה. כך, תומכי עמדה זו סבורים שזכויות האדם האוניברסליות כביכול אינן אלא הכללה של נקודת המבט המערבית, הטוענת לתקפות אוניברסלית בלתי מוצדקת. קחו, למשל, את סעיף 16.1: "לגברים ולנשים, מגיל הנישואין, יש זכות, ללא כל הגבלה מטעמי גזע, לאום או דת, להינשא ולהקים משפחה; והם זכאים לזכויות שוות בנוגע לנישואין, במהלך הנישואין ובמקרה של פירוק הנישואין"; 16.2: "נישואים ייכרתו רק מתוך הסכמה חופשית ומלאה של בני הזוג המיועדים"; 16.3: "המשפחה היא היחידה הטבעית והבסיסית של החברה וזכאית להגנה מצד החברה והמדינה." שלושת תתי-הסעיפים הללו של סעיף 16 מעוררים קשיים רבים בפרשנות וביישום במספר תרבויות, מן המזרח התיכון והלבנט, דרך אסיה ועד אפריקה. כלומר, הם מעוררים קשיים ברוב האנושות. עבור עולם רחב ומגוון זה, אפילו הנישואין והמשפחה אינם תואמים את הפרמטרים שנראו כה "טבעיים" למערב. לפיכך, מוסדות אלה וזכויות האדם האוניברסליות המתייחסות אליהם נתונים במחלוקת. כך גם לגבי תפיסת המשפט בכלל והצדק: אם נשווה בין רעיונות ענישת העבריין לבין שיקומו של מי שעבר על החוק, נראה כי אלו נושאים שאין לגביהם הסכמה אפילו בין מדינות מאותו הקשר תרבותי מערבי. החזקת נקודת המבט של התרבות העצמית כתקפה לכל האנושות מובילה למצבים גרוטסקיים ממש. כך, בארצות הברית נתפסת כפגיעה בזכויות האדם האוניברסליות הכריתה החוקית של יד הגנב, הנהוגה בכמה מדינות ערביות, בעוד שמתקיים דיון אקדמי בשאלה האם הומאני יותר גז ציאניד, מכת חשמל של 2,000 וולט, זריקה קטלנית, תלייה או תענוג מקברי אחר של עונש המוות. אך ברור גם שכשם שבמדינה זו יש חלק גדול מן החברה המתנגד לעונש מוות, במקום האחר ישנם מתנגדים רבים לכל סוג של עונש גופני לאסיר. המערב עצמו, הנגרר בעקבות שינויים במנהגים ובמסורות, מוצא את עצמו במבוכה בבואו להגן על תפיסתו המסורתית של המשפחה "הטבעית". האם יכולה להתקיים כיום משפחה עם ילדים מאומצים? בוודאי שכן. האם יכולה להתקיים משפחה שבה בני הזוג הם מאותו מין? חלק מן החקיקות כבר מקבלות זאת. מה אם כן מגדיר משפחה — אופייה ה"טבעי" או ההתחייבות הרצונית למלא תפקידים מסוימים? על אילו נימוקים ניתן לבסס את עליונות המשפחה המונוגמית של תרבויות מסוימות על פני הפוליגמית או הפוליאנדרית של תרבויות אחרות? אם זהו מצב הדיון, האם ניתן להמשיך לדבר על חוק שניתן ליישום אוניברסלי על המשפחה? מהן זכויות האדם שיש להגן עליהן במוסד זה ומהן לא? ברור שהדיאלקטיקה בין התזה האוניברסלית (שאינה כה אוניברסלית בתחום שלה עצמה) לבין התזה התרבותית אינה יכולה להיפתר במקרה של המשפחה (שנטלת כאן כאחת

מדוגמאות רבות אפשריות), ואני חושש שגם לא ניתן לפתור אותה בתחומים אחרים של העשייה החברתית.

נאמר זאת בבירור: כאן עומדת על הפרק תפיסה כוללת של האדם שאינה מבוססת דיה על ידי כל העמדות המתעמתות. הצורך בתפיסה כזו ברור, שכן לא המשפט בכלל ולא זכויות האדם בפרט יוכלו לגבור אם לא יובהרו במשמעותם העמוקה ביותר. כבר אין זה מספיק להעלות באופן מופשט את השאלות הכלליות ביותר של המשפט. או שמדובר בזכויות שכדי להיות תקפות תלויות בשלטון, או שמדובר בזכויות כשאיפות המבקשות להתגשם. על כך אמרנו בהזדמנות אחרת (החוק, הנוף האנושי, להאניש את העולם): "אנשים מעשיים לא הלכו לאיבוד בתיאוריות והצהירו שנחוץ שיהיה חוק כדי שיתקיים קיום חברתי. נטען גם שהחוק נוצר כדי להגן על האינטרסים של מי שמטילים אותו. נראה שהמצב המקדים של כוח הוא שמקים חוק מסוים, שבתורו מכשיר את הכוח. כך שהכוח, כהטלת כוונה — מקובלת או לא — הוא הנושא המרכזי. נאמר שהכוח אינו מוליד זכויות, אך חוסר היגיון זה יכול להתקבל אם חושבים על הכוח רק כעובדה פיזית ברוטלית, כאשר למעשה הכוח (כלכלי, פוליטי וכו') אינו צריך להיות מוצג באופן מוחשי כדי להיות נוכח ולכפות כבוד. מצד שני, גם הכוח הפיזי (של הנשק, למשל), המתבטא באיום הגלוי שלו, כופה מצבים המוצדקים משפטית, ואיננו צריכים להתעלם מכך שהשימוש בנשק בכיוון זה או אחר תלוי בכוונה האנושית ולא בזכות...". ובהמשך: "מי שמפר חוק מתעלם ממצב שנכפה בהווה, וחושף את זמניותו (עתידו) להחלטות של אחרים. אך ברור שאותו 'הווה' שבו החוק מתחיל להיות תקף יש לו שורשים בעבר. המנהג, המוסר, הדת או ההסכמה החברתית הם בדרך כלל המקורות המוזכרים כדי להצדיק את קיום החוק. כל אחד מאלה, בתורו, תלוי בכוח שכפה אותו. ומקורות אלה נבחנים מחדש כאשר הכוח שיצר אותם נחלש או השתנה באופן כזה שהשמירה על הסדר המשפטי הקודם מתחילה להתנגש עם ה'הגיוני', עם ה'היגיון הבריא' וכו'. כאשר המחוקק משנה חוק או קבוצת נציגים של העם משנה את החוקה הבסיסית של מדינה, לכאורה אין הפרה של החוק בכלל, משום שהפועלים אינם חשופים להחלטות של אחרים, שכן בידיהם הכוח, או שהם פועלים כנציגי כוח, ובמצב זה מתבהר שהכוח מוליד זכויות וחובות ולא להפך." "לסיום הציטוט: "לזכויות האדם אין את התוקף האוניברסלי הרצוי, שכן הן אינן תלויות בכוח האוניברסלי של האדם אלא בכוח של חלק על השלם. אם התביעות הבסיסיות ביותר לשליטה בגוף עצמו נרמסות בכל העולם, אנו יכולים לדבר רק על שאיפות שיצטרכו להפוך לזכויות. זכויות האדם אינן שייכות לעבר; הן מצויות שם, בעתיד, מושכות את הכוונה ומזינות מאבק המתעורר מחדש בכל הפרה חדשה של ייעוד האדם. לכן, לכל תביעה הנעשית לטובתן יש משמעות, שכן היא מראה לכוחות הנוכחיים שהם אינם כל-יכולים ושאינן להם שליטה על העתיד".

על תפיסתנו הכללית של האדם אין צורך לחזור כאן, ולא לאשר מחדש שההכרה שאנו נותנים במציאויות התרבותיות המגוונות אינה מבטלת את קיומו של מבנה אנושי משותף בהתהוות היסטורית ובכיוון מתכנס. המאבק להקמת אומה אנושית אוניברסלית הוא גם המאבק, מכל תרבות, למען תוקף הולך ומדייק של זכויות האדם. אם בתרבות מסוימת לפתע אין מכירים בזכות לחיים מלאים ולחופש, תוך העמדת ערכים אחרים מעל האדם, הרי שמהו שם סטה, משהו הוסט מן הייעוד המשותף — ואז יש לגנות בבירור את ביטויה של אותה תרבות בנקודה מדויקת זו. נכון שיש בידינו ניסוחים לא מושלמים של זכויות האדם, אך זהו לעת עתה כל מה שיש לנו כדי להגן עליו ולשכלל. זכויות אלה נחשבות כיום לשאיפות בלבד ואינן יכולות להיות תקפות במלואן נוכח הכוחות המבוססים. המאבק לתוקף מלא של זכויות האדם מוביל, בהכרח, לערעור הכוחות הנוכחיים, תוך כיוון הפעולה להחלפתם בכוחות של חברה אנושית חדשה.

קבלו נא דרישת שלום.

אגרת עשירית אל ידידי

חברים יקרים:

מה יהיה גורלם של האירועים הנוכחיים? האופטימיסטים סבורים שניכנס לחברה עולמית של שפע, שבה הבעיות החברתיות ייפתרו; מעין גן עדן עלי אדמות. הפסימיסטים חושבים שהסימפטומים הנוכחיים מצביעים על מחלה הולכת ומחריפה של המוסדות, של הקבוצות האנושיות ואפילו של המערכת הדמוגרפית והאקולוגית הגלובלית; מעין גיהנום עלי אדמות. אלה המייחסים חשיבות יחסית למכניקה ההיסטורית משאירים הכול תלוי בהתנהגות שנאמץ ברגע הנוכחי: גן העדן או הגיהנום יהיו תלויים בפעולה שלנו. וכמובן, יש גם כאלה שכלל לא אכפת להם מה יקרה למי שאינו הם עצמם.

מבין כל הדעות, חשובה לנו זו המתנה את העתיד במה שנעשה היום. עם זאת, גם בעמדה זו יש הבדלי גישה. יש האומרים שמכיוון שהמשבר הזה נגרם על ידי תאוות הבצע של הבנקים והחברות הרב-לאומיות, הרי שכאשר יגיעו לנקודה מסוכנת לאינטרסים שלהם, הם יפעילו מנגנוני התאוששות, כפי שקרה בהזדמנויות קודמות. באשר לפעולה, הם מעודדים הסתגלות הדרגתית לתהליכי ההתמרה של הקפיטליזם לטובת הרוב. אחרים, לעומת זאת, מציינים שאין זה נכון לתלות את כל המצב ברצון של קבוצות המיעוט, ולכן יש להביע את רצון הרוב באמצעות פעולה פוליטית והסברה בקרב העם הנתון לסחיטה מצד השיטה השלטת. לדבריהם יגיע רגע של משבר כללי במערכת, ויש לנצל מצב זה למען המהפכה. מעבר לכך יש הטוענים שהן ההון והן העבודה, התרבויות, המדינות, צורות הארגון, הביטויים האמנותיים והדתיים, הקבוצות האנושיות ואפילו הפרטים עצמם, מסובכים בתהליך של האצה טכנולוגית ופירוק מבני שאינם שולטים בו. מדובר בתהליך היסטורי ארוך שכיום מגיע לכדי משבר עולמי ומשפיע על כל המערכות הפוליטיות והכלכליות, כאשר חוסר הארגון הכללי או ההתאוששות הכללית אינם תלויים בהן. *התומכים בראייה מבנית זו מתעקשים שיש צורך לגבש הבנה כוללת של תופעות אלה, תוך כדי פעולה בתחומים המינימליים של הייחודיות החברתית, הקבוצתית והאישית. בהינתן הקישוריות של העולם, הם אינם תומכים בהצלחות הדרגתיות שיאומצו חברתית לאורך זמן, אלא מנסים ליצור סדרה של "אפקטי הדגמה" חזקים דיים כדי לחולל תפנית כללית בתהליך.* בהתאם לכך הם מדגישים את יכולת הבנייה של האדם להתמסר לשינוי היחסים הכלכליים, לשנות את המוסדות ולהיאבק ללא הפסקה כדי לפרק את כל הגורמים המביאים לנסיגה שאין ממנה חזרה. אנו מצטרפים לעמדה האחרונה הזו. ברור שגם עמדה זו, כמו הקודמות, פושטו, ובנוסף לכך הושמטו חלופות רבות הנובעות מכל אחת מהן.

1. הפירוק המבני וגבולותיו

חשוב להדגיש את גבולות הפירוק המבני-הפוליטי, בהתחשב בכך שהוא לא ייעצר עד שיגיע לבסיס החברתי ולפרט. הבה נדגים. בכמה מדינות ניכר יותר מאשר באחרות אובדן הכוח הפוליטי המרכזי. הודות להתחזקות האוטונומיות או ללחץ של זרמים בדלניים קורה שקבוצות אינטרסים מסוימות, או בפשטות קבוצות אופורטוניסטיות, היו רוצות לעצור את התהליך בדיוק בנקודה שבה השליטה במצב תישאר בידיהן. בהתאם לשאיפות אלה, הקנטון הבדלני, או הרפובליקה החדשה שנפרדה מן המדינה הקודמת, או האוטונומיה שהשתחררה מן הכוח המרכזי, אמורים להישאר כמבני הארגון החדשים. אך קורה שכוחות אלה מתחילים להיות מאותגרים על ידי המיקרו-אזורים, העיריות או הקומונות, המחוזות וכו'. איש אינו מבין מדוע אוטונומיה שהשתחררה מן הכוח המרכזי צריכה, בתורה, לרכז כוח ביחס ליחידות קטנות יותר, גם אם מועלה כתירוץ השימוש באותה שפה, פולקלור משותף או "קולקטיב היסטורי ותרבותי" שאינו ניתן למדידה, שכן כאשר מדובר בגביית מיסים וכספים,

הפולקלור נותר רק לתיירות ולחברות התקליטים. במקרה שהעיריות ישתחררו מן הכוח האוטונומי, השכונות יישמו את אותו היגיון, וכך תימשך השרשרת עד לשכנים החיים משני צדי הרחוב. מישהו עלול לומר: "מדוע עלינו לשלם את אותם מיסים – אנחנו שחיים מצד זה של הקו ואלה שחיים מן הצד השני? יש לנו תנאי חיים גבוהים יותר, והמיסים שלנו הולכים לפתור את הבעיות של האנשים האחרים האלה שאינם רוצים להתקדם במאמץ שלהם. מוטב שכל אחד יסתדר עם מה שיש לו". כמובן שבכל בית בשכונה אפשר היה לשמוע את אותן דאגות, ואיש לא יוכל לעצור את התהליך המכני הזה בדיוק בנקודה שמעניינת אותו. כלומר, דבר לא יעצר בתהליך פשוט של פיאודליזציה בסגנון ימי הביניים, שנקבע בידי אוכלוסיות מצומצמות ומרוחקות ועל ידי יחסי חליפין ספורדיים דרך דרכי תקשורת הנשלטות בידי האחוזות המתנגשות או בידי כנופיות גובי אגרה. המצב אינו דומה לתקופות אחרות מביחנת ייצור, צריכה, טכנולוגיה, תקשורת, צפיפות דמוגרפית וכו'.

מן הצד השני, האזורים הכלכליים והשווקים המשותפים נוטים לשאוב אליהם את כוח ההכרעה של המדינות הישנות. באזור נתון, האוטונומיות יכולות לחמוק מן האחדות הלאומית הישנה, אך גם העיריות, או קבוצות של עיריות, ייטו לדלג על הרמות המנהליות הישנות ולבקש את הכללתן במבנה-העל האזורי החדש, תוך דרישת השתתפותן כחברות מלאות. אותן אוטונומיות, או עיריות, או קבוצות של עיריות, שיהיו בעלות פוטנציאל כלכלי חזק, יכולות להישקל ברצינות בידי האחדות האזורית.

שום דבר אינו מונע שבמלחמה הכלכלית בין הגושים האזוריים השונים כמה מדינות חברות יתחילו לכוון יחסים "דו-צדדיים או רב-צדדיים", תוך בריחה מתחום השוק האזורי שבו הן כלולות. מדוע, למשל, אנגליה לא תוכל לכוון יחסים הדוקים יותר עם נאפט"א (NAFTA), הסכם הסחר החופשי של צפון אמריקה, כאשר היא משיגה תחילה חריגים בתוך הקהילה האירופית ואחר כך, בהתאם להתקדמות העסקים, מה ימנע ממנה להיכלל בשוק האזורי החדש תוך נטישת הקודם? ואם קנדה תיכנס לתהליך של היפרדות, מה ימנע מקוויבק להתחיל משא ומתן מחוץ לאזור הנאפט"א? כבר לא יוכלו להתקיים בדרום אמריקה ארגונים מסוג אלס"ח (ALALC) האגודה הלטינו-אמריקאית לסחר חופשי או הסכם האנדים, אם קולומביה וצ'ילה יתחילו לשלב את כלכלותיהן במטרה להיכלל בנאפט"א מול מרקוסור (Mercosur), שיושפע מהפרדות אפשריות בברזיל. מן הצד השני, אם טורקיה, אלג'יריה ונקודות אחרות בדרום הים התיכון יתחילו בהכללתן בקהילה האירופית, המדינות המודרות מן האיחוד יחזקו את התקרבותן ההדדית כדי לנהל משא ומתן כמכלול עם אזורים גיאוגרפיים אחרים. ומה יקרה בהקשר של הגושים האזוריים שאנו רואים היום, עם מעצמות כמו סין, רוסיה ומזרח אירופה, בהינתן השינויים הצנטריפוגליים המהירים שלהן?

סביר להניח שהדברים לא יתפתחו בדיוק כפי שבדוגמאות שנתנו, אך המגמה לאזוריות יכולה ללבוש דרכים בלתי צפויות ולהוביל לתרשים שונה מאוד מזה המוצע כיום על בסיס הרציפות הגיאוגרפית, ולכן גם על בסיס הדעה הקדומה הגיאופוליטית השגרתית. כך יכול להיווצר אי-סדר חדש בתוך תרשימים חדשים, שמטרתם אינה רק איחוד כלכלי אלא גם כינון של גוש פוליטי וצבאי. ומכיוון שבסופו של דבר יהיה זה ההון הגדול שיכריע בדבר ההתפתחות המיטבית של עסקיו, אין לאיש סיבה להיות בטוח כל כך בדימוי של מפות אזוריות מסודרות על פי רציפות גיאוגרפית, שבה הכביש, מסילת הרכבת והקשר הרדיאלי היו הפרוטוגוניסטים, אך שכיום נוטים להיות מעוצבים מחדש בידי התנועה האווירית והימית בהיקפים גדולים והתקשורת הלוויינית העולמית. כבר בתקופת הקולוניאליזם הוחלפה הרציפות הגיאוגרפית במשבצות של מעצמות גדולות שמעבר לים, שדעכו עם שתי מלחמות העולם. ההסתדרות-מחדש הנוכחית, בעיני חלק, מחזירה את הבעיה לשלבים טרום-קולוניאליים וגורמת להם לדמיין שאזור כלכלי חייב להיות מאורגן ברצף מרחבי, ובכך הם משליכים את הלאומיות הפרטית שלהם לסוג של "לאומיות" אזורית.

לסיכום, אנו אומרים שגבולות הפירוק המבני אינם נקבעים בפרט על ידי המדינות החדשות שהשתחררו או האוטונומיות ששחררו מכוח מרכזי, ואף אינם נקבעים בכלל על ידי אזורים כלכליים המאורגנים על בסיס הרציפות הגיאוגרפית. גבולות הפירוק המבני מגיעים, במינימום, עד לשכן הפשוט ולפרט, ובמקסימום, עד לקהילה העולמית.

2. תחומים חשובים בתופעת ההתפרקות המבנית

ברצוני להדגיש, מבין רבים אפשריים אחרים, שלושה תחומים של ההתפרקות המבנית: הפוליטי, הדתי והבין-דורי.

ברור שהמפלגות יחליפו זו את זו בתפיסת הכוח המדיני, המצומצם ממילא, וימותגו מחדש כ"ימין", "מרכז" ו"שמאל". כבר מתרחשות, ועוד יתרחשו, "הפתעות" רבות, כאשר יתברר שכוחות שנחשבו לנעלמים צצים מחדש, וכי התאגדויות ובריתות שהיו מושרשות במשך עשורים מתפרקות בתוך אווירת חוסר אמון כללית. אין זה חדש במשחק הפוליטי. מה שבאמת מקורי הוא שמגמות שלכאורה מנוגדות יוכלו להתחלף מבלי לשנות כהוא זה את תהליך ההתפרקות המבנית, שכמובן ישפיע עליהן עצמן. ואם מדובר במצע, בשפה ובסגנון פוליטי, נוכל לחזות בסינקרטיזם כללי שבו הקווים האידיאולוגיים מיטשטשים מיום ליום. מול מאבק של סיסמאות וצורות ריקות, האזרח הממוצע יתרחק מכל סוג של השתתפות ויתמקד במה שמוחשי ומיידי עבורו. אולם חוסר שביעות הרצון החברתי יורגש יותר ויותר באמצעות תופעות ספונטניות, אי-ציות אזרחי, גלישה לאלימות והופעת תופעות פסיכו-חברתיות בעלות צמיחה נפיעה. בנקודה זו מופיע באופן מסוכן האי-רציונליזם החדש, היכול להנהיג תוך אימוץ צורות של חוסר סובלנות כדגל מאבק. במובן זה ברור שאם כוח מרכזי מנסה לחנוק תביעות לעצמאות, העמדות ייטו להקצנה ויגררו את ההתאגדויות הפוליטיות למעגלי הכוח שלהן עצמן. איזו מפלגה תוכל להישאר אדישה, גם במחיר אובדן השפעתה, אם תתפרץ אלימות בנקודה מסוימת בשל סוגיה טריטוריאלית, אתנית, דתית או תרבותית? הזרמים הפוליטיים יידרשו לנקוט עמדות, כפי שקורה כיום במקומות שונים באפריקה (18 נקודות בקונפליקט); באמריקה (ברזיל, קנדה, גואטמלה וניקרגואה, מבלי להתחשב בתביעות הקהילות הילידיות של אקוודור ומדינות אחרות בדרום אמריקה, ומבלי להתייחס להחרפת הבעיה הגזעית בארצות הברית); באסיה (10 נקודות, כולל הסכסוך הסיני-טיבטי, אך מבלי להדגיש את ההבדלים הבין-קנטונליים הצצים ברחבי סין); בדרום אסיה והמזרח הרחוק (12 נקודות, כולל תביעות הקהילות הילידיות של אוסטרליה); במערב אירופה (16 נקודות); במזרח אירופה (4 נקודות, בהתייחסות לצ'כיה וסלובקיה, ליוגוסלביה לשעבר, לקפריסין ולברית המועצות לשעבר כנקודה אחת כל אחת, שכן אחרת מספר האזורים בסכסוך עלול להגיע ל-30, בהתחשב במספר המדינות בבלקן ובברית המועצות לשעבר שיש בהן קשיים בין-אתניים וגבוליים ביותר מ-20 רפובליקות המפוזרות ממזרח אירופה ואילך); ובלבנט ובמזרח התיכון (9 נקודות).

הפוליטיקאים יידרשו גם להתמודד עם ההקצנה שחוות הדתות המסורתיות, כפי שקורה בין מוסלמים להינדואיסטים בהודו ובפקיסטן, בין מוסלמים לנוצרים ביוגוסלביה לשעבר ובלבנון, ובין הינדואיסטים לבודהיסטים בסרי לנקה. הם יידרשו להגיב למאבקים בין כתות בתוך אותה דת, כפי שקורה באזור ההשפעה של האסלאם בין סונים לשיעים, ובאזור ההשפעה של הנצרות בין קתולים לפרוטסטנטים. הם אף יידרשו להשתתף ברדיפה הדתית שהחלה במערב באמצעות העיתונות והחקיקה המגבילה את חופש הפולחן והמצפון. ברור שהדתות המסורתיות ייטו להתנכל לצורות הדתיות החדשות המתעוררות ברחבי העולם. לפי "בעלי החשיבה הנכונה", בדרך כלל אתאיסטים אך באופן אובייקטיבי בני-ברית של הכת השלטת, ההתנכלות לקבוצות הדתיות החדשות "אינה מהווה הגבלה של חופש המחשבה אלא הגנה על חופש המצפון, שנפגע משטיפת המוח של הפולחנים החדשים אשר, נוסף על כך, פוגעים בערכים המסורתיים, בתרבות ובאורח החיים של הציביליזציה". כך

מתחילים פוליטיקאים שאינם קשורים לנושא הדתי לקחת צד באורגיה זו של ציד מכשפות, בין היתר משום שהם חוזים בפופולריות ההמונית שמתחילים להשיג הביטויים החדשים הללו של אמונה בעלת רקע מהפכני. הם כבר לא יוכלו לומר, כפי שנאמר במאה ה-19, "הדת היא אופיום להמונים"; הם כבר לא יוכלו לדבר על הבידוד המנומנם של ההמונים והיחידים, כאשר ההמונים המוסלמיים מכריזים על הקמת רפובליקות אסלאמיות; כאשר הבודהיזם ביפן, מאז קריסת הדת הלאומית שינטו בסוף מלחמת העולם השנייה, מניע את תפיסת השלטון בידי מפלגת קוֹמֵייטו; וכאשר הכנסייה הקתולית נוטה ליצירת זרמים פוליטיים חדשים לאחר שחיקת המפלגות הסוציאל-נוצריות זרם העולם השלישי באמריקה הלטינית ובאפריקה. בכל מקרה, הפילוסופים האתאיסטים של הזמנים החדשים יידרשו לשנות את מונחיהם ולהחליף בשיח שלהם את "אופיום להמונים" ב"אמפטמין להמונים".

ההנהגות יצטרכו לגבש עמדות ביחס לנוער, שמקבל יותר ויותר מאפיינים של "קבוצת סיכון", משום שמייחסים לו נטיות מסוכנות לסמים, לאלימות ולניכור. הנהגות המתעקשות להתעלם מן השורשים העמוקים של תופעות אלו אינן מסוגלות להציע מענה הולם באמצעות השתתפות פוליטית, פולחן מסורתי או הבטחות של ציביליזציה מתנוונת המנוהלת בידי הכסף. בינתיים מתאפשר ההרס הנפשי של דור שלם, ובמקביל מופיעים כוחות כלכליים חדשים המרוויחים באופן ציני מן החרדה ומן הנטישה הפסיכולוגית של מיליוני בני אדם.

רבים שואלים כיום מדוע האלימות בקרב הצעירים גוברת, כאילו לא היו אלה הדורות הקודמים, ובמיוחד הדור המחזיק כיום בכוח, ששכללו אלימות שיטתית, תוך ניצול אפילו של ההתקדמות המדעית והטכנולוגית כדי ליעל את מנגנוני המניפולציה שלהם. יש המדגישים "אוטיזם" מסוים של הנוער, ובהתאם לכך מנסים לקשור בין הארכת תוחלת החיים של המבוגרים לבין פרק ההכשרה המתארך הנדרש מן הצעירים עד שיעברו את סף ההשתלבות. יש להסבר זה אחיזה מסוימת, אך הוא רחוק מלהספיק כאשר מבקשים להבין תהליכים רחבים יותר.

מה שניתן לראות הוא שהדיאלקטיקה הבין-דורית, מנוע ההיסטוריה, נתקעה זמנית, וכך נפעה תהום מסוכנת בין שני עולמות. בהקשר זה ראוי להזכיר שכאשר הוגה דעות התריע כבר לפני עשרות שנים מפני אותן מגמות, שהיום כבר מתגלות כבעיות מוחשיות, המנדרינים ומעצבי דעת הקהל שלהם לא עשו אלא להזדעזע ולהאשים אותו בעידוד "מלחמה בין-דורית". באותם ימים כוח צעיר אדיר, שהיה אמור לבטא הן את הופעת התופעה החדשה והן את ההמשך היצירתי של התהליך ההיסטורי, הוסט אל הדרישות הערטילאיות של שנות השישים ונדחף ללוחמת גרילה חסרת מוצא בכמה מוקדים בעולם.

אם כיום מצפים שהדורות החדשים יתעלו את ייאושם בהמולה מוזיקלית ובאצטדיוני כדורגל, תוך צמצום דרישותיהם לחולצה ולפוסטר של סיסמאות תמימות, צפיות בעיות חדשות. מצב של חנק כזה יוצר תנאים קתרטיים לא-רציונליים, המתאימים במיוחד לניצול בידי פשיסטים, סמכותניים ואלימים מכל סוג. דיאלוג לא ייווצר באמצעות זריעת חוסר אמון בצעירים או באמצעות חשדנות כלפי כל ילד כפושע בפוטנציה.

יתרה מכך, איש אינו מגלה נכונות אמיתית להעניק לדורות החדשים מרחב של השתתפות באמצעי התקשורת החברתיים. איש אינו מוכן לדיון ציבורי רציני בבעיות הללו, אלא אם מדובר ב"צעירים למופת" הממחזרים את השיח הפוליטי בליווי מוזיקת רוק, או במי שמתמסרים, ברוח תנועת הצופים, לניקוי פינגווינים מוכי נפט — מבלי לערער ולו לרגע על ההון הגדול כמחולל האסון האקולוגי.

אני חושש מאוד שכל ארגון צעירים אותנטי, בין אם של עובדים, סטודנטים, אמנים או מאמינים, ייחשד מיד במעשים אפלים, אם אינו מלווה על ידי איגוד מקצועי, מפלגה, קרן או כנסייה. לאחר כל כך הרבה מניפולציה, יוסיפו לשאול מדוע הצעירים אינם משתלבים "בהצעות הנפלאות" של השלטון

הקיים, וימשיכו להשיב שהלימודים, העבודה והספורט הם שמעסיקים את האזרחים "המועילים לעתיד". במצב כזה אין לכאורה סיבה לדאגה מפני חוסר "האחריות" של אנשים העסוקים כל כך.

אך אם האבטלה מוסיפה לעלות, אם המיתון נעשה כרוני, ואם חוסר האונים מתפשט לכל עבר, עוד יתברר למה תהפוך אי-ההשתתפות של היום. מסיבות שונות (מלחמות, רעב, אבטלה ועייפות מוסרית), התפרקה הדיאלקטיקה הבין-דורית, ויצרה את אותה שתיקה בת שני עשורים, אותה שלווה מדומה שנוטה עתה להתנפץ בזעקה ובפעולה נואשת וחסרת יעד.

מן האמור לעיל עולה כי איש לא יוכל עוד לכוון באופן רציונלי את התהליכים של עולם המצוי בהתפרקות. התפרקות זו היא טרגית, אך גם מאירה את לידתה של ציביליזציה חדשה, הציביליזציה העולמית. אם כך, מתפרקת גם צורה מסוימת של תודעה קולקטיבית, בעוד שצורה חדשה של תודעת-עולם הולכת ומתהווה.

בהקשר זה אביא כאן את מה שנאמר כבר במכתב הראשון:

... "הולכת ונולדת רגישות חדשה, ההולמת את הזמנים הללו: רגישות הרואה את העולם כשלם ומבינה כי קשייהם של אנשים בכל מקום משפיעים בסופו של דבר גם על אחרים, אפילו ממרחקים גדולים. התקשורת, הסחר והתנועה המהירה של ציבורים אנושיים גדולים ממקום למקום מעידים על תהליך עולמיזציה ההולך ומתקדם. בד בבד צצים קריטריונים חדשים לפעולה: ההבנה של שלמותן של הבעיות הרבות מובילה למסקנה כי פעולתם של המבקשים עולם טוב יותר תהיה אפקטיבית יותר אם תצמח מן הסביבה שבה יש להם השפעה כלשהי. בניגוד לעבר, עתיר מילים ריקות וחיפוש אחר הכרה חיצונית, מתחילים כיום להעריך עבודה צנועה ובעלת משמעות, עבודה שאינה שואפת להאדיר את הדימוי האישי, אלא לשנות את האדם עצמו ולסייע בשינוי הסביבה הקרובה: המשפחתית, התעסוקתית והחברתית. מי שחפצים באמת בטובת בני האדם אינם מזלזלים במשימת ההתפתחות השקטה הזו, שאינה מובנת לאופורטוניסטים שגדלו בנוף הישן של מנהיגים והמונים, נוף שבו למדו להשתמש באחרים כדי לטפס לפסגת החברה. כאשר אדם מגלה שהאינדיבידואליזם הסכיזופרני חדל מלהציע פתרון, ומשוחח בפתיחות עם מכריו על מחשבותיו ומעשיו בלי חשש מגוחר שלא יובן; כאשר הוא מתקרב לאחרים ומתעניין בכל אחד ואחת ולא בהמון אנונימי; כאשר הוא מקדם שיח של רעיונות ועשייה משותפת; כאשר הוא מציין בבהירות את הצורך להחיות מחדש את משימת חיבורו של מרקם חברתי שנהרס בידי אחרים; כאשר הוא חש שגם האדם "החסר חשיבות" ביותר ניחן באיכות אנושית גבוהה יותר מזו של כל מנוול העומד בפסגת הרגע... כאשר כל אלה מתרחשים, הרי שבתוכו מתחיל להישמע אותו גורל המניע עמים לעבר התפתחותם הטובה ביותר. גורל זה עוות ונשכח פעמים רבות, אך שב ונמצא תמיד בתפניות ההיסטוריה. לא רק רגישות חדשה מורגשת כאן, ולא רק דרך פעולה חדשה, אלא גם גישה מוסרית חדשה ומוכנות טקטית חדשה לחיים."

מאות אלפי בני אדם ברחבי העולם מצטרפים כיום לרעיונות שגובשו במסמך ההומניסטי: קומוניסטים-הומניסטים, סוציאליסטים-הומניסטים, אקולוגים-הומניסטים, מבלי לוותר על דגליהם הם צועדים צעד קדימה אל העתיד. לצידם מצויים אלה הנאבקים למען שלום, זכויות אדם ומאבק באפליה; אתאיסטים ואנשי אמונה בהתעלות האדם. לכולם משותפים תשוקה לצדק חברתי, אידיאל של אחוות האדם מתוך התכנסות השונות, נכונות לדלג מעל דעות קדומות, ואישיות עקבית שבה החיים האישיים אינם מנותקים מן המאבק למען עולם חדש.

3. הפעולה הממוקדת

עדיין יש פעילים פוליטיים הטרודים בשאלה מי יהיה ראש ממשלה, נשיא, סנאטור או חבר פרלמנט. ייתכן שאינם מבינים לאיזה פירוק מבני אנו צועדים, וכמה מועטה משמעותן של "ההיררכיות" הללו בהקשר של שינוי חברתי. במקרים אחרים הדאגה נוגעת למצבם האישי של "פעילים" החוששים

למיקומם בשוק הפוליטי. אולם השאלה האמיתית חייבת להיות כיצד לדרג את הקונפליקטים במקומות שבהם כל אדם חי את חיי היומיום שלו, וכיצד לארגן חזיתות פעולה מתאימות סביבם.

יש להבהיר מהם המאפיינים הנדרשים לוועדות שטח סטודנטיאליות ולמסגרות במקומות עבודה, למרכזי תקשורת ישירה ולרשתות של מועצות שכונתיות; וכן מה נדרש כדי לשתף את כלל הארגונים המינימליים שבהם באים לידי ביטוי העבודה, התרבות, הספורט והדתיות העממית. כאשר אנו מדברים על הסביבה המיידית של בני אדם, עמיתים לעבודה, קרובי משפחה וחברים, עלינו להתייחס במפורש גם למקומות שבהם מתקיימים קשרים אלה.

במונחים מרחביים, יחידת הפעולה המינימלית היא השכונה, שבה מתגלם כל קונפליקט גם אם שורשיו רחוקים מאוד. מרכז תקשורת ישירה הוא מוקד שכונתי שבו נדונות בעיות כלכליות וחברתיות, שאלות של בריאות, חינוך ואיכות חיים. הדאגה הפוליטית צריכה להעדיף את השכונה על פני העירייה, המחוז, הפרובינציה, האוטונומיה או המדינה. למעשה, עוד בטרם נוצרו מדינות התקיימו בני אדם כקבוצות שהתיישבו והפכו לשכנים; ורק מאוחר יותר, עם הקמת מבני-על מנהליים, ניטלו מהם האוטונומיה והכוח. מן התושבים הללו, מן השכנים, נובעת הלגיטימיות של כל סדר נתון, ומשם גם צריכה לצמוח הייצוגיות של דמוקרטיה אמיתית.

העירייה חייבת להיות נתונה בידי היחידות השכונתיות. לפיכך אין להציב כמטרה את תפיסת עמדות בכירות בפרלמנטים וברמות הנהגה שונות, כנהוג בפוליטיקה הממוקדת בהנהגות, אלא לראות בכך תוצאה של עבודת בסיס חברתית מאורגנת. מושג "היחידה השכונתית" תקף הן לאוכלוסיות מפוזרות והן לאוכלוסיות המרוכזות בבניינים ובשכונות צפופות. חיבורן של יחידות שכונתיות צריך לקבוע את מצבה של קהילה, ולא להפך, קהילה אינה יכולה להיות כפופה להכתבות של מבנה-על מרוחק.

ברגע שיחידות שכונתיות יפעילו תוכנית הומניסטית של פעולה עירונית, והעירייה או הקהילה יארגנו את הדמוקרטיה האמיתית שלהן, "אפקט ההדגמה" יורגש הרבה מעבר לגבולות אותו מעוז. אין מדובר בהדרגתיות המצטברת לאט עד שתכסה את המדינה כולה, אלא בהמחשה חיה לכך שבנקודה מסוימת פועלת כבר מערכת חדשה.

בעיות הפרטים העולות מכל האמור הן רבות, אך בירורן המפורט במסגרת מכתב זה חורג מן הראוי.

קבלו נא עם אגרת אחרונה זו, דרישת שלום גדולה.

15 בדצמבר 1993